

Кристина Рой

КУСАЕТ

РУХС
СКÆСÆНЫ

Зынаргъ хæлæрттæ!

Кæд уæ Хуыцауы тыххæй, æнусон царды тыххæй, уæ уд фервæзыны тыххæй фылдæр базонын фæнды, уæд нæм фыс-сут мæнæ ахæм адрысыл:

362003, Владикавказ, а/я 1039

Чырыстон динæ хæрзаудæнгæнæг Цæгат Ирыстоны Ми-наварад

КРИСТИНÆ РОЙ КУСÆГ 25.117

Рой Кристина
Работник. Рассказ, 104 стр.
На осетинском языке.
© 1993 «Свет на Востоке»

Рой Кристина
Кусæг. Уацау словакаг æвзагæй тæлмац
Дыккаг рауагъд, растгондæй.
© 1993 Рауагъдад „Рухс Скæсæны“

1 СÆР

Иуахæмы зæронд Ондрачик кусæг къухтæхъуаг тынг байæфта, æмæ кæцырдæм баулафыдаид, куыд ссардтаид, уымæн ницы зыдта. Уыцы тыхст сахат тæккæ мæнаугæрдæнты йæм бынтон æнæнхъæлæджы æрбалæууыд иу æрыгон лæппу.

Уый уыди хуыцаубоны изæрæй. Ондрачик йæ хæдзары дуармæ бадти цæхæрадоны æмæ сагъæсы бафтыд, йæ къухтæ йæ сæрмаæ быцау саразгæйæ. Уалынмæ дын кæртæй райхъуыст куыдзы рæйын, æмæ зæронд лæджы цур æрбалæууыд иу æрыгон сахъ лæппу, сыгъдæг дарæсты арæзтæй. Уæздан салам радта фысымæн æмæ бамбарын кодта йæ фæндон, кæд ын, миййаг, исты куыст разынид хæдзары.

Ондрачик æвиппайды искайы кусынмæ райса, чи йыл бамбæлд, ахæм æнахуыр адæймаджы, уый зæгъæн дзы нæ уыд. Фæлæ ныр цæмæндæр ацы лæппу фыццаг фендæн йæ зæрдæмæ фæцыд, æнæсайд, адæймаджы хуызæн цыма у, стæй йæ тынг æхсызгон хъуыд кусæг йæ хæдзары.

Зæронд лæгæн йæ бинойнаг, хæдзары æфсин сæйгæ рынчын уыд. Сæ дыууæ сияхсы та æндæр бæстæм ацыдысты, сæ иу фарон, иннæ – ауалдзæг. Дыууæ дæр абалц кодтой суанг Америкæмæ, æмæ сæ устыты дæр уырдаæм ахуыдтой. Хæдзары ма баззæди сæ кæстæр – æхсæр-

дәсаздзыд чызг. Уыди ма сәм фиййау дәр, әмә хъәуы кәимәдәр фәбыщәу, уый адыл рынчынай хуыссыд йә мадмә.

Гъе, афтә тыхстытә баййафгәйә, Ондрачик баххуырста ног ләппуйы. Әмә ахъуыды кодта:

– Цы ганән ис, бафәлварон. Бакәсдзынән уал әм, цалынмә нә фиййау Андрей дзәбәх кәна, уәдмә.

Әххуырстимә баныхас кодтой, иу боны куыстән цас фиддзән, стәй хорәфснайәнты фәудмә куы баззайа, уәд ын цас аргъ скәндзән йә фәллоян, уыдәттыл, уый фәстә дзы дызәрдыггаг куыд ницы рауайа, афтә.

Уыцы әхсәвы хуызән әнаметәй Ондрачик әрәджы никуал бахуыссыд. Йә ус та кәд раздәрау ныр дәр йә цәстытә бацъынд кәнын нә фәрәзта, уәддәр йә метәй фәцух, сә хәдзары куыстытә нал фәкъуылымпы уыдзысты, зәгъгә, ног әххуырстыл йә зәрдә даргәйә.

Сә ног кусәг Ондрачикы зәрдәмә цыди алы хъуыддагәй дәр, фәлә йәм цәмәндәр йә ном касти цыдәр әнахуыр: ног кусәг хуынди Мефодий Рузанский. Кәддәр ма славяйнагты пахуымпар дәр афтә хуынди, Мефодий, Нитры чи царди әмә мәнә ам адамән Хуыцауы Ныхас чи әмбарын кодта, уый. Фәлә зәхкусджытәй цәмәндәр никуы ничи сәвәрдта йә фыртыл ахәм ном, Мефодий, уәлдайдәр та католиктәй. Цәвиттон, адәймаг фәцалх вәййы алцәуыл дәр, әнахуыр әм ницуал фәкәсы. Хъәуы цәрджытә дәр афтә сахуырсты уыцы номыл. Мефодий йәхи алкәмәй дәр дардта иппәрд, әмдзәхтон никаимә уыд, йә куыст кодта, әндәр никайы уыдта. Әмә хъәубәстә уайтагъддәр бамбәрстой, Ондрачик зәрдиагон кусәгыл кәй фәхәст, уый.

Æрбафтæггаг лæппу æцæгдæр хорз кусæг кæй уыд, уый Ондрачик йæхæдæг хорз зыдта. Фыццаджыдæр карз нозтмæ æмгæрон нæ цыд æмæ никæимæ загъд кодта, никæимæ хыл. Уæдæ тамако дæр нæ дымдта, уымæ гæсгæ тæссаг нæ уыд хордæтты сыгъдæй. Къуырийы дæргъы æнæсцухæй куыста боныцъæхæй æхсæвæрмæ. Бæрæгбон та йæ фæллад уагъта чингуытæ кæсгæйæ. Æнæуаг, æнаккаг дзырд йæ дзыхæй никуы схауд: кæддæриддæр æй федтаис хъæлдзæгæй, мидбылхудгæ. Суанг ма-иу хæргæ-хæрын дæр хæдзары иунаг чызг Доркæ истауыл куы схъаугъа кодта кусæгмæ æмæ иу æм фыд куы сдзырдта, къулбадæг митæ ма кæн, зæгъгæ, уæд дæр æм æххуырст нæ мæсты кодта, хатыр ын кодта, æрыгон у æмæ нæма æмбары, зæгъгæ.

Хæдзары хицауы зæрдæмæ уыдæттæ тынг цыдысты æмæ лæппуйæн загъта; хорæфснайæнты фæстæ дæр æм кусгæйæ куыд баззайа, афтæ.

– Хорз, сразы Мефодий, – баззайдзынæн, æрмæстдæр афтæмæй, кæд мæ дыууæ азы уадзыс, уæд, стæй мын кæд бар дæттыс дæ сарайы цур мæхицæн агъуыст скæнынæн, уæд.

Хæдзары хицау дисы бафтыд: цавæр агъуыст дзы хъуамæ сарæзтæуа сарайы фарсмæ?

– Фендзынæ йæ, куыд хорз уыдзæн, уый, – загъта лæппу. – Æрмæст дзырдæй, цыдæриддæр ыл бахардз кæнон, уый мын бафиддзынæ, ардыгæй куы цæуон, уæд, æрмæст дæ зæрдæмæ куы фæцæуа, æмæ дзы дæ зæрды спайда кæнын куы уа, уæд; æвæдза, ууыл разы нæ дæ, уæд мæхи бар у хæдзарæн йæ райхалын æмæ йæ ауай кæнын.

Ондрачик ницуал загъта лæппуйы фæндоныл. Æмæ куыддæр фыццаг уарынтæ сарæх сты рагуалдзæг,

рæстæг быдыры куыстытæн куы нæма фæбæззыд, уыцы бонты лæппу алырдыгæй фæласта фæйнаг сарайы цурмæ æмæ райдыдта пълотничы куыстытæ. Дыууæ æнæхъæн боны бакуыста агъуыст аразыныл æмæ куы сравдз, уæд бадзырдта хæдзары хицаумæ æмæ йæ чызгмæ. Зæронд Ондрачик хъарæй ныххудти:

– Гъе, уый дын уат! Мах уатæй хуыздæр! Фæлæ дзы зымаг куыд цæрдзынæ?

– Ницы мын уыздæн, узалæн фæразон дæн, боньгон та мæхи сымахмæ тавдзынæн.

Цы фæйнаджы гæппæлтæ ма йæм баззад, уыдонæй сарæзта стъол, балхæдта хъæмпын хуыссæнтæ æмæ бандон, къуымы та сæвæрдта скъапп æмæ йæхи къухæй конд рагъæн дзаумæттæ ауындзынæн.

Цыбыр дзырдæй, йæ уат сфидæуын кодта тыхамæлттæй. Чысыл фæстæдæр уæлиаугомау акъæртт кодта рудзгуйтæ æмæ уыдонæй йæ уатмæ разынди алæмæты рæсугъд ныв æввахс хæхты рагътæ æмæ хъæд, дард сæрвæттæ æмæ тыгъд быдыртæ, стæй æмбисонды рæсугъд арвыриу, кæд мигътæй фæныкхуыз зынди, уæддæр.

Ондрачикæн йæ хæстæгдæр сыхæгтæ уыдысты Петрачты бинонтæ. Сæ фырт ссæдзæдзыд Самко диссаджы хæд-зонд дзæбæх лæппу. Фæлæ кæд йæ ныййарджытæ бонджын цард кодтой, уæддæр сæ иунæг фырты нæ сахуыр кодтой нæдæр чиниджы кæсын, нæдæр фыссын. Уый та уымæн æмæ лæппу уыди параличы цæф æмæ тынг зынтæй йæ къахыл цыди хæдзары мидæг, æддæдæрыл нал фæдзурдзыстæм. Уымæ гæсгæ цас уыд, магуырæг, йæ бон арахсынмæ, хъару дæр æм исты архайыны фаг кæм уыд.

Самкойæн йæ мад тынг тæригъæд кодта бæргæ,

иннæ сывæллæттæй йæ хъулон уарзт кодта, фæлæ йын йæ бон æндæр ницы уыд, фыд та йæм уанæбæрæджы йæ цæст уыйас нæ дардта. Цæмæндæр æм хардзау касти, уыйас хъомыл лæппу хæдзарæн æппындæр кæй ницы ахъаз у, уый; афтæмæй цæргæ-цæрæнбонты фыды æккойы баззайдзæн хæссинагæй. Æмæ, æвæдза, Самкойы йæ мад хъулон уарзтæй нæ уарзта, зæгъгæ, уæд йæ фыды хæдзары тынг тæригъæддаг цард кодтаид. Йæ фыдæн та бынтон кæуинаг фæцадаид. Фæлæ æрдз афтæ дæр бакæны, æмæ змæлынхъом чи нæ вæййы, ахæмтæн радты æрдхæрæны хъару исты диссаг равдисынæн, дунейы мидæг æнахуыр цыдæр саразынæн. Раст афтæ рауади Самкойы хъуыддаг дæр.

Иу кæцыдæр бæрæгбон Самко, магуырæг, иунагæй бадти сæ цæхæрадоны, йæ къухтæ йæ сæрмæ быцæу савæргæйæ, æмæ сагъæс кодта йе“ намонддзинадыл. Бынтон æнæнъæлæджы йæ акомкоммæ ауыдта сæ сыхæгты кусæджы, чиныг кæсгæ.

Фырмастæй ссыгъди йæхимаæ, афтæ йæм бахæлæг кодта.

– Бакæс ма, дæ хорзæхæй, хуымæтæджы кусæг йедтæмæ ницы у дæлæмæдæр уалæмæ дæр æххуырст æмæ гъæйттæй чиныг кæсы, æз та дундуккæй дундукдæр, – ахъуыды кодта æмæ æххуырсты зæрдиаг саламæн радта салам.

– Мæнæй дæр ма! Зыбыты иунагæй куы бадай, уæд куыннæ кæндзынæ æнкъард, – бадзырдта йæм Мефодий. – Æз дын чиныг æрбахастон.

Самко фестæлфæгау кодта:

– Цæй чиныг ма хъæуы, æгæр-магуыр иунаг дамгъæ куы нæ зонын, – мæтæлхуызæй дзуапп радта рынчын лæппу.

– Хатыр, бака ахæм хабар нæ зыдтон æз, фæлæ дзы диссагæй ницы ис, дæ фарсмæ бабадтдзынæн æмæ дын хъæрæй кæсдзынæн.

Гъе афтæ базонгæ сты ног сыхæгтæ.

Петрачты гæрæны æмкъул æрбынат кодта дзуттаг Давиды халагъуд. Зыбыты иунагæй дзы царди йæ цард-цæрæнбонты. Йæ кæрты ма змæлыди æрмæстдæр дыууæ сæгъы æмæ уыдонимæ бон изæрмæ тезгъо кодта сыхаг хъæутыл. Зæронд дзуттаг æмбырд кодта скъуыдтæ дзаумæттæ, стджытæ æмæ алымыггаг æнæхъуаджы брон. Хъæууон сылгоймæгтæ йын ахæм бызгъуыртæ æмбырд кодтой алчи йæ хæдзары, Давид та сын уый хыгъдмæ амал кодта æндæхтæ, судзинтæ, æнгуырстуæттæ. Æрыгондæр ма куы уыд, уæд-иу йæ голлагимæ афатдзу кодта дæрддзæф хъæутыл. Фæлæ ныр йæ хъæру уый бæрц нал амоны æмæ зилы æввахсдæр хъæутыл,

Тынг хорз лæг та уæвгæ куыннæ уыд зæронд Давид. Фæлæ йæ худгæйæ, хъæлдзæгæй никуы ничи федта, кæдæй рацард, уæдæй нырмæ.

Бирæ фыдтæ бавзæрста Давид æмæ сын бафæрæзта. Афтæ дæр ма дзырдтой, Градовы хъæумæ æрбалидзыны размæ йын бинойнаг уыди, æмæ, дам, ын æй чидæр афардæг кодта. Фæлæ чи зоны, уыдаид, нæ уыдаид. Одрачикæн йе ’ннæрдывгæй фарс та царди Мартын Подгайский, кæд кæрæдзийæн æппындæр адджын сыхæгтæ нæ уыдысты, уæддæр. Мартын дзабыргæнæг уыд, фæлæ фыдрасыггæнаг. Уымæ гæсгæ дзы алчи дæр иуварс йæхи ласта. Фæрæзта йын æрмæст йæ ныййарæг мад. Йæ ус æй ныууагъта æмæ кæдæмдæр æххуырсты бацыд, уырдыгæй йæ сывæллæттæн æрвыста уæлæдарæс, дзабыртæ, науæд зымæджы басыдаиккой ихæнæй. Цыдæртæ-иу æрбарвыста йæ магуыр æфсинæн дæр, йæ

сывæллæттæм ын кæй кæсы, уый тыххæй. Райдианты афæлвардта йæ лæгæн дæр хæдæттæ æрбарвитын, фæлæ сæ расыг къупри арахъыл ивта, уæй сæ кодта. Куыннаæ уыдаид уый хъыг усæн æмæ йын уæд ницыуал æрвыста.

Иуахамы Мефодий Подгайскийыл бамбæлд бынтон „къозойæ“, йæхи нал æмбæрста, афтæмæй цъымарайы ныббырыд, чысыл ма бахъæуа ныххуыдуг уа уым. Йæ дзых, йæ фындз, йæ хъустæ байдзаг сты цъыфæй. Мефодийæн йæ бон нæ баци уæззау расыг лæджы цъымарайæ сласын. Æмæ йæ амондмæ гæстæ сæ рæзты фæцæйцыд цигайнаг лæг. Мефодий йæм фæдзырдта æххуысмæ. Æмæ йæ дыууæйæ тыхамæлтгæй сластой цъыфæй, афтæмæй йæ бахæцца кодтой Ондрачыкы хæдзары онг æмæ йæ уым сарайы хъæмпыл æрæвардтой.

Мефодий дон схъарм кодта æмæ расыг Мартыны хæрзæхсад ныккодта. Мартын райдианты хъуырдухæн кодта, æнæбæрæг дыгъал-дыгъул кодта найгæ-найын, стæй кæддæр æрчыцыдта æмæ йæхицæй нал æлгъыста. Мефодий йын йæ сæр æрфаста, стæй йын йæ чъизи къухы ныхтæ ракодта, Æмæ лæг бынтон æндæрæй агæпп кодта, Йæхæдæг дæр йæхи нал базыдта æмæ ма фырдисæй афтæ фæкодта:

– Ау, мæнæн дæр æмбæлы цымæ æцæг адæймаджы хуызæн уæвын?

Уыцы бонæй фæстæмæ Ондрачыкы кусæг стыр ахъаз фæци расыггæнаг Мартынæн. Мефодийæн йæ бон цыдæриддæр бакæнын уыд Подгайскийæн. Йæ бон æй уыди бакусын кæнын, дзырд дзы райсын, йæ дзыхмæ хуыпп нал схæсдзæн, уый тыххæй, цалынмæ йæ куыст ахицæн кæна, уæдмæ. Æмæ Мартын йæ дзырд

нæ сайдта. Фæлæ дзабыргæнæг изæрыгæтты æнкъард цæмай ма кæна, уый тыххæй йæм Мефодий цыди йæ хæдзармæ æмæ йын чингуытæ касти, йæ мадæй чи баззад, уыцы чингуытæй, кæм аргъуаны зарджытæ Библийæ, кæм исты диссаг хабæрттæ журналтæй. Мефодимæ та ахæмтæ бирæ уыд.

Уалынмæ ноябры мæй дæр æрбалæууыд, зæхкусджытæн изæрыгæтты уыйас архайд нал уыд. Æмæ ныр фадат фæци чиныг кæсынæн. Мефодийы хицау Ондрачикæн иттæг æхсызгон уыд, йæ кусæгмæ алыхуызон журналтæ дæр кæй разынд, уый. Ондрачик та йæхæдæг йæ даргъ царæнбонты никуы ахъуыды кодта чиныгыл, никуы зыдта æмæ не 'мбæрста, журналтæ дæр ахæм пайда сты, адæймаджы зондæн, уый. Уæлдайдæр та йæ кусæгмæ ахъазаджы журналтæ кæй разынд, цардæн пайдайы хос, уый. Уыцы журналты бамбарæн уыди, зæххыл цард куыд цæуы, рухс дунейыл царын куыд æмбæлы, бæстыл цавæр ног хабæрттæ ис, æмæ æндæр ахæмтæ. Сæйрагдæр та, Хуыцауы æцæгдзинады хабæрттæ.

Ондрачикы ус дæр, сæйгæ рынчын уæвгæйæ, тынг разы уыди сæ кусæгæй.

– Мæхи фырты хуызæн мæм зилы, тынг дзæбæх лæппу, тынг! Нæ лæджы бауырнын кодта, кæрты чысыл пец самайын тынг ахъаз фæуыдзæн рынчыны æнæниздзинадæн, зæгъгæ. Æмæ ныр Доркæ хæринаг кæнын кæрты пецыл куы райдыдта, уæдæй нырма мæ риуы дзаг сулæфыдтæн, науæд-иу хæринаджы тæфæй мæ бон улæфын нал уыд. Ноджы ма Мефодий хъæдæй суг дыууæ уæрдонæ æрхæццæ кодта кæрты пецæн, мий-йаг, нæ лæг загъд куы кæна бирæ суг судзæм, зæгъгæ, уый адæргæй. Цыбыр дзырдæй, кæд иннæ æххуыр-стытæн æдзух амонын хъæуы, уый бакæ, ай бакæ, уæд

Мefодий а̀ппа̀т дәр кәны йәхәдәг, йәхи фәндәй, йәхи зондәй.

Иу изәр Подгайский әрбацыд Ондрачикмә йә цырыхъхытимә, Мefодий әә бинонтән чиныг куы касти, раст уыцы сахат. Агасцуай йын загътой әмә йә әрбадын кодтой семә. Бауырнәд уә, нозты хъәстә а̀ппындәр нә уыд. Аемә не 'ппәтән дәр фехсызгон, – дзырдта мад.

Афәстаг растәджы Мefодий нал цыди Мәртынмә, фәлә Мартын йәхәдәг цыди әмә сеппәтән дәр уый хуыздар уыд. Сеппәтән иумә хъәрәй касти кусәг йә кәсинәгтә.

Авәдза, изәрәй фәталынггәрәттә, уәд-иу Мefодий фәрасти Петрачтәм. Сылгоймагтә раджы атауыс кодтой агас хъәуыл, Мefодий Петрачтәм кәсын әмә фыссын ахуыр кәны Самкойы, загъгә.

Иуахәмы Мefодий бафарста Ондрачикы усы, Петрачы фырты йемә әрбахона хәдзармә, әви нә.

– Уәд цауылнә? – загъта әфсин. – Мәгуыр ләппу-йыл кәд йә растәг цыбырдәр кәнид.

Гъе, афтәмәй сеппәт дәр әмбырд кәнын байдыд-той иумә әмә зымагон даргъ әхсәвтә әнәзынгәйә цыбырдәр кодтой Ондрачикы хәдзары. Бирә бумбули сын бантыст асыгъдәг кәнын. Андрей ләппутимә хъаугъа нал кодта. Ондрачик йәхәдәг нал цыд нуазәндонмә, фәлә бадти әмә амадта хъәдын уидгуытә әмә цолпытә, ууыл сахуыр кодта Самкойы дәр.

Аемә та иу изәр әмхуызонәй куы әрбадтысты, уәд сын Доркә фехъусын кодта, зәронд Давид нәфәразгә у, загъгә.

– Йә хәдзары басидзән узаләй: суг дәр та йәм нә уыдзән арт бандзарынән, – загъта чызг.

Мефодий ныхъхъус. Уыцы сахат каст фæуынмæ хъавыд йæ чиныг. Æмæ куы фæци, уæд фæгæпп ласта:

– Хæрзæхсæвтæ уал!

– Фендзыстут, раст дзуттагмæ балаудзæн ныртæккæ, – бафиппайда Андрей.

– О, о!.. Уый тыххæй та дзы цы зæгъдзынæ, арæх æм бауайы бæрæггæнæг, – йæ дзырд баппæрста Самко. – Æз æй бирæ хæтттыты федтон Давидæн дон хæсгæ.

– Акæс ма уæдæ, Андрей, рудзынгæй. Æцæгдæр Давидмæ бацыд, стæй дзы цымæ цы кусы? – фæхъæр кодта Доркæ.

Андрей ауад. Дзæвгар афæстиат, стæй æрбаздæхт.

– Гъы, федтай Мефодийы?

– Куынна! Дзуттаг йæ хуыссæны хуыссы, Мефодий йын цай балæвæрдта. Ныр та йын чиныджы кæсы. – Æмæ йын цымæ кæсгæ та цы кæны? Давид немыцаг æмæ дзуттаг æвзагыл йедтæмæ куына зоны кæсын, уæд. Махырдыгонау, словакаг æвзаг æмбаргæ дæр нæ кæны. Йæхæдæг мын йæхи дзыхæй дзырдта, иухатт æй куы фарстон, уæд, æндæр æй кæцæй зонын, – дисхуызæй загъта Самко.

Афтæмæй зæронд дзуттаг ныр Мефодимæ афтæ лæмбынæг хъуыста, афтæ, æмæ зæгъæн дæр нæй, йæ цæст дзы æппындæр нæ иста Мефодийæ.

Диссаджы лæг у, зæххардыстæн! Ницæмæй æмæ никæмæй зæгъдзæн, нæ хъæуы, зæгъгæ! – Æваст афтæ фæкодта Подгайский.

– Æцæг зæгъыс! Æнахуыр адæймаг у Мефодий! Æмæ Хуыцауæй разы, æгайтма махмæ æрбахаудта æнæнхъæлæджы, – йæ ныхас баппæрста рынчын æфсин дæр. – Махмæ кæдæй нырмæ цæры, уæдæй, аррдæм æмбарæм, нæ сывæллæттæ Америкы куыд цæрынц,

уый. Раздәр сын әнәхъән мәйгәйттә ницы зыдтам куыд сты, цы фесты. Писмо ныффыссын дәр сәм нә бон нә уыд адамы мыггаг. Ныр мах бәсты Мефодий нә хабәрттә фыссы, цыдәриддәр ын фәзәгъын, уыдон. Әмә нә сывәлләттә әрцардысты, әруләфыдысты, тынг бузныг сты Мефодийы бәлвырд писмотәй. Коммә нә кәсы әрмәстдәр иу хъуыддаджы: дәхи тыххәй дәр ма сәм исты ныффысс, зәгъгә, йын куы загътон, уәд ныффәрск, нә бакуымдта, дисы бын мә фәкодта:

– Цы сәм хъуамә ныффыссон мәхи тыххәй та?

Зымәг аивгъуыдта, раләууыд уалдзәг, фәлә хъәуы цәрджытә Мефодийы тыххәй ногәй ницуал базыдтой, раздәр дзы цас зыдтой, уымәй уәлдай.

Иу хуыцаубонрайсом Ондрачик цәхәрадоны ләууыд Мефодиимә. Сә тәккә ракомкоммә цъымара иу чысыл обауы цур; кәрдәг әмә кьутәрәй гәзәмә әмбәрзт обау.

– Байхъус ма мәм, мә хицау, – сдзырдта Мефодий, йә кьухәй цъымарамә ацамонгәйә, – дә хәдзарад дын иуыл тынг фыдуынд кәны мәнә ацы цъымара. Фәлтау әй балхән әхсәнадай.

– Әз, ома?! Уәд цәмән?! Цы дзы аразын цъыма-райә?!

Зәхкусәг дисы бафтыд, йә хәд-зонд кусәг ын ахәм фәндтә кәй амоны, уый тыххәй.

– Цы аразыс, куы зәгъгай, уәд уәртә уыцы обау сис: әлыгәй әвзәр агуыридур нә рауайдзән, иннә сыджыт цъымарайы ныккал әмә зәхх сбәздзән истәмән.

Агуыридур мә ницәмән хъәуы, уәдә зәххъуаг дәр нә дән. Цы дзы кәнын уыцы цъәх хъуына цъыма-райә?

– Цы уый зонис? – фæхъыг Мефодийæн. – Уæддæр æй балхæ дæхи номыл, стæй дын æй æз мæхицæн балхæндзынæн. Мæ зæрдæмæ цæуы ацы цæранбынат, ацы хъæубæстæ. Нырма уал мæм дыууæ сæдæ сомы йедтæмæ нæй. Æмæ уал дзы дыууæ азмæ сындæггай исты халагъуд самайдзынæн, дæ сыхаг бауыдзынæн.

Зæхкусæг бахудти Мефодийыл, фæлæ æххуырст хъазгæ нæ кодта. Мефодий иу ран нал уагъта хæдзары хицауы, цалынмæ йын уыцы цъымара æмæ обау балхæнын кодта, уæдмæ. Стæй Ондрачик уыцы зæххы гæппæл ауай кодта йæ кусæгæн.

Æмæ сæ кæрæдзи æхсæн бадзырд кодтой, цалынмæ быдыры куыстытæ нæма райдыдтой, уæдмæ Мефодий архайдзæн йæхи зæххы хайыл алы бон дæр æртæ, стæй та дыууæ сахаты.

Хортауыны куыстытæ куы фесты, уæд Мефодий бадзырдта йæ хицаумæ:

– Цы, уый зонис? Ныр дыууæ, æртæ къуырийы бæрц уыдзыстæм æвдæлондæр æмæ дын уый зæгъынмæ хъавын: лæвар дæм бакусдзынæн афæдзы цыппæрæм хай, уый бæрц рæстæг мын феххуыс кæнынмæ кæд Андрейы рауадздзынæ, уæд. Разы кæныс?

– Кæд мæ разыйæ исты пайда уыдзæн, уæд ма дын мæхæдæг дæр ацæудзынæн æххуыс кæнынмæ, æцæгдæр куы фенон, цы аразынвæнд кæныс, уый, уæд. Фæлæ дæм кæд дыууæ сæдæ сомы ис, уæд дæ бон уайд искуы кæмдæр иу чысыл дзæбæхдæр хæдзар балхæнын.

– Уайд, æнæмæнг, фæлæ уый уайд æрмæстдæр чысыл хæдзар, мæн та фæнды хуызæнæн хæдзар саразын, – бахудти Мефодий. – Мæнæ йæ фендзынæ дæхи цæстæй: Мæ зæрдæ Кæуыл дарын, уыцы Хуыцау мæнæн феххуыс кæндзæн.

Хицау сразы æмæ Мефодий бавнæлдта йæ куыст-мæ. Сыхæгтæ сæ хъус дардтой, Ондрачыкы æххуырст цы диссаджы хæдзар аразын байдыдта сæ цæсты цур, уыма. Куыстмæ бавнæлдтой Мефодийы æххуырстытæ Подгайский æмæ йæ мад, стæй Андрей, æххуыс кодта Доркæ дæр. Суанг Ондрачик йæхæдæг дæр обауыл къахта сыджыт æмæ йæ цъымарамæ калдта. Æмдыхæй уый бæрц æлыг раластой къуыбырæй æмæ диссаг, слæгъз кодтой зæхх æмæ ма йæ уынджы æмвæзæй дæр фæуæлдæр кодтой.

Мефодий скъолайы дыргъдоны балхæдта æвзонг талатæ æмæ сæ йæ ног зæххыл ныссагъта æртæ рæнхъæй. Сæрд куы æрбалæууыд, уæд бæлæстæ сыфтæр ракалдтой æмæ цъæх адардтой. Рауади дзы алæмæты рæсугъд дыргъдон.

Уалынмæ бавнæлдтой агуыридур фыцынмæ. Æмæ быдыры куыстытæ сæ тæмæны куы бацыдысты, уæд уыцырдæм айвылдысты Мефодийы кусджытæ дæр. Агуыридур фыцыны хъуыддаг баззади иунаг Подгайскийы бинонты æвджид, стæй та уыдон дæр ацыдысты быдырма.

– Чи æнхъæл уыд, Ондрачыкы æххуырст нын ахæм мызд райсыны фадат сараздæн, уый?! – дзырдта Подгайскийы мад, Мефодийæн арфæтæ кæнгæйæ. – Хуыцау нын æй Йæхæдæг ралæвар кодта, æндæр нæм кæцæй æрхауд бынтон æнæнхъæлæджы ахæм сахъ лæппу!

Мартын йæ дзыхмæ нозт нал схаста. Фæлæ тынг фæсмон кодта йæ раздæры цардыл æмæ иунаг кадджын Хуыцауæй куырда хатыр, цæмæй йын ныббара йе ’ннаккаг, æнæуаг митæ, ностджынай цы æгады митæ фæкодта, уыдон.

2 СÆР

Диссаджы сардыгон бон скодта абон. Адæм быдыртæм цыдысты хуымтæ уынынмæ, цавæр тыллæг æрзаади, уый бæрæггæнæг, Ауайын сфæнд кодта Петрач дæр, куыд хæдзары хистæр. Æмæ куыддæр йæ къурткæ йæ уæлæ æрбацайкодта, афтæ йæм йæ уатмæ бахызти Мефодий. Цы ма ваййы уымæй хуыздæр уазæг! Уымæн æмæ Петрач хорз æмбæрста. йæ фыртæн ын сæ сыхæгты æххуырст цы хæртæ фæци, уый. Сахуыр æй кодта дамгъæтæ кæрæдзиуыл рæвдз æмæ раст бæттын, чиныджы кæсын æмæ фыссын.

Петрач æрдзæй хиуарзон рахаста æмæ йын æнцон нæ уыд йæ фырт æнахуыргондæй баззад, уый. Уымæ гæсгæ Мефодийы æрбацыдæй ныр куыннæ барухс йæ зæрдæ. Петрач зыдта, уазæг кæй æрбацыд йæ фыртмæ, фæлæ йæхи дæр æвæдза, тынг фæндыд Мефодиимæ аныхас кæнын, фысым æрбадын кодта уазæджы, йæхæдæг дæр йæ фарсмæ æрбадт.

– Самкойы ныртæккæ ардæм хъæуы. Йæхи аирхæфсынмæ уал акаст æдтæмæ. Фæлæ дæхæдæг зоныс, фæстæмæ хæдзармæ æрбаздæхынаен æй цас рæстæг бахъæудзæн, уый.

– Ууыл ма тыхс, ницы кæны, – бахудти Мефодий. – Æгайтма уæддæр змæлы, цæуын фæлвары. Æхсызгон мын у, дæхи дын хæдзары кæй æрбайæфтон, уый, стæй дæ фырт ам кæй нæма ис, уый дæр. Мæ зæрды рагæй ис демæ тынг ахсджиаг хъуыддагыл аныхас кæнын.

Петрач дисы бафтыд, уæдæ мын цавæр æхсызгон хабар зæгъынмæ хъавы Мефодий, зæгъгæ.

– Мæн зонын фæнды, искуы цыма ахъуыды код-тай, дæ иунæг фырт дарддæр йæ царды мидæг цы уыдзæн, куыд уыдзæн, ууыл?

– Цы уыдзæн? Магуыргур дзы рауайдзæн, æндæр цы хъуамæ уа?!

– карзæй загъта Петрач. – Мæ бон ын цы у? Цы аххосджын дзы дæн æз? Хæдзарæй йæм цы хай хауы, уый æнæмæнг райсдзæн, фæлæ дзы цы скæндзæн? Зæхкусæг дзы ницы хуызы рауайдзæн.

– Æз дæр раст афтæ æнхъæлын. Мæ хъусыл æрцыд æрæджы, дæ сияхсы, дам, ам дæхимæ æрцæрын кæнын-вæнд скодтай. Æмæ мæ зæрдæ дарын, Самкойæн цалынмæ сымах – йæ ныййарджытæ æгас уат, уæдмæ ницы хъуаг уыдзæн. Фæлæ сымах куынае уал уат, уæд та? Лæппуйæн йæ цард аразгæ уыдзæн иннæтæй, цы цæстæй йæм ракасой, уымæй. Уæвгæ та сымахæн уæ зыбыты иунæг фырт у, уæ хистæр зæнæг!

– Уыцы хабæрттæ мæнæн цæмæн кæныс, цыма ме ’нæзонгæ хъуыддаг у? къæмдзæстыгхуызæй йæ сæр дæ-лаæмæ æруагъта Петрач. – Мæ сывæллоны фидæны цар-дыл мæнæн мæ зæрдæйы тугтæ куы кæлынц... Рухс дуне-мæ цæмæн рахызт ахæм æдзухъомæй? Тæригъæддагæй?!

– Йæхи фæндæй, миййаг, нæ фæнизджын, – загъта лæппу. – Ды та, мæ зынаргъ сыхаг, йæ фыд уæвгæйæ, хъуамæ дæ сывæллоны тæригъæды ма цæуай, афтæ дзу-рын дыл не ’мбæлы. Кæд æмæ Хуыцау дæ фыртæн цард радта, уæд ын, æвæццæгæн, исты нысаниуæг дæр скодта, æмæ дæуæн дæр де хæс у дæ сывæллоныл бацаудын.

– Дзурын æнцон у иуварсырдыгæй кæсæгæн, уæлда-йдæр æнæниз куы уай, уæд, фæлæ æз та цы хъуамæ

кæнон, цæуынаен дæр æмæ кусынаен дæр чи нæ бæззы, уыцы адæймагæн?

– Кæд дæ фæнды дæ фыртæн баххуыс кæнын, уæд дын æз иу хорз фæнд амонын.

– Куыннаæ ма фæнды, куыннаæ! – бахъынцъым кодта зæронд æмæ Мефодийы къухыл ахæцыд.

– Ды царыс хъæуы сæйраг уынджы. Адæм æнæхъæн зылды уынаффæдонæй ам дæ рæзты рацу-бацу кæнынц. Дæ хæдзары цур ын ацамай иу агъуыст æмæ йын дзы байгом кæн дукани. Уæй кæндзæн сой, ссад, æмæ æндæр хойрæгтæ. Дæхæдæг тынг арæх вæййыс горæты. Уырдыгæй йын лас, цы хъæуы, уыдæттæ, Цы сыл бахардз кæнай, – дæс – ссадз туманы, уымæй дæ фыртæн сараздзынæ йæ фидæн. Æмæ цалынмæ æгас уай, уæдмæ уал æй хæсс хойрагæй, дарæсæй, мацы хъуаг æй уадз. Фæстæдæр рæстæджы куы фæхъæддыхдæр уа, йæхиуыл куы фæхæца, куы фæныфсджындæр уа, уæд, чи зоны, æмæ бинонты кой дæр бакæна. Ахæм уавæры йын цавæрфæнды чызг дæр бакомдзæн.

– Хуыцау ын æххуысгæнаг фæуæд, æз уал æй кæсын сахуыр кодтон, – дзырдта дарддæр Мефодий. – Петрач та фырдиссагæй йæ сæр тылдта. – Суанг ма зæронд Давидимæ дæр дзырдтон Самкойы тыххæй, æмæ сразы рынчын лæппуйæн арифметикæ бацамоныныл, базарады хъуыддæгтæ йын бамбарын кæныныл. Алчи дæр зоны, дзуттаджы ничи амбулдзæн сæудæджеры куысты. Гъе уыдæттыл ахъуыды кæнут дæ бинойнагимæ, æз та уæ фыртимæ иу чысыл хъæдырдæм акæсон.

Æмæ уыцы цъусдуг Мефодий куыд ахызт уатæй, уый Петрач уынгæ дæр нал акодта. Рудзынгæй ма акасти æмæ Мефодийы ауыдта Самкоимæ цыдæр хъæлдзæг ныхасгæнæгæ.

Зæронд Петрач уаты иунæгæй куы аздади, уæд ныхъхъуыды кодта йæ уазæгыл:

– Цытæ мын фæдзырдта, цытæ? Æмæ йæ сæр куыд кусы, уый та? Чиныг йæ цуры циу! Раст царæнбонты цъымара хуымгæнды зæххæй куыд агæпп кæнын кодта, ам дæр та ныр ахæм диссаг... Нæхи Самко раст загъта, Мефодий, æвæццагæн бирæ федта æмæ бирæ уымæн зоны. Стæй уæвгæ дæр раст у, цы дзуры, уый топпы фаты хуызæн. Æмæ мæхицæй æхсызгондæр та ма кæмæн уайд, мæ фыртæй исты куы рауайд, уæд!

Петрач бадзырдта йæ усмæ, уый дæр хъавыд иннæ-тимæ быдырмæ ауайын, фæлæ нал. Абон сæ быдырмæ цыдæй ницы рауад, аргъæвтой йæ æндæр бонмæ, фæлæ æрбадтысты тæрхоны, сæ фыртæн цы хуыздæр уынаффæ бакæной, ууыл ахъуыды кæнынмæ. Зæгъæн ис, мад бынтондæр сног уыцы æхсызгон хъуыддагæй, йæ уарзон хъæбулæй исты кæй рауайдзæн, йæ фидæн мæгуырай кæй нæ баззайдзæн, уый цинай.

Мад æмæ фыд сæ хæдзары дыууæйæ уыцы ахсджиаг хъуыддагыл куы ныхас кодтой, уæд сахицæй чысыл æддæдæр та тулдзбыны стыр зиллаккыл бадагау сæхицæн æрбынат кодтой сыхы сывæллæттæ æмæ сын цыдæр диссаджи хабæрттæ дзырдта Мефодий.

Хъæубæсты сабитæ сеппæт дæр хорз зыдтой Ондрачыкы æххуырсты, уымæн æмæ сывæллоны зæрдæ зонаг у, фæзæгъынц. Æмæ йæм сеппæт дæр сæхи ластой. Мефодий сæ йæхæдаг дæр уарзта, никуы никауыл атигъ кодта йæхи, нæ мæ æвдæлы, никуы никамæн загъта. Къуыбыры æдте йæхи зæххыл мæсчъы доны скъахта уарæх дзыхъ сывæллæттæн найынæн. Йæ былгæрæттæ йын слæгъз кодта змисæй, кæсаг ахсгæйæ сывæллæттæн æнцондæры тыххæй. Хъомхизæнты æдзухдæр

æххуыс кодта æвзонг хъомгæстæн бахъуаджы сахат. Уалдзæг та-иу æвдæлон сахат уасæнтæ кодта хæрисы уистæй æмæ æндæр хъазæнтæ сывæллæттæн алы бæлæсты къалиутæй. Йæ дзыппытæ кæддæриддæр се 'дзаг уыдысты алыхуызон хъæдын хъазæнтæй æмæ сæ сабитæн лæвæрттæ кодта.

Уымæ гæсгæ йæ фæдыл къордгай згъордтой кæм фæнды куы уыдаид, уæддæр, хъæды уа, быдыры уа, алы ран дæр æмæ-иу хъæр самадтой: „Дядя Мефодий! Дядя Мефодий!“

Хæдзары æфсин æхсæварæн æнæ исты атухгæ никуы ныууагъта Мефодийы, æппын ницы, уæддæр йæ хызыны уыдаид дзул æмæ цыхт. Æмæ сæ йæхæдæг никуы бахордта, йæ чысыл халæрттæ йæ иунаг никуы уагътой. Рабадтысты-иу йæ алыварс æмæ хъуыстой Мефодийы аргъæуттæм, хæргæ-хæрын.

– Мефодийы хуызæн диссæгтæ дзурын ничи зоны адунейыл, – афтæ хъуыды кодтой æмхуызонæй.

Мæнæ та ныр дæр; фыстæ æмæ хъуццытæ хызтысты иумæ хæстæгдæр æрдузы, сывæллæттæ сæ цуры æнцад бадтысты æмæ æнхæлмæ кастысты Мефодийы ны-хасмæ.

Лæппутæй иуы къухы уыди зæрватыччы лæппын мардæй, кæмдæр кæй ссардта, ахæм.

– Уый зæрватыкк и дæ къухы?! – ауыдта йæ Мефодий, æмæ ахъуыды кодта сывæллæттæн мæргъты кой ракæнын. – фæнды уæ, уæд уын зæрватыччыты хабар радзурон?

– Куыннæ, куыннæ, радзур! Зæрватыччыты тыххæй нын радзур! – схор-хор кодтой сабитæ.

– Уæдæ байхъусут. Зæрватыччытæ нæм куыд æртахтысты, уый тыххæй. Дард, тынг дард бæсты, бæлæстæ

Цыппурсы цъæх кæм дарынц, уыцы рæстæджы дыргъ кæм цæттæ кæны, мах кæй нæ зонæм, ахæм алæмæты рæсугъд дидинджытæ кæм зайы, фæлæ хæцаг кæлмытæ дæр тынг арæх кæм сты, уыцы дард бæстæ – Африкайы æрæмбырд сты мах зæрватыччытæ.

Уый æнахуыр диссаджы æмбырд уыд. Райсомæй раджы зæрватыччытæ сæхи цынадтой сыгъдæг доны, ацагътой сæ базыртæ æмæ дзы алчи дæр йæхи равдыста чынздзон чызджы хуызæн хæрзаивæй: сæ сау дзыккутæ лæгъз фаст, сæ чысыл сау гуыртæ æрттывтой хъæдабæйау, сæ цæстытæ æрттиваг цæппæрты хуызæн, сæ риутыл та цыма тар къандзол æрбакодтой урс дыстимæ, сæ къабатæ дæргъæйдæргъмæ къæдзилджынтæ, паддзахы заманы иуыл хъæздыг адæмы зынарвæссон сылгоймæгты къабаты æнгæс.

Африкæмæ зæрватыччытæ дунейы алы кæрæттæй тахтысты сæдæгæйттæй, мингæйттæй. Æмæ иууылдæр куы æрæмбырд сты, уæд байгом сæ æмбырд. Æмæ райдыдтой зарын, стæй кувын. Диссаг уæм кæсы? Нæ уæ уырны, цъиутæ куввтой, уый? Уæд цæуылнæ? Уыдон дæр адæмы хуызæн æмбарынц хъыг æмæ цин æмæ уыдоны дæр хъæуы нæ Рафæлдисæджы æххуыс. Сымахæн нæ зонын, фæлæ мæн уырны, зæрватыччытæ зарынай кæй куывтой Хуыцаумæ.

Æмæ уын уый дзырдтон. Се 'мбырд райдыдтой кувынай. Стæй æмхуызонай банцадысты æмæ сын фехъусынчындæуыд, кæй æрцыд Африкайæ атахыны рæстæг, хи райгуырæн зæронд бæстæм аздæхыны сахат. Æрмæст ма сæ хъуыди кæрæдзи зонд бамбарын, кæцы бон, кæцы сахат сисой сæ базыртæ, стæй дæргъæвтин балцы хи дарыны уаг базонын.

Зæрватыччытæ æмхъалæсæй се 'хсæн равзæрстой

æппæты хистæры, куыд сæйраг фæндагамонæг æмæ йæм лæмбынæг хъуыстой.

– Райсом раджы, куыддæр бон цъæхтæ кæнын райдайа, афтæ уе 'ппæты дæр хъæуы, алы аз дæр кæм æрæмбырд вæййæм атахыны тыххæй, уырдаем. Чи байрæджы кæна уый баззайдзæн Африкæйы. Уыцы ранæй уал фыццаг атахдзыстæм диссаджы рæсугъд бæстæты сæрты, цалынмæ стыр дон нæ фенæм – денджыз, уæдмæ.

Рох уæ ма уæд, непæты дæр тæхын хъæуы иумæ, уымæн æмæ фæсте чи аззайа, уымæн тæссаг у тугдзых мæргътæй. Тугдзыхтæ та тæрсаг сты, мæргъты стыр балтæй тæхгæ куы фенынц, уæд. Хицанæй тæхгæ лыстæджытæй искæйы куы феной, уæд æй рацъипп ласынц æмæ йæ уæнггай ныккæнынц.

Æмæ уал цалынмæ сур зæххы сæрты тæхæм, уæдмæ уæ зæрдыл лæууæд иу æгъдау: уæ фæллад уадзут арæх æмæ дæргъватин рæстæг. Стæй ма ноджыдæр афтæ: уæ цуры бирæ сасчъытæ куы уа, уæд дзы æгæр ма хæрут, науæд дзаг гуыбынтæй зын у тæхын.

Денджызы был та ногæй æрæмбырд уыдзыстæм æмæ нæхи нæ Рафæлдисæгæн бафæдзæхсдзыстæм, уымæн æмæ дарддæры фæндаг тæссаг у. Донæй дарддæр ницы фендзыстут æппындæр. Афтæ бирæ фæтæхдзыстæм дон-дон. Нæ дзы уыдзæн æрбадæн, æрулæфæн бынат никуы. Æххуыс æмæ нын хъару дæттæг у æрмæстдæр иунаг кадджын Хуыцау. Уымæ гæсгæ денджызы сæрты сæ бон атахын суыдзæн æрмæст уыцы зæрватыччытæн, нæ балцы æгъдауттæ æнæсайдай чи æххæст кæна, Хуыцауы ном чи нæ рох кæна æмæ йæм иудадзыг чи кува. Кувынаы райдайдзыстæм нæ балц æмæ кувгæ-кувын дарддæр дардзыстæм нæ фæндаг.

Зәрватыччытә әмбырдай зарыдысты кувыны нысанән әмә ууыл ахицән се 'мбырд.

Дыккаг бон иу стыр әмә рәсугьд цәугәдоны фаллаг был сау адардта. Фыццаг уал уым әрбадтысты сәдәгай зәрватыччытә, стәй әнахъән мины, фондз мины, дәс мины, сәдә мины, фәстагма сә баныма-йәнтә нал уыд.

Се 'пәтән әгьдауәвәрәг ам уыдысты зәронд зәрватыччытә, сә бумбули кәмән фәурс, ахәмтә: уыдон әвзәрст әрцыдысты раздәуджытәй, фәндагамонджытәй. Сә иуәй-иутә фестадысты бынтон урс, цыма сыл зәххы рыг дәр никуы абадти. Әмә әппәтмә дәр сидтысты кувынмә, Хуыцауы фәндыл цәуынмә, непәты иумәйаг әмә уарзон Уәларвон Фыдән аргъ кәнынмә.

Зәрватыччыты ацы балы тынг бирә уыд ләппынтә әмә се змәлынай не 'рәнцадысты гыццыл сывәлләтты хуызән. Сә базыртә барстой кәрәдзийыл, фәлвәрдтой, тәхын афәраздысты, әви нә. Афтә сәм касти, цыма денджызы сәрты атахын ницы уыйас диссаг у. Зонгә кодтой кәрәдзиимә, суанг ма хылты онг дәр ахәццә сты.

– Банцайут, уын зәгъын! – сабыр сә кодта зәронд зәрватыкк, сә раздәуәг. – Ам хылкъахән нәу, бырынкъ әмә дзәмбытәй хәцыны быдыр: уә хъахъхъәнәг уыдзән иунәг Хуыцау Йәхәдәг. Уе хәс у әрмәстдәр кувын, әууәндын әмә тәхын. Алы тугдзыг маргъимә хәцыныл куы суат, уәд уын никуы бантысдзән бынатмә фәхәццә уәвын, никуы сәмбәлдзыстут уә кьонайыл.

Иннә әвзонг зәрватыччыты не 'вдәлд сәхи хъуыддәгтәй. Гыццыл чызджыты, кәнә иуәй-иу рәучи чызджыты хуызән иудадзыг не 'нцәдысты сә цыбар-

цъыбураёй, цыма карæдзи фарстой: кæуыл аивдæр къаба ис, кæй къабайы къæдзил даргъдæр у, сæрыфаст рæсугъддæр у.

Уалынмæ сæм æртахти иу хæд-зонд зæрватыкк дæр:

– Хъуыды кæнут Хуыцауыл, уæ дард фæндагыл. Рæсугъддинад уæ нæ фервæзын кæндзæн фыдбылызæй. Ам денджызы исты бæллæх кæуыл сæмбæла, уый та фесæфдзæн йæ рæсугъддинадимæ иумæ.

Зæронд зæрватыччытæ æмбырд кодтой æрыгæтты æмæ сын сæ „рохтыл æрхæцыдысты“. Уæлдайдæр хылкъахджыты, карæдзимæ тохы сæ бумбули арц кæмæн сбадти, уыдоны. Стæй сеппæт иумæ кувыны нысанæн азарыдысты, æмæ æнæнымæц мингæй зæрватыччы лæпынты хъаласæй райхъуысти тыхджын зæллангæнаг мыртæ:

– Хæрзбон, Африкæ! Дзæбæхæй баззай! Хæрзбон.

Хур аныгуылд, адæм сæ куыст ныууагътой, диссагæн арвмæ кæсгæйæ:

– Зæрватыччытæ сæхимæ тæхын байдыдтой. О, уый æцæг уыд æхсызгон балц. Бынæй зæххыл рапарахатсты æнакарон рæсугъд хъæды къохтæ, цæугæдæттæ, тыгъд быдыртæ, угæрдæнтæ, хъæутæ. Сæ раздзæуджыты амындмæ гæсгæ, фæндаггæттæ сæ фæллад уагътой арах æмæ дæргъватин рæстæг. Уый фарцы иунаг зæрватыкк дæр нæ бамбæрста фæллад.

Æппынфæстаг кæмдæр дардæй разынди денджыз.

– Æрлæуут! – райхъуысти бардзырд.

Бирæты нæ фæндыд æрлæууын, фæлæ тæхын æмæ тæхын дарддæр. Раздзæуджытæ та никай уагътой хивæнд тарын: базырты хъуыди æрулæфын, ноджыдæр та хъуыди бакувын.

Раздзæуджытæ æркастысты уавæрмæ æмæ рафар-

стой балы мæргъты. Æмæ дзы чысыл цæф, кæнæ хъæн, науæд исты низ кæмæ разынд, уый тыххæй хъуамæ фехъусын кодтаиккой. Æмæ цалынмæ сдзæбæх уой, сæ фæллад æрцауа, уæдмæ сæм иннæтæ фенхъæлмæ кæс-дзысты.

Чидæртæ дзы схæр кодтой сæ хъæнтæ, сæ рыс-тытæ, сæ цъæррæмыхстытæ, иннæтæ ныхъхъус кодтой сæхи, ома, ахæм лыстæг хабæртты тыххæй æрлаууын ницæмæн хъæуы, зæгъгæ. Афтамæй та фæндагыл цы-фæнды лыстæг хъæн дæр стыр къуылымпыйы хос у.

Кæцыдæртæ та дзы коммæ уымæй нæ бакастысты, æмæ фæндагыл бирæ сасчъытыл кæм сæмбæлдысты сæ алыварс, уым дзы æфсис нæ базыдтой. Афтамæй сын сæ раздзæуджытæ карзæй фæдзæхстой дæрд балцы æгæр хæрдæй хи бахизыны æгъдæуттæ, науæд денжы-зы сарты зын тæхæн уыдзæн уæззауæй, зæгъгæ. Бæргæ сын фæдзæхстой, уæхиуыл хæцут, уæ мондæгты фæ-дыл ма цæут, уæхи уыромын фæразут, фæлæ се 'ппæты къухы нæ бафтыдысты.

Денджызы был цы чысыл бонтæ бафæстиат сты, уыцы рæстæджы дæргъы сæ иуæй-иутæ афтæ снард сты æмæ сæхи айсын нал фæрæзтой, зивæг сыл бахæ-цыд æмæ-иу кæм æрбадтысты, уым уайтагъд фынæй кæнынмæ фесты. Æвæдза нæма бафынæй сты, уæд та-иу æнæмæнг сасчъытæ ахстой. Æппæты фылдæр æмбырдты-иу иннæты зарынмæ бафынæй сты, фæлæ ма-иу зарын кæд сæ бон уыд, уæддæр сæ хъæлæс нæ хъуыст иннæты æхсæнæй, зарыны æфсон сæхинымæр куывтой фылдæр саскътæ æрцахсыны тыххæй.

– Уæдæ афтæ, нæ Рафæлдисæджы кадæн тæхæм дарддæр! – Нызæлланг кодта сæ зарæг ногæй. Æмæ та мингай хъæлæстæй райхъуыст уыцы иу арфæ.

– Хæрзбон, Африкæ! Хуыцауы уазæг у! Хæрзбон!
Мах тæхæм денджызы фалемæ, нæхимæ, нæ бæстæм!

– Нæ хи и мæ-æ! – айзæлыд арвыл.

Æмæ дын уалынмæ, æрæджы дæр ма цæугæ доны
былыл се ’мбырды чи хъæр кодта, денджызы сарты
атахын ницы диссаг у, загъгæ, уыцы æдылы гоппытæ
ныр федтой, денджыз чух-мухты дон кæй нæу, фæлæ
гъæйттæй æнакарон фурд. Тынг бирæ фæтахтысты
æмæ никуы ницауыл сæмбæлдысты донæй дарддæр,
карай-каронмæ айдагъ дон...

Сæ къæхтæ æмæ сæ магуыр къабæзтæ фалладысты
æнарынцайгæ тахтæй, сæ сæртæ фæгуыбыр сты, сæ
цæстытæй агуырджытæ æмæ агуырджытæ уæд та иу чысыл
æрбадæн бынат, фæлæ раздæуджытæ æнæсцухæй
хъæр кодтой:

– Тæхгæ, тæхгæ размæ!

Сæ фæллад куы уагътой, уæд йæ рыстытæ чи не
схæр кодта, йæ хъæнтæл, йæ цъæлтæ чи бамбæхста,
уыдон ныр иугай-дыгай хаудтой денджызы арфмæ.
Суанг ма бынтон æнæсахъат æнæниз цъиу дæр хаудта
донмæ, иуцасдæр-иу æй дон йæ сарты рахаста, стæй
та-иу зарватыкк йæхи хæрдмæ систа æмæ дарддæр йæ
фæндагыл тахти ног тыхтимæ. Лæмæгътæн та сæ хъæру
нæ уыд сæхиуыл схæцын æмæ сæ дон бынмæ ласта.

Бирæ сасктæ чи бахордта, уыдон та фырхæрдæй
сæхи нал фæрæзтой æмæ фæсте зайын байдыдтой, сæ
хъæру састы æмæ ма иннæтæм хъæр кодтой:

– Фæлæуут нæм! Фенхæлмæ нæм кæсут иу чысыл, –
лæгъстæ кодтой се ’мбæлттæн.

Фæлæ бынтон дзæгъæлы! Раздæуджыты дзуап
уыди цæхгæр:

– Тæхгæут, тæхгæут размæ!

Æндæргæнæн нæ уыд, уымæн æмæ Хуыцау алы тæхгæ маргъæн йæ базырты бауагъта денджызы сарты атахыны фаг хъару. Æмæ минутай-минутмæ сæ тых къаддæр кæй кодта, уымæ гæсгæ сын фæстиатгæнæн нæ уыд, æнæфсис æмбæлттæм æнхъæлмæ кæсыны фадат.

Куыд аномонд сты æгоммагæс мæргътæ, стæй адæм дæр. Уым, былгæрон ма сæ фæллад куы уагътой, уæд сæхи уромын нæ базыдтой, сæхиуыл хæцын нæ бафæрæзтой æмæ ныр иннæты æмрæнхъ тæхын нæ фæразынц, уый фыдæй сæ уæззау гуыртæ арф денджызмæ иугæай – дыгай тьупп кæнынц, рæгъæд фæткъуытæ бæласæй зæхмæ куыд згъæлой, афтæ.

Уалынмæ ныннарæд арв, ныссæххæтт ласта тæрккъæвда, сыстади æвирхъау тымыгъ. Зæрватыччытæ сæдæгæйттæй згъæлдысты денджызмæ. Рогдæр æмæ дзы тыхджындæр чи уыд, уыдон ма куыддæртæй ирвæзтысты, лæмæгъдæртæ фесæфтысты æмхуызонæй. Денджызы арфмæ сæ нылласта дон, сæ раздæуджытæм кæй нæ байхъуыстой, уый тыххæй. Хуыцау сæ афтæ ралгъыста сæ æгоммагæсдзинады тыххæй. Æмæ нал фæдтой нæдæр сæ райгуырæн бæстæ, нæдæр сæ ахстæттæ.

Тæхгæ мæргътыл тынг зын сахат куы скодта, сæфты къахыл куы ныллæуудысты, уæд ма кæмдæр дард ауыдтой ленкæнгæ нау æмæ уыцы иу цоппæй сæхи сарæзтой уымæ. Æмæ куыд цин кодтой, уый та! Раст загъгæйæ, матростæн æхсызгон нæ уыд сæ узджыты фенд, фæлæ науы бадæг бæлццæттæн æрхастой бирæ цин сæ хъæлдзæг цъыбар-цъыбурай æмæ уый фæрцы адæм салам æрвыстой сæ райгуырæн бæстæм.

Сеппæтæн æрбадæн бынæттæ нæ разынди науы, æмæ уый тыххæй сæ фæллад уагътой радыгай.

Уалынмæ та арв ногæй ферттывта, ныннæрыд, æмæ зарватыччытæ сæ зардæ нал дардтой фервæзыныл, æнхъæл уыдысты ныр фесæфдзысты бынтон.

Нæ, нæ! Аирвæздзыстæм! – хъæр кодтой хæд-зонд раздæуджытæ – уырнæд уæ æмæ кувут: Хуыцау нын ратдзæн тых, ныфс! Фервæздзыстæм!

Стæй дын уалынмæ разæй чи тахти, уыцы зарватыччытæ куы ныййæлæлæй кæниккой:

– Зæхх! Зæхх разынди!

Æмæ мæргътæ æмхуызонæй куы сцин кæниккой. Зарватыччытæ æрбамбырд кодтой сæ фæстаг тыхтæ, фæлæ былгæронмæ ахæцца сты æрмæстдæр уыдон, Хуыцауы æххуыс кæронмæ кæй уырныдта. Сæ ныфс кæмæн асаст, уыдон дæлæмæ хаудтой æмæ сæфтысты суанг тæккæ былгæрон дæр Европæйы.

Йæ фæллад чи суагъта æмæ йæ уд йæ мидаг кæмæн æрцыд, уыдон та ногæй сæмбырд сты. Райдыдтой кувын, ныййазæлыд сæ цины зарæг фæрнæйдзаг Сфæлдисæджы кадæн, йæ арфæ сыл кæй сæмбæлд тæккæ тыхст сахат, уый тыххæй. Ныры онг уал фæтахтысты сеппæт дæр иумæ, ныр æрцыд рæстæг кæрæдзийæ фæхицæн уæвынæн. Алы зарватыкк дæр хъуамæ атахтаид йæхи райгуырæн бынатмæ.

Уыцы бирæнымæцон стыр балы уыди алырдыгон зарватыччытæ дæр: Англисæй, Францæй, Германæй, Уæрæсейæ, Австрийæ, Венгрийæ æмæ æндæр бæстæтæй. Фыццаг уал фæхицæнтæ сты алы бæстæйы зарватыччытæ иумæ, стæй хицæн кæнын байдыдтой алы зылды зарватыччытæ хицæнæй, алы горæт æмæ алы хъæуы зарватыччытæ сæхæдæг хицæнæй.

Фæхицæн уæвыны размæ æппæт зарватыччытæ дæр арфæтæ фæакодтой сæ раздæуджытæн, стæй, кæрæдзи-

йæн хæрзбон зæгъгæйæ, алы хицæн бал дæр атахти йæхи бынаты 'рдæм, чи кæцон уыд, уыцы горæтмæ, уыцы хъæумæ. Тæхгæ-тæхын иу иннæмæ хъæр кодта;

– Кæдæм дарут уæ фæндаг?

– Мах Бетъырбухмæ!

– Мах – Мæскуымæ!

– Сымах та уæд кæдæм?

– Риммæ!

– Вологдæмæ!

– Парижмæ

– Фæндараст! Хуыцауы уазæг ут!

– Гъе, афтæ Африкайæ ратахтысты æнæнымæц бирæ зæрватыччытæ уæрæх денджызы сæрты, алчи йæхи бæстæм, йæхи горæтмæ, йæхи хъæумæ, йæхи магуыр ахстонмæ. Æмæ дзы мах хъæумæ дæр æртахти, нæ хæдзæртты сæрма. Æртахтысты тынг хъæрæй цингæнгæ, мах дæр сын æхсызгонай дзуапп лæвардтам:

– Эх, зæрватыччытæ æртахтысты! Уæдæ сæрд тагъд райдайдзæн!..

– Гъе, афтæ, мæ хуртæ, зæрватыччытæ æрыздæхтысты сæ райгуырæн зæхмæ, – фæци йæ ныхас Мефодий. – Сымах дæр здæхдзыстут уæ хæдзæрттæм? Æви уæм афтæ кæсы, сымах ныр уæ хæдзæртты стут æмæ мыггагмæ ам баззайдзыстут?

– Нæ, нæ, – стай-тай кодтой хистæр сывæллæттæ, – неппæт дæр æнæмæнг амæлдзыстæм!

– Стæй уæд цы?

– Стæй ингæнмæ! – ныхъхъæр кодтой иутæ.

– Уæларвтæм! – сцин кодтой иннæтæ.

– Уæдæ уæларвтæм, нæ райгуырæнмæ. Фæлæ уæ зæрды куыд ис: æнæмæнг бахаудзыстут уæларвон дзæнæтмæ? Уый тыххæй цы бакодтой зæрватыччытæ?

– Зæрватыччытæ куывтой, Хуыцауы фæндыл разы кодтой!

– Бирæ сасчытæ нæ хордтой, дзуаппмæ фæрæвдз æппæты къаддæртæй иу.

– Уæдæ афтæ гъе! Йæ райгуыраеныл сæмбæлын кæй фæнды, уый хъуамæ йæхи фæнд ма тæра, йæ зæрдæ куыд зæгъы, афтæ ма кæна, Хуыцау кæй нæ бары, ахæм митæ ма кæна, фæлæ иузæрдион уа Хуыцауы фæндонныл, æххæст кæна æрмæстдæр Хуыцауы фæнд. Цæргæ мах цæй тыххæй кæнæм, нæхицæн кувыны тыххæй нæ, фæлæ азæххыл Хуыцауы фæндон æххæст кæныныл. Радзурут ма мын ныр, Евангелийы стих, кæй уын амыдтон, уый!

– Адæймагæй райгуыргæ фырт уый тыххæй миййаг, не ’рхызт махмæ, цæмæй Йын кувæм, фæлæ махæн ахъаз кæнынмæ, Йæ уд махæй бирæты сæрвæлтау æрхæссынмæ“ (Мф. 20:28), стæй ма ноджыдæр афтæ: „Хуыцауы Фырт“ зæхмæ æрхызт сæфтыты ссарыны æмæ сæ фæрвæзын кæныны тыххæй (Лк. 19:10).

– Æмæ зонут, Хуыцауы Фырт Чи у, уый? – бафарста Мефодий.

– Зонæм, – Йесо Чырысти! – ныхъхъæр кодтой сываллæттæ.

– Æмæ уæвгæ та кæй аирвæзын кæнынмæ æрцыд?

– Мах ирвæзын кæнынмæ!

– Раст у, мах ирвæзын кæнынмæ!

Дæу, мæн, дæ хæларттты, дæ хионты, не знæгты, æппæт дзыллæты. Уый махмæ æрцыд, куыд уын загътон, афтæ дзуарыл тыгъдæй амæлынмæ неппæты тæригъæдты тыххæй, не ’ппæты зынтæ дæр Йæхимæ райста иунагæй. Æмæ Йесо Чырыстийы фæндагыл чи

цауы йæ царды, Йесойы чи фæзмы, уыдонæй алчи дæр хъуыды кæны, æмæ архайы, Нæ Ирвæзынгæнаг куыд ахуыр кодта, афтæ. Ахæмтæ иууылдæр уыдзысты ирвæзт, нал хъызæмар кæндзысты сæ тæригъæдты азарæй. Уый – æнæмбал стыр цин у. Алы уырнæг дæр бæллы уæларвтæм куыд йæ райгуырæн бынатмæ, йæхи ахстонмæ.

Ныр цаугæут. Уæ фос тыхсын байдыдтой. Æмæ уæ зæрдыл дарут, зæрватыччытæ дард бæстæй сæ райгуырæн бынаттæм цы амæлттæй æрбаздæхтысты, уый. Уæхи хъахъхъæнут æмæ уæ æппындæр ма рох кæнæд, дард фæндагыл фæтæхын сын уымæн бантыст, æмæ æнæрхъуыды æдылы митæ нæ кодтой. Дард балц тыхстаг хъуыддагыл чи нæ нымадта, зынтæ бавзарын æнхъæл чи нæ уыд, уыцы зæрватыччытæ денджызы аныгъуылдысты мыггагмæ.

Сабитæ кæрæдзи фæдыл азгъордтой æрдузмæ сæ фосмæ, Мефодий æмæ Самко та сæхæдæг дыууæйæ баззадысты æмæ хъуыдыты аныгъуылдысты.

Хъус ма, Мефодий, – бадзырдта Самко. – Диссаджы истори сын радзырдтай зæрватыччыты тыххæй! Кæд æмæ махæн дæр уый нæ хæдзармæ, уæларвтæм æрыздахыны ныв у, уæд банымайын хъæуы, мах æцæг фæндагыл никуыма æрлæууыдыстæм нæ хъæу Градовы.

– Афтæ дæм кæсы? Уæд цæмæн? – фæхъæлдзæгхуыз Мефодий.

– Уымæн мæм афтæ кæсы, зæрватыччытæ сæ балц райдыдтой Хуыцауæн кувынæй, сæхи дард балцмæ цæттæ кодтой кувгæ-кувын. Мах та ам нæхи „Африкайы“ æнæмæтæй цæрæм, цыма дзы мыггагæй-мыггагмæ баззайдзыстæм, афтæ. Мах – ницы кувынæй райдыдтам, ницы кувынæй фæвæййæм. Стæй, цыма

мах хъуыддагты кувыны сэр дэр ницæмæн хъæуы, бынтон æндæр хуызы, æндæр уагыл цæрæм ам Градовы.

– Æмæ цæй аххосæй уæддæр? Ау, Хуыцауы цæст махæн къаддæр уарзы, уыцы чысыл зæрватыччытæй? Ау, мах Ын аргъ кæнæм, уый аккаг нæу нæ Хуыцау? Ау, афтæ æдых У, æмæ нын ма феххуыс кæна нæ тыхст хъуыддагты?

– Махæн нæ хъуыдыйы нæй Хуыцау. Цæрæм, куырм уырытау, талынджы æнæ рухсæй.

– Цы, уый зоныс, Самко? Зæрватыччытæ сæ ратæхыны размæ арæзтой иумæйаг кувæн æмбырдтæ. Фæлæ дын раст куы зæгъон, уæд ам махмæ Градовы мидаг хъæубæстæ æмхуызонæй æрæмбырд уой æмæ æмхæлæсæй Хуыцаумæ бакувой, æнусон ирвæзтæн нын нæ удты ныфс бауадза „денджызы сæрты“ фаллаг былгæронмæ ахæццæ уæвынæн, ууыл дзурын, мæнмæ гæсгæ, ныртæккæ раджы у. Фæлæ ма мын зæгъ, дæ хорзæхæй, нæ хъæубæстæ кæд никуыма æрæмбырд сты иумæ æмхуызонæй бакувынмæ, уæд цымæ мæнæ ныр, зæгъæм, æз æмæ дæуæн нæ бон нæ бауид уыцы хъуыддаг райдайын, мæнæ ныртæккæ, æвæстиатæй?

– Мæнæ ам? Ныртæккæ? Мæнмæ гæсгæ кувын æмбæлы æрмæст аргъуаны.

– Мах ныртæккæ демæ стæм аргъуаны. Аргъуаны, æрмæст адамы къухæй арæзт аргъуаны нæ, фæлæ Хуыцауæн Йæхи конд Аргъуаны. Хуыцау та ис кæмдæриддæр, алы ран дæр, æгас дуне дæр у Хуыцауæн Йæ алаемæты аргъуан. Ууыл искуы ахъуыды кодтай ды?..

– Раст дæ, ницы мæ бон зæгъын у дæ ныхмæ, фæлæ мæ бон нæу ныртæккæ кувын! Нæ зонын, цæй тыххæй æмæ куыд кувгæ у.

– Худинаг! Хуыцауæн цы зæгъын хъæуы, уый нæ зоныс? Дæ мад, дæ фыдимаæ уæ хæдзары фæдзурыс? Æмæ дæм куыннæ разыны, цы сын зæгъай, уый? Тынг æнкъард дын уайд уæдæ, дæ удæн зын, иу бон, дыууæ боны семæ куынаæ сныхас кæнис, уæд. Куыннæ дæм хъуамæ уа уæд исты дзырд, исты хъуыды нæ Уæларвон Фыдæн зæгъыны тыххæй? Акæс ма дæ алыварс! Æры-хъус ма дæхимаæ! Цыдæриддæр дæм хорздзинадæй ис, иууылдæр дын сты Хуыцауæй лæвард. Кæй бон у дæу алы æвзæрдзинадæй, æнауаг, æнаккаг миниуджытæй асыгъдæг кæнын? Цы дын нæ фаг кæны царды денджызы сæрты дæ хæдзармæ уæларвтæм атахынæн? Кæй бон дын у уый тыххæй де уæнгты ныфс бауадзын, хъару радтын? Æрмæстдæр Хуыцауы бон, – кæддæриддæр Хуыцауы, кæмдæриддæр Хуыцауы, нæ Уæларвон Фыды бон, æндæр никайы! Æмæ дын Йемæ ницы ныхасаг ис æппындæр? Нæ зоныс, куыд кувын хъæуы, уый дæр? Ау, куыннæ дæ хъæуы уæларвтæм фæндаг зонын? Ау, куыннæ дæ хъæуы тых, ныртæккæ æцæг цардæй цæмæй царай, æхсызгонæй, зæрдæрухсæй, Хуыцауы фæндай, уый тыххæй? Стæй куыннæ æмбарыс дæ уды сахъатдзинæдтæ, дæ æнæджелбетт цард æмæ дæ зæрдæ куыннæ уынгæг кæны уый тыххæй, цæй æмæ æрфæсмон кæнон ма тæригъæдтыл, Хуыцауæй хатыр ракурон, зæгъгæ?

Самко йæхи ныхъхъус кодта. Йæ цæсгоммыл зынди йæ сагъæс, йæ цæстытæ бахаудтой, йæ магъз скуыста, куыд никуыма уыд, афтæ.

Дыууæ хæлары хъæдæй сæ хæдзæрттæм æрыздæхтысты тынг æрагмæ. Хъуыдыты аныгъуылгæйæ, æмбаргæ дæр нæ бакодта, йæ ныййарджытæ куыд фендæрхуызон сты, уый: куыд цин кодта йæ мад, куыд æй рæвдыдта йæ фыд. Лæппу æрбадти хæдзары къæсæрыл æмæ йæ цæст

нал иста зәрватыччы ахстонәй сә тыргъы кьуымы, чи дзы әдтәмә тахти ахстонәй, чимидамаә әмә хьустыл иудадзыг уади сыхәгты ныхас: „Зәрватыччытә әртахтысты!“

– Әлләх, әлләх! Куыд не ’мбәрстон әз, – ныу-улафьд Самко, – Хуыцау мын алы аз дәр алы цьиуы әртахтәй мә зәрдыл цы ләууын кәны, уый, ома, мән дәр мәргъты хуызән мә райгуырән ахстонмә цауын кәй хьәуы нә Уәларвон Фыды хәдзармә әмә уыцы балцмә тынг ләмбынәг цәттә кәнинаг кәй дән, уый!

– Адәймаджы фәндаг Хуыцаумә тынг даргъ у әмә йә адәм тынг нылхынцъытә, тынг ныппыхцылтә кодтой! – дзырдта Мефодий, хьәдәй куы рацәйцыдыстәм, уәд. – Ләджы ахсызгон хьәуы Хуыцауы фәндагамонән картә. Картә, ома Хуыцауы Ныхас, Йесо Чырыстийы ахуырад. Ахуыр кән уыцы картә! Лыстәг хьуыды кән йә алы дзырдыл дәр, архай йә алы хьуыды дәр ын бамбарыныл әмә уыцы фәндагыл сараз дә цыд әмә дә фәдыл хон иннәты дәр!

Уыцы ныхәстә Мефодий ракодта Самкойән әмә ныр йә зәрдыл әрләууыдысты: „Тынг раст ныхас: әрмәст нә царды мидәг рахизән ис раст фәндагмә; бәлләх уый у, әмә әз әппындәр ницы әмбарын, гәзәмә иртасын иу дамгъә иннәмәй. Нәдәр кәсын зонын, нәдәр фыссын. Цыфәнды зынаей дәр уал мәхәдәг мәхи хьарутәй райдафон Хуыцауы картә, Хуыцауы Ныхас ахуыр кәнын әмә йә биноныг куы бамбарон, уәд әй иннәтән дәр бафәраздзынән әмбарын кәнын“.

3 СÆР

Дзуттаг зæронд Давид бадти стыр палæхсар æнгуз-бæласы бын йæ халагъуды къæсæрыл æмæ йæ мæллæг æнгуылдзтæй хус дзулы къæбæр ссæста йæ куыдзæн. Мæгуыр зæронд лæг иунаг уыд æнæ хион, æнæ хицау, зыбыты иунаг хæстæг дæр ын никаæцыран уыд, стæй йæм йæ хæдзары ахсджиаг дзаумайæ дæр ницы уыд.

– Йе ’ппæт исбон – йæ чысыл кæлæтдзаг хæдзары къуым æмæ дыргъдоны гæппæл, йæ къæсæрыл æнгуз бæлас æмæ уый бын даргъ бандон. Фæлæ уыдæттæ йæ зæрдæйæн уыдысты æцагæлон. Уымæн æмæ ацы хъæуы æрцауаггагыл нымад цыд, йæ мадæлон æвзагыл йæ бон сныхас кæнын никаимæ уыд. Æмæ дзы кæд базæронд, уæддæр дзы хион не сси. Йæхи райгуырæн бæстæ та тынг дард ран баззад.

Зæронд лæгæн хъауджыдæр нæ уыд, йæ царды бонтæ кæм цыбырдæр кæна, уый. Ацы хъæуы йæ ницы уырдæтæ æппындæр. Хъæубæстæ йыл сахуыр сты, уый дæр сыл сахуыр, фæлæ кæрæдзи уарзой, кæрæдзи рыстыл риссой, уый дзы нæ уыд! Зымæджы хъызт бонты сæйгæ куы фæкодта, уæддæр æм иу бакæсæг нæ фæци: кæй цы хъуыддаг ис дзуттагимæ? Æрмæст æм бæрæггæнæг цыди Мефодий, йæхæдæг дæр æрцауаггаг ацы хъæумæ. Фæлæ рынчыны æппындæр цух нæ уагъта, иудадзыг æй бæрæг кодта. Стæй йæ ныр дæр бæрæг дары, дзуттагæй йæхи иуварс нæ ласы. Æмæ дзы Давид уый тыххæй галы йæс бузныг у.

Мефодийы фæрцы Давидыл æрцыд цыдæр æна-

хуыр хабар. Зæронд дзуттаг мæлæтдзаг рынчын куы фæци, уæд æнхъæл уыд адæм æй мардыл банымадтой, афтæмæй дын куы æрдзæбæх уайд, йæ зæрдæ куы барухс уайд, уымæй ма йæ кæйдæр лæппу хионы хуызæн куы бафарста, уæлдайдæр та чырыстон лæппу йæ уавæрай, йæ низы хаттæй, уæд. Уый йын фæцагайдта йæ зæрдæ, бауагъта йæм цыдæр рухсы тын, цыдæр ныфсы къæртт æмæ зæронд лæг бынтон фендæр-хуызон.

Чырыстæттæй зæрдæхалæн æфхæрæнтæ бирæ бавзаргæйæ, зæронд Давид райдианты æрцæуæггаг Мефодийыл уыйас æууæндгæ дæр нæ кодта, дзуттаг куыд æнаууæнк ваййы кæддæриддæр, афтæ, æнаууæнкæй касти лæппуйы зилæнтæм йæ алыварс.

Иннæ сыхæгтæ ницы хъауджыдæрдзинад бафиппайдтой сæхицæй Ондрачыкы æххуырсты æхсæн, лæппу æмæ лæппу. Фæлæ зæронд дзуттаджы цæст тынг уынаг уыд цыдæриддæр. Æмæ æрцæуæггаг лæппу хъæубæсты адæмæй æндæрхуызон кæй у, уый бафиппайдта, фыццаг хатт ын лæппу цъайæ дон куы æрбахаста, уæд, стæй Давидимæ хæлары ныхасыл схæцыд уыцы къуындæг агъуысты, цыма зæронд дзуттаджы тынг уарзта, уыйау, æппындæр кæй ничи уарзта æмæ ма йæ хионтæ дæр дзæгъæл кæй ныууагътой, уыцы Давиды.

Дзуттаг, æвæдза, иуыл æдас дæр нæ уыд йæ уазæгæй: кæд, миййаг, исты дзæгъæлдзуаг хæлд лæппу у, бирæ æндæр ахæм лæппуты хуызæн. Фæлæ нæ, абоны онг Мефоди разынди æгъдауæй бынтон æнæ аипп, æнæ сахъат. Лæппу нозт йæ дзыхмæ нæ хаста, зыдта Хуыцауы Фæдзæхстытæ æмæ сæ æххæст дæр кодта æрвылбон. Зæронд Давид уыдта, æрыгон чырыстон лæппу зæрдæйæ кæй уарзы æппæт адæмы дæр. Йæ хъус

æм дардта аивæй æмæ уыдта, сыхæгтæй иу ахæм нæ разынд, Мефодий исты æххуыс кæмæн нæ бакодта.

Зымагон ма суджы æргъом ме 'ккойы куы æрцæй-хастон хъæдай, – дзырдта зæронд æхсæвгæс, – уæд ма райæфта Мефодий, Ондрачыкы уæрдоны цæугæйæ, æргæпп кодта уæрдонай, сбадын ма кодта йæ бынаты, йæхæдæг та уæрдоны фарсмæ фистæгæй фæцыди суанг йæ хæдзары онг.

Ауалдзæг та Ондрачыкы зæхх хуым куы кодтой, уæд сæ фарсмæ иу уадздзаг, фыдæлгъыст налат идæдз ус Глинаркæйы зæхх дæр бахуым кодта Мефодий. Уыцы сылгоймагæй та хъæубæстæ дардмæ лыгъдысты, загъд-замана кодта алкæимæ. Уæды онг Глинаркæмæ хæстæг ничи цыд, ничи уæндыд йæ рæзты ауайын. Æмæ йын чи баххуыс кодтаид афтæмæй?! Фыццаг ахæм ахъаззаг æххуыс ын бакодта бынтон æцагæлон лæппу, ацы хъæумæ æрцæуæггаг кæйдæр адæймаг.

Уыдæттæ, кæй зæгъын æй хъæуы, лыстæг хъуыд-дæгтæ сты, фæлæ уымæй фылдæр цы йæ бон уыд Мефодийæн, хуымæтæджы сау кусæг уæвгæйæ. Искæйы зындзинад фæдта, искæйы тыхст, уæд æнæзивæг цыди æххуысмæ, йæ бон цæмæй уыд, уымæй. Цыбыр дзырдай, цы йæ бон уыд, уый кодта.

Дзуттаг иуыл йæ хъус дардта, кусæг лæппуйæ цы рауайдзæн, уымæ. Мефодий бирæ рæстæг царди ацы хъæуы æмæ зæронд Давид уыдта, Ондрачыкы сиæхстæ сæ каисы хæдзарыл кæй никуы батыхстысты ацы æцагæлон лæппуйы хуызæн. Агъуысты мидæг дæр, кæрты дæр исты хъуагдзинад, исты кæнинаг фенæд, æндæра уайтæккæ хæдзары хицауæн загътаид, скæнын æй хъæуы, Библийы кæй кой фыссынц, Аврамы лæг-гадгæнæджы тыххæй, уый дæр ма афтæ зæрдæбынай

нæ куыста йæ хицауæн, Мефодий йæ æдылы зæхкусæг хицауæн куыд куыста.

Давид Ондрачыкы æдылы хуыдта. Зæронд дзуттаг иудадзыг дæр уыдта, йæ сыхаг зæхкусæгæн куыд ницы æнтысы, йæ хъуыддæгтæ иудадзыг куыд æвзæр цæуынц, уый, фæлæ йын феххуыс кæнынвæнд дæр нæ кодта. Цы йæ хъуыддаг ис æндæр диныл хæст адæймагимæ? Дзуттагæн йæхимæ цы цæстæй касти, уый дæр æм раст ахæм зæрдæ дардта. Кæрæдзийæн ничи сты æмæ цæмæн хъуамæ хъæрзой кæрæдзи низæй, йæ зæрды дæр никæмæн уыд кæрæдзимæ цыфæнды тыхст сахат фæкасын.

Мефодий та – бынтон æндæр. Дзуттаг Давид уыдта, кусæг бирæ зондджындæр кæй у йæ хицауæй. Фæлæ никуы фехъуыста, Мефодий йæ хицауы кой истæмæй ракæна, æви дзы рахъаст кæна. Æмæ кæд Ондрачык æдылыдæр уыд, уæддæр ын Мефодий аргъ кодта, кад ын кодта, хорз лæгæн кадгæнæгау.

Æгъдау æмæ уагæй дæр æрцæуæггаг лæппуйы ничи æмбылдта. Мефодий арыгон лæппу. Ондрачыкæн та арыгон чызг. Петрачы хæдзары – дыууæ чызджы. Сæ иумæйаг цъай æрæйæфта дзуттаджы тæккæ рудзынджы бын. Зæронд лæг æдзухдæр уыдта, донмæ æртæ чызджы дæр æмхуызонæй куыд цыдысты, уый. Æмæ сын иудадзыг дæр цъайæ дон хæрдмæ ласта Мефодий. Чызджытæ йæм-иу бахудтысты, уый дæр сæм афтæ, се 'фсымæры хуызæн.

Уыдæттæ уынгæйæ, зæронд дзуттагмæ Мефодий касти Иосифы хуызæн Египеты. Уæдæ Петрачы чызджытæ куыд хæлд уыдысты! Æмбал дæр сын нæ уыд. Æмæ Мефодийы фæрцы æрсабыр сты, сæхиуыл хæцын байдыдтой, уæлдайдæр та лæппу Самкомæ цæуын куы райдыдта, уæдæй фæстæмæ.

Уыдæттæ иууылдæр дзурæг уыдысты Мефодийы хæрзæгъдауыл æмæ йæ уый тыххæй тынг бауарзта Давид. Ныр дæр та йæм мæнæ иу къуырийы размæ куы бацыд, уæд дзуттаджы цинæн кæрон нал уыд; куыддæр дзы къæмдзæстыгхуыз дæр дардта йæхи, цыма дзы исты хæсджын уыд æмæ йæ бафæндыд йæ уарзон-дзинад истæмæй равдисын æрыгон лæппумæ. Фæлæ уалынмæ хъуыддаг афтæ рауад, æмæ зæронд лæгмæ Мефодий йæхæдæг æрбацыд курдиатимæ: – Нымайы-ныл æмæ базаргæнæджы хъуыддагыл Самкойы бацахуыр кæнис уæд та? – бакой кодта лæппу. Æвæццагæн æмæ ацы дунейыл цыфæнды уарзон адæймагæн дæр Давид не сразы уыдаид исты æххуыс бакæныныл, фæлæ Мефодийы курдиатыл дыууæ нал загъта, тынг æхсызгонæй, хæларæй баххуыс кæныны тыххæй зæрдæ бавæрдта лæппуйæн. Æрмæст бафарста:

– Цæмæн афтæ тыхсыс дæ сыхагыл? Цы дæ хъуыддаг йемæ? Мад æмæ йын фыднæй? Хæстæг, хион ын нæй? Уыдон сæхæдæг дæр фаг сты Самкойæн баххуыс кæнынæн.

Давид æнхъæлдта, Мефодийæн фæхъыг уыдзысты йæ уайдзæфта, стæй уыцы хъуыддаджы аххосджын фæкæндзæн зæронд Петрачы. Фæлæ нæ, афтæ нæ рауад. Кусæг сабырæй загъта:

– Цы, уый зонис, мæ сыхаг? Йесо Чырысти афтæ амыдта: „Бауарз дæ Хуыцауыхайы зæрдæбынæй... стæй дæ хионы, дахи уды хуызæн“. Æз мæхæдæг, дзырдæн зæгъæм, æххуысхъуаг куы фæцадаин, лæмæгъ куы разындаин, уæд мын тынг æхсызгон уыдаид, тынг ахсджиаг кæйфæнды æххуыс дæр. Гъе, æмæ Самкойы тыххæй дæр афтæ хъуыды кæнын. Йæ ныййарджытæ йæ уарзынц æнæмæнг. Фæлæ йын кæд сæ бон нæ

бацц баххуыс кæнын, уæд цы чындæуа уæдæ? Æз та зонын рынчын лæппуыи цард куыд фенцондæргæнæн ис, уый. Хуыцауы фæрцы мæм æрцыд фæрнайдзаг хъуыды æмæ афтæ æнхъæл дæн, йæ сæххæст кæнын ме хæс у.

Давид сразы. Мефодий цыдæриддæр дзырдта æмæ кодта, иууылдæр зæронд лæджы зæрдæмæ цыдысты æмæ сæ нымадта растыл. Фæлæ дзуттаг йæ уды удхæссæг уыдта Йесо Чырыстийы койæ, иудадзыг ын Мефодий, йæ фындзы бын дарæгау, кæй дардта, уый. Æдзухдæр Йесо Чырыстийы кой, Рагон Фæдзæхсты чиныджы-иу куыддæр исты бакасти, афтæ йæ ныхас цæттæ Йесо Чырыстийы тыххæй. Æмæ лæппуыи алы ныхасæн дæр йæ кæронбæттæн уыд ахæм:

– Ирвæзынгæнæг уарзы мах неппæты дæр.

Зæронд Давиды уыцы ныхæстæм æппындæр никуы фæндыд хъусын. Йæ сæрæй сæ исты хуызы раппарæн куы уыдаид, уæд йæ фæсонæрхæджы дæр никуал æрцыдаиккой. Йæхимæ та ууыл мæсты кодта, æрыгон лæппуыи цæмæн бауагъта, Æнæцыд Чызджы Фырт Чи уыд, уый хабæрттæ кæсын. Чи хъуамæ бацъæл кодтаид калмы сæр-ома, чи фæтых уыдаид хæйрагыл. Чи уыд Аврамы мыгæй равзæргæ æмæ Давиды фырт. Чи райста Йæхимæ æгас дунейы тæригъæдтæ æмæ кæй хуыдтой Месси. – Гъе уыцы хабæрттæ кæсын Мефодийы кæй бауагъта, уый нæ хатыр кодта йæхицæн.

Мефодийы дзыхы æгæр дæр ма сфидыдта йæ дин. Уый æцæг уыд уарзондзинады дин æмæ хъардта алы мастæй æфхæрд дзуттаг зæронды зæрдæмæ, цыма йын æвдæдзы хос уыд, уыйау. Æвæдза, Давидæн исчи раздæр Йесо Чырыстийы ахуырады кой куы скодтаид, уæд ыл былысчъылæй фæхудтаид. Уымæн æмæ йæ фарсмæ чи

царди æмæ йæхи чырыстон чи хуыдта, уыдонæй иунаг дæр Чырыстийы ахуырадмæ гæсгæ нæ цард.

Уыдта сæ æрмæстдæр загъдгæнгæ, хылгæнгæ, зыдта сæ марæг æмæ давагæй, царæнбонты кæрæдзиуыл хъаст гæнæгæй, иу иннæмæн ницы хатыр кодта æмæ тæрхондæттыл иудадзыг зылдысты. Аргъуанмæ дæр цыдысты, фæлæ сын цы амыдтой сауджынтæ, уыдонæй царды мидаг ницы æххæст кодтой.

Градовы хъæуы æппын ницы, фæлæ дыууæ аргъуаны уыд: сæ иу католиктæн, иннæ – чырыстон. Æмæ иутæ иннæтæй се сæфт уыдтой, сæ диныл сын не ’рвæссыдысты. Уæвгæ та сæхи уырнæджытæ хуыдтой æмæ æууандыдысты, уарзондзинад æмæ-сын хæрзаудæндзинад-чи амыдта, уыдоныл. Зæронд Давид тынг смæсты уыдаид, уыдонæй йæм исчи куы ’рбацыдаид æмæ йын Йесо Чырыстийы ахуырад амонин куы байдыдтаид, уæд. Уайтагъддæр сын сæ дини уаг абарстаид сæ царды уагимæ.

Фæлæ æрцæуæггаг æрыгон уæздан лæппу та царди, йæ дин куыд домдта, афтæ; уарзта Чырыстийы æмæ йын æххæст кодта Йæ ахуырад дæр. Давид уыцы хабар тынг бæлвырд зыдта. Æмæ кæд Мефодий ахæм бæлвырд уагыл царди, йæ дини амындмæ гæсгæ, уæд цымæ иннæтæн сæ бон нæ уыдаид афтæ? Цæмæн ахæм быдыртæ рауад се ’хсæн æрцæуæггагæн иуырдыгæй æмæ æппæт иннæтæн иннæрдыгæй?

Зæронд дзуттаг бирæ фæхъуыды кодта ууыл. Фæлæ йын йæ фарстæн дзуапп радтын иунæджы бон дæр нæ уыд.

– Де ’зæр хорз! – райхъуыст æм кæцæйдæр хæстæг.

Хæрдмæ скаст: йæ цуры ауыдта, уæдæй нырмæ кæй кой кæны йæхинымæр, уыцы лæппуйы фæлæ йæ афтæ тагъд фенын æнхъæл нæ уыд.

– Ёнхъæл уыдтæн, афтæ тагъд мын нæ бантысдзæн дæу абæрæг кæнын, мæ сыхаг.

– Ёз дæр махинымæр ахъуыды кодтон, афтæ тагъд мæм нал æрбафтдзынæ.

Зæронд лæджы æнцъылдтæ цæсгомыл цыма рухсы тын анывæзт, æмæ ахсызгонæй æдтæдæр абадти йæ даргъ бандоныл, ома æрбацæуæгæн бынат радтыны тыххæй.

– Ёрбад! Базонын мæ фæнды, Петрачимæ цæуыл баныхас кодтат, уый.

Мефодий æрбадти Давиды фарсмæ æмæ йын ракодта йæ бæлвырд хабæрттæ.

– Чи зоны? Чи загъдзæн, хъуыддагæй исты рауайа, уый, – хъуыдыгæнгæ йæ сæр тылдта зæронд Давид.

– Ёз мæ зæрдæ дарын. Кувгæ дæр скодтон, рæстырдæм Хуыцау фæкæнæд хъуыддаг, загъгæ, æмæ мæ уырны, мæ куывд сæмбæлдзæн бынатыл.

Афтæ аныхас кодтой иу цъусдуг, æмæ зæронд лæг йæхæдæг хъуыды кæнын байдыдта, Петрач цы мадзалай хуыздæр фæхæст уа хъуыддагъыл, уый тыххæй. Зæронд дзуттаджы сæры февзæрдысты йæ æрыгон бонты фæндтæ æмæ нысанта.

– Мæ уарзон сыхаг, – дисгæнгæ йæм бадзырдта Мефодий, – кæд æмæ уый зыдтай, ацы бынаты базарад сырæздзæн, уæд дæхæдæг цæуылнæ февнæлдтай уыцы хъуыддагмæ? Цæмæн дæ бахъуыд алы бызгъуыртимæ архайын?!

Лæппу райста зæронды къухтæ æмæ стыр хæлары хуызæн бакаст йæ цæстытæм, хуыздзыд, æнкъард цæстытæм.

– Ома, базаргæнæджы куыст æз цæуылнæ байдыдтон, загъгыс? Ёз та дæу афæрсон, цæмæн мæ хъуыд,

стæй йæ цæмай хъуамæ райдыдтаин? Кæмæн æмæ цæмæн скодтаин мæ сæрæн уыцы низтæ? Æз иунаг дæн, зыбыты иунаг, æдзæрæг быдыры иу бæласау. Хъæуы мæ хæрз чысыл куыст, мæхи уды къоппа схæссыны фаг, æндæр нæ. Бынтон æгуыстæй та, мæ иунæджы зарæггæнгæ, фырхыгæй афонмæ амардаин. Гъе, æмæ цы мæ бон уыд, уый кодтон. Уымæй уæлдæр та мæ нæ хъуыд. Фæлæ мын сæ мæ зæрдыл цæмæн æрлæууын кодтай цыма, ды?

Зæронд лæг Мефодийы къухтæй ратонæгау кодта йæхи къухтæ, йæ цæсгом сæ амбæрзта æмæ рæмбыныкъæдзтæ æрæвардта йæ уæрджытыл. Иу цъусдуг афтæ гуыбырæй алаууыд, бынтон йæ хъыгтæ йæ зынтæ æрлæууыдысты зæрдыл. Мефодий йæ цуры цавддурау баззад, тынг хъыггæнгæ. Стæй йын ныхъхъæбыс кодта, йæ зæронд урс сæр ын йæ риумæ æрбалхъывта. Давид тынг рагæй нал федта искайы рæвдыд, нал фехъуыста искайы лæгъз ныхас, рагæй нал бацин кодта, кæйдæр æхсызгон хъæуы, кæйдæр зæрдæйæн ма зынаргъ у йæ фенд, зæгъгæ.

Йæ заманы куыннæ базыдта æрыгонæй уарзондзинады ад, йæхи куыннæ нымæдта амондджыныл, фæлæ йæ амонд куы аивгъуыдта, куы атахти æмæ, цардмæ йæ былыцъæрттæ хæргæйæ, йæ къухтæ размæ афтид голладжы тъыссæгау куы афсæрста, гъе уæд бауазал йæ зæрдæ, ноджы фæстæдæр та адæмай никауыл уал æууæндыд. Йæхæдаг æй хорз æмбæрста, йæ зæрдæ куыд ныддур, уый. Æцæгдзинадæй та дур нæ фестад йæ зæрдæ, фæлæ ихы къæртт. Æмæ уыцы их мæнæ ныр тайын байдыдта. куыддæр æй уарзондзинады хур æртавта, афтæ.

Зæронд лæг фырцинай рызти Мефодийы хъæбысы, цыма бутъро бæласыл тыхджын тымыгъ сыстад... Кæй-

дәр ма хъæуы, зæгъгæ, уый бамбаргæйæ лæг ныккуыдта хъæрæй æмæ ныр бирæ азты фæстæ йæ æнцъылдтæ уадултыл æрызгъæлд фыццаг судзгæ цæссыгтæ. Мефодий йæ нæ хъыгдардта, уагъта йæ йæхи бар. Йæхи æрыгон сæр балхъывта Давиды урс сæрмæ, æмæ йæ цæстытæ уымæн дæр баумæл сты. Æмæ кæуæг Давид йæ цæсгом куы нæ уал æмбæрста йæ армы тъæпæнтæй, уæд Мефодий фездæхт йæ хæлары цæссыгтæ сæрфынмæ.

– Нууадз мæ мæхи бар! – сдзырдта Давид, йæ цæссыг калгæ. – Цæмæн афтæ тыхсыс зæронд дзуттагыл? Иннæ адæм иууылдæр мæнæй дæрдты куы лидзынц, æввахс мæм куы ничи цæуы! Ды, æрмæстдæр ды зыбыты иунагæй хъыг кæныс мæныл, тыхсыс мыл! Цæй тыххæй? Цæмæн?

– Уарзын дæ, Давид, уарзын куыд мæ сыхаг, æмæ уый тыххæй.

– Цæмæн, цæй тыххæй мæ хъуамæ уарзай? – ноджы тынгдæр ныккалдта йæ цæссыг зæронд лæг. – Мæн рагæй ничиуал уарзы, кæддæр раджы мæ уарзта мæ ныййарæг мад. Фæстæдæр æнхъæлдтон, уарзы мæ „уарзон“, фæлæ мæ фæсайдта мæ фын.

– Куыд дæ фæсайдта?

– Ауадзмæ æмæ мæ ма фæрс уымæй, – загъта зæронд, йæ цæссыгтæ сæрфгæ.

Мефодий йæ феуæгъд кодта йæ хъæбысæй.

– Зæххардыстæн, баууæнд мыл, мæ сыхаг, бирæ дын фенцондæр уайд, искамæн дæ зæрдæйы ныхæстæ куы ракæнис, уæд, кæд уыд, уæдæй нырмæ дæ цы мæстытæ, цы хъыгтæ ис, уыдон. Баууæнд мыл: уарзын дæ зæрдæбынæй æмæ дын бамбардзынæн дæ рыст.

– Чи зоны! – Лæг сыстад йæ бынатæй. Йæ хуыздзыд фæлурс цæстыты ферттыфта цæхæр.

– Бузныг дын, фенцондәр та маэ зәрдаёйән. Ды хәларзәрдаэ адаёймаг даэ бәргаэ, фәлаэ дуне цъаммар у амаэ, чи зоны, әз даэ бахъахъхъәнон әнамонддзинадәй, уәд мәнәй лыстагдәр кәсдзынә даэ алыварс, даэхи хуыздәр хъахъхъәндзынә.

Зәронд дзуттаджы дзых уый адыл фәкъяртт:

– Ды маэм комкоммаэ куы арбакәсай ме 'нкъярд цәсгоммаэ, ме 'нцъылдтә царммаэ амаэ маэ әрдәгкуырм цәстытәм, уәд даэ зынтәй бауырндзән, әз дәр кәддәр арыгон уыдтән, рәсугъд амаэ хъаруджын, уый, мәнә ныртәккә ды цыхуызон даэ, афтә.

Ләг йә мәлләг гуыраёй банцой кодта бәласыл амаэ йә ләмаэгъ къухтәй йәхимә арбалвәста Мефодийы тыхджын къух.

– Маэ ныйярджытә мын хъәздыгдзинадән ныуагътой хорз базаргәнәджы куыст, амаэ кәд бонджын нә уыдтән, уәддәр маэхи нымадтон амондджыныл, маэ фыдалтә цы хуыцауән куывтой, уымаёй арфагондыл, әцәг хәзна мын кәй ныуагътой, уый тыххәй. Уыцы хәзна мәнән уыди маэ бинойнаг, әцәгдәр аләмәты сылгоймаг, әцәгдәр Ливаны дидинәг. Әмаэ уымән сывәллон, ах, цәй ахсджиаг хъәбул уыд уәдә! Суанг Мойсей дәр ма уымаёй рәсугъддәр нә уыд, йә рәсугъддзинады тыххәй фараоны чызг кәмаэ бәбәллыд, уый. Әмаэ уыцы заманы амонд маэ зәрдыл куы арбаләууы, маэ дзәнәты цард, уәд маэм афтә фәкәсы, Адам дәр дзәнәты цәхәрадоны маэ хуызән амондджын нә уыд. Әмаэ уыдәттә аивгъуыдтой иууылдәр!... Куыд дын әй бамбарын кәнон? Маэ хәдзәрәй арәх цух кодтон: ме 'намонд куысты фәдыл зылдтән хъуыддәгтыл. Фәлаэ никуы ахъуыды кодтон, иннә адәмән дәр цәстытә ис, ууыл. Иу кәддәр әрәздәхтән дард

балцай. Хъæлдзæгæй, зæрдæрухсæй бацыдтæн мæ хæдзармæ æмæ дзы... ничи... хæдзар бынтон афтид...

Зæронд лæг йæ сæрма фæлæбурдта.

– Æрбахызт мæ хæдзармæ хуыснаг æмæ мын адавта мæ цæсты рухсы, мæ зæрдæйы хæзнайы! Æмæ уæд та чырыстон куы уыдаид! Фæлæ хуыснаг разынд хион, нæ хионтæй иу.

– Мæ зæрдæ куынна аскъуыд! Алырдæм фæразгъор-базгъор кодтон тæрхондæттыл æмæ бынтон дзæгъæлы: бахъуыди мæ мæ бинойнагимæ ахицæн уæвын. Уый дæр ма æгъгъæд нæ уыд, тæрхондон сывæллоны дæр стæрхон кодта усæн. „Хуыснаг“ уыдис мæнæй зынгæдæр лæг, нæ зылды хицауадæй иу æмæ мæ фарс æппындæр ничи сдзырдта, алырдыгæй дæр мæ æдтæмæ сырдноу. Суанг ма нæ кадджын Хуыцау дæр мæ фарс нæ фæци. Мæ бинойнаг кæимæ баиу, уыдон та, царв мыды тулагау, цардысты, цалымæ уырдыгæй æндæр ранмæ нæ ралыгъдысты, уæдмæ. Стæй алыгъдысты Венгримæ. Уæдæй фæстæмæ мæ бон базонын нал сси, мæ сывæллон, мæ уарзон хъæбул кæцыран ис, цы мигæнæг у, уый.

Эх! Мефодий, уыдæттæ мæ зæрдыл куы æрбалæууынц Иовы хуызæн, уæд цæттæ ваййын ныхъхъæр кæнынмæ: „Кæм дæ, мæ Хуыцауыхай, кæдæм Дæм фæцауон, кæмæ бахæссон мæ хъаст, мæ маст?“ О, æппæтзонаг, æппæтуынаг у Иунæг кадджын Хуыцау бæргæ. Æмæ, æвæццагæн, Уый йедтæмæ ничи зоны, мæ уарзон бинойнаг æмæ мæ иунæг чызг Эсфирь цы фесты, уый! Гъа, мæ ус мæ ныууагъта, æндæрыл мæ баивта, фæлæ мæ чызг, мæ иунæг адджын хъæбул! Мæ хъуыдыйы дæр никуы æрцыдаид, мæ бинойнаг мыл сыстырзæрдæ уыдзæн æмæ мыл фыдæй разилдзæн, уый.

Тынг æрыгон уыд, раст зæгъын хъæуы, куы баиу

стæм, уæд. Фæлæ кæй фæдыл адзæгъæл, уый дæр, æвæдза, æнæ рæсугъд, стæй нæдæр лæг нæ уыд. Æмæ йæ асаидта. Фæлæ йæ куы бафæндид мæнмæ æрыздахын, зæххардыстæн, ныххатыр ын кæнин йе 'ппæт тæригъæдтæ дæр æмæ йæ æрбауадзин махимæ иттæг æхсызгонæй! Фæлæ мæ тæрхондоны дæр мæ бинойнагмæ хæстæг нæ уагътой, æвæццагæн, æй ардыдтой, дæрзæг, фыдлæг у дæ лæг, зæгъгæ. Æвæццагæн, мæ тæрсгæ дæр кодта... æмæ бæстæ байсæфт.

Мæнæн ма цы гæнæн уыд? Æмæ алыгъдтæн уыцы горæтæй. Бамбæхстæн мæ маст, мæ хъыгимæ мæнæ ацы бæстæйы. Мæ зæрдæ бæргæ дардтон, уæдæ мæ азымæг суæгъд кæндзæн мæ тыстытæй, мæ зæрдæйы маст айдзынæн мæмæ ингæнмæ. Æмæ та баззадтæн мæ „арынджын састы“. Гъе, уыдон дын, мæ хæлар, мæ уды хабæрттæ, мæ цæрдтытæ. Радзурын мын сæ кодтай æмæ та мыл сног сты: мæ зæрдæйы рыст, мæ уды тыхст... Гъы, фæрсын дæ, цæмæн да бахъуыдысты уыдон? Кæй хъæуынц?

– Тынг хъæуынц, тынг, мæ хæлар! Æз ныр зонын, дæу тыххæй куыд кувын хъæуы, уый. Ды та, фæлæу чысыл, æрцæудзæн рæстæг æмæ фæсмон нæ фæкæндзынæ, мæныл кæй баууæндыдтæ, уый тыххæй. Уый нæ, фæлæ ма мын арфæ дæр ракæндзынæ, æргом ныхасмæ дæ кæй æртардтон, уый тыххæй.

Мефодий сыстад йæ бынатæй, зæронд дзуттаг дæр йæ фæдыл æмæ дыууæйæ иумæ бахызтысты мидамæ халагъудмæ.

Фысым цырагъ куы ссыгъта, уæд Мефодимæ разындысты æфтид дурынтæ. Лæппу сæ айста æмæ зæронд лæгæн ног дон æрбахаста. Афснайдта йын йæ магуыр къуым, Давид рынчын куы уыд, уæд ын-иу куыд бафснайдта, афтæ. Стæй æрбадти бандоныл стъолы уæлхъус,

рафæлдæхта рагон бæзджын Библи æмæ дзы кæсын байдыдта. Зæронд лæг йæ сæрыл æркодта худ, æмæ фысымæн ма фæхъыг уа, зæгъгæ, Мефодий дæр æркодта йæ худ. Дзуттæ æфхæрдыл нымад цæуы, Хуыцауы Ныхас кæсгæйæ, бæгъæмсарæй куы бадай, уæд.

Æмæ абон кæд ныр пахуымпар Исайы чиныгæй 5-æм сæргонд бакастысты, фидæны Ирвæзынгæнæджы тыххæй, стæй кæд Мефоди биноныг æмбарын кодта, кæй бакастысты, уый дæр Йесо Чырыстимæ хауы, зæгъгæ, уæддæр зæронд дзуттаг ницыуал загъта, байхъуыста лæппумæ æмæ разы уыд йæ ныхасыл. Афтæ сабырæй, уарзонæй ахицæн сты дзуттаг æмæ Мефодий, алчи йæ къонамæ ацыд.

4 СÆР

Хатгай лæгмæ афтæ фæкæсы, цыма къуыри къуырийы фæдыл, мæй мæйы фæдыл згъоргæ нæ, фæлæ тахгæ кæнынц. Афтæ тахти рæстæг Ондрачиктыл дæр. Æмæ сæм кæд куыст бирæ уыд, уæд дæр сын ацы азы хуызæн рæвдз никуы æнтыст.

„Æвæццæгæн, уымæн æмæ ныр цыдæриддæр хъуыддаг æмхуызонæй райдайæм кувынæй, стæй нæ хъуыддагтæ иууылдæр æххæст кæнæм Хуыцауы Ныхасмæ гæсгæ“, – хъуыды кодта зæронд ус Ондарчикы бинойнаг.

Рынчын уый онг фæдзæбæх æмæ йæхæдæг байддыдта хæринаг кæнын. Уымæ гæсгæ Доркæйы нал

бахъуыд хæдзары бадын, равдæлди быдыры куысты-
тæм. Хæдзары æфсины ма хъуыди æрмæстдæр æдте
дон суг æрбахæссын æмæ уыцы куыст кодтой Мефо-
дий æмæ Андрей. Цыбыр дзырдæй, Ондрачыкы ус
ныры хуызæн зæрдæрухс йæ цардцæрæнбонты никуы
уыд йæ хæдзары хъуыддæгтæй.

Раздæр йæ лæг арæх загъд кодта, тызмæг, къæрц-
ныхас бинонтимæ. Ус дæр, æвæдза, сæ уæздæттæй нæ
уыд, дзуапп дæттын фæрæзта, æмæ-иу хатгай лæг
ностджынай куы 'рбацыд сæ хæдзармæ загъд-зама-
нагæнгæ, уæд усæн дæр йемæ æнæхæцгæ нæ уыд. Уый
фæстæ-иу къуыригæйттæ кæрæдзимæ нал сдзырдтой.

Сæ чызджытæ майттæ скодтой, цыбыр дзырдæй,
мидæгмайттæ æмæ сиæхстæм сæ каис зæронд ус ныма-
ды дæр нæ цыд, нæ йæм хъуыстой, йæ коммæ ницæмæй
кастысты. Æмæ сæ хæдзары хъуыддæгтæ зауатмæ
æрцыдысты. Зæронд ус ныр бамбæрста: Хуыцауæй
арфæгонд нæ уыдысты. Афæдзæй афæдзмæ нæ куыв-
той, æрмæстдæр искуы кæддæр сæ кувæндонмæ кæд
бафтыдаиккой, æндæр.

Бинонтæй-иу алчи райсомæй куы сыстад, уæд йæхи
мидæг гуым-гуым кодта, æппындæр ницæуыл хъуыды-
гæнгæйæ: цыдæр æнæрхъуыды ныхæстæ сæ-иу схауд сæ
дзыхæй, раздæр кæй сахуыр кодтой, ахæмтæ, æмбаргæ
дæр сын ницы кодтой, афтæмæй. Уый цавæр куывд у?
Цæй арфæ у Хуыцауæн? Афтæмæй куыд ис æнхæлмæ
кæсæн Хуыцауы арфæмæ, Хуыцауы фарнай хайджын
уæвынмæ?! Бинонтæн сæ удтæ уыдысты куырмæл-
хынцъ. Хуыцауы рухсæй сæм уæд та иу тынæн бакæсæн
куы уыдаид!..

Зæронд ус хорз æмбæрста, Хуыцауæн балæгъстæ кæ-
нын кæй хъæуы, уый. Æмæ æцæгдæр балæгъстæ кодта,

Хуыцаумæ зæрдæбынæй бакуывта. Ус æмбæрста, кæд æмæ ацы дунейыл искæцыран искæйы хъæуы ирвæзыны æххуыс, уæд уыцы сылгоймагæн йæхи. Гъе, уый хынцгæйæ, йæ зæрдæ байгом кодта Чырыстийæн, Хуыцауы Фыртæн, æмæ Уый бахызт рынчын усы зæрдæмæ.

Æмæ иуахæмы йæ лæгимæ куы æрбадти, уæд дзы хатыр курын байдыдта, куыд æмбæлы, ахæм ус дын нæ уыдтæн, зæгъгæ. Уый тыххæй йæ лæгæн лæгъстæ кодта, цæмæй йын ныббара йæ хъæддыхдзинад, йæ налатдзинад. Зæрдæ бавæрдта, кæд æмæ ма сын Хуыцау дарддæр цæрæнбон радта, уæд æнæсайдай иудадзыг кувдзæн Бæрзондылбадагæн æмæ рæстзæрдæ дардзæн сæ бинонтæй алкæмæ дæр.

Ондрачик куыддæр фæфсæрмы йæ усы лæгъстиаг ныхæстæй. Æмæ йæ цæстытæ донæй айдзаг сты.

– Махæн, нæ дыууæйæн дæр кæрæдзийæ хатыр кургæ у, – зæгъта лæг. – Цыдæриддæр у, уæддæр ды мæнæн хуыздæр ус уыдтæ, æз дæуæн куыд лæг уыдтæн, уымæй. Æмæ Мефодий раст дзырдта, афтæ дарддæр цæрæн нал ис, зæгъгæ. Уæдæ цы чындæуа уæд? Нæ ивгъуыд зæронд хабæртгæн зæгъын хъæуы: „Æгъгæд!“ æмæ райдайын хъæуы ног уагыл цæрын. Æцæгдæр мах цардыстæм, Хуыцауы фæндон ницæмæ даргæйæ.

Никуы ма йæ никамæн зæгътон, не ’фсин, æмæ йæ дæуæн фыццаг зæгъын: нæ кусæгмæ куы фæкæсын, куыд цæры, уымæ, уæд мæ зæрдыл æрлаууы, ме ’рыгонæй абоны онг куыд рацардтæн, уый, æмæ мæ цæсгом ссудзы фырафсæрмай. Мах хæдзары Мефодийы размæ дæр уыди Хуыцауы Ныхасы чиныг, фæлæ йæ никуы рафæлдæхтам, иу цъар дæр дзы никуы бакастыстæм. Нырма йæ ныр бамбæрстам. Цæргæ та кодтам фосæй фыддæр.

Æдылы фосы бахæрын, бахуыссын æмæ бакусын

йедтæмæ ницы мæт ис. Уд дзы цæмæй барухс уа, ахæ-
мæй дзы ницы ис, уый хыгъд адæмы цардмæ хæрам-
дзинад дæр нæ хæссынц. Мах та хæрæм, хуыссæм æмæ
кусæм канд уый нæ, фæлæ ма ностдзуан зилæм, нæ
удты чъизи кæнæм. Хуыцауы æфхæрæм, ницæмæ Йæ
дарæм. Адамæн фыддзинадыл нæ ауæрдæм. Æмæ
нæхæдæг куыд цæрæм, ахæм уагыл хъомыл кæнæм нæ
цоты дæр. Æмæ диссаг дæр нæу, махæй кæй алыгъды-
сты, уый. Цы хорздзинадыл сæ бафтыдтаиккам, мах
уынгæйæ, цæуыл хуыздæр сахуыр уыдаиккой?

Афтæ сабырæй, æнцадæй зæрдæйæ-зæрдæмæ фæны-
хас кодтой Хуыцауы æмæ сæхи царды тыххæй лæг æмæ
ус, кæдæй бацардысты, уæдæй ныры онг фыццаг хатт.
Уыцы изæр Самко та дæргъвæтин ныхас бацайдагъ
кодта Доркæимæ, уыдоны цæхæрадоны. Самко бадти
даргъ бандоныл, Мефодий зæронд рынчын усæн кæй
скодта, ууыл. Доркæ та йæ ракомкоммæ лæууыд бæласы
æнцой, æмæ лæшпуйы ныхасмæ бæлвырд хъуыста зæр-
ватыччыты хабармæ, сæ райгуырæн бæстæм куыд здах-
тысты дард зæххытæй, уымæ. Самко ма уыцы ныхасмæ
æфтыдта, йæхæдæг дæр ныр кæй æрлæууыд рæствæн-
дагыл, алы райсом дæр æмæ алы изæр дæр кувы Хуы-
цаумæ. Фæлæ тæрсы иу хъуыддагæй, Хуыцауы фæнд
истæмæй, миййаг, куынæ бафæраза сæххæст кæнын.

Дарддæр ноджы рахабар кодта чызгæн, зæронд
Давид æй нымайын æмæ раст фыссын куыд сахуыр
кодта, уый тыххæй, стæй йын ныр йæ фыд дукани бай-
гом кæнынмæ кæй хъавы, цæрынæн та йын ног
агъуыст саразынвæнд кæй кæны, уыцы хабæрттæ.

Доркæ йæм лæмбынаг хъуыста. Йæ чысылæй фæс-
тæмæ дæр сыхаг чызг тынг тæригъæд кодта Самкойæн,
куы фестырдар, уæд та ууыл хъуыды кодта, цы фæуы-

дзæн Самко уыцы рынчынай, куыд цæрдзæн. Æмæ йын ныр иттæг æхсызгон уыд, лæппуйы хъуыддæгтæ рæстырдæм кæй здæхынц, уый. Самко раздæр тынг зынтæй цыд йæ къахыл, ныр та фæрæвдздæр, фæцæрдæгдæр, уæлдайдæр тагъд куынаæ цæуа, уæд. Æнауи та, Хуыцауай бузныг, тынг дзæбæх уæздан гуырдыд уыд.

Доркæ Самкойы хотæй раджы фехъуыста, зæронд Петрач йæ фыртæн агъуыст амайынвæнд кæны, уый. Фæлæ лæппуйæн æхсызгон цæмæй уа, уый тыххæй йæхи афтæ равдыста, цыма уыцы хорз хабар фыццаг хатт Самкойæн йæхи дзыхæй хъусы.

Доркæ æмæ Самкойы размæ бацыд Андрей, Ондрачыкы хъомгæс. Уый ма амæй размæ дæр Самкойæ фехъуыста зæрватыччыты диссаджы хабæрттæ. Æмæ ныр Самко чызгæн уыдон куы дзырдта, уæд чызгимæ иумæ хъуыды кæнын байдыдтой, куыд хорз уаид, зæрватыччыты хуызæн ахæм кувæн æмбырдтæм иууылдæр иумæ куы цæуиккой, уæд.

– Цы, уый зоныс, – загъта Доркæ, – алы бон дæр иу комдзаг куы хæрай, „хæдзармæ“ фæндаджы иу хай куы цæуай, уæд хъуамæ мах дæр афтæ райдайæм, нæ бон афтæ ахицæн кæнæм, зæрватыччытæ хъæлдзæг цыбар-цыбургангæ куыд куывтой, цалынмæ сæ фæндаг кæронмæ ахæццæ кодтой, уæдмæ, раст афтæ.

Куы æризæр, уæд Ондрачыкы бинонтæ æрæмбырд сты æмæ æхсæвæр куы бахордтой, уæд хæдзары хистæр загъта Мефодийæн, Библийæ нын исты бакæс, зæгъгæ. Доркæ цингæнгæ бакаст Андреймæ, Андрей та уымæ, стæй чызг йæ цæст ахаста йæ мад, йæ фыдыл æмæ йæм ахæм хъуыды æрцыд: „Æнхъæлдæн æмæ адоны зæрды дæр æрæфтыд зæрватыччыты фæдыл атæхын“.

Дуне дарддæр тарф фынайæ лæууыд йæ хæлддзина-

ды æмæ тæригъæдты лыстæныл, фæлæ Ондрачикы бинонтæ æмæ сæ сыхæгтæ чысылгай хъал кæнын байдыдтой. Хуыцауы фарнæй сæ цæстытæ байгом кодтой æмæ сæм рæстзонд æрцыд Сыгъдаг Фыстагмæ гæсгæ. Райдыдтой Хуыцауы агурын, сæхи æмбарын, сæ тæригъæдтæ æмбарын. Бонæй бонмæ арахдæр æмæ фылдæр хъуыды кæнын байдыдтой Чырыстийыл æмæ, зæрватыччыты фæзмагау, цæттæ кæнын байдыдтой балцмæ, сæ „хæдзармæ“.

Ацы фæззæг æнæхъæн зылды дæр тынг зад уыди члауи. Бæлæстæм аразæнтæ бахъуыди фырзадæй. Уый ног хъуыдытыл бафтыдта зæронд Петрачы.

– Цы æрхъуыды кодтон, уый зоныс? – бадзырдта иу бон фæсхæрд йæ фыртмæ. Æз бавдæлдзынæн æмæ ацæудзынæн æхсæнады уынаффæдонмæ æмæ дзы ракурдзынæн члауитæй арахъ уадзыны куыстад байгом кæныны бар. Уыцы нозт тынг уарзынц нæ адæмыхатт. Æмæ нæ бахъæудзæн нæхи дыргъæн æмхасæнæн искæмæйты дæр ма балхæнын, уæвгæ та аслам у ацы зад тыллæджы заман. Райсдзынæн патент, базар кæныны бар, æмæ дæ бон уыдзæн арахъ уæй кæнын. Уыдæттæй фæстама ма дæм члауиты дон куы уа, уæд адæм ноджы æргомздæхтдæр фæуыдзысты дæ дуканимæ.

Лæппуйæн нæ фехсызгон сты уыцы ныхæстæ, фæлæ ницы дзуапп радта йæ фыдæн. Арф аныгъуылд йæ хъуыдыты, афтæмæй рацыд хæдзарæй æмæ æмраст Мефодимæ. Баййæфта йæ йæ зæххы гæшпæл къахгæ. Уымæй чысыл æдтæдæр та куыстой Подгайскийы бинонтæ.

– Мидама, Самко! Цы хуыздæр хъуыддаджы фæдыл?

– Ныхасæн ма хъæуыс.

Дыууæ хæлары кæрæдзийæн салам радтой æмæ Самко радзырдта фыды ног фæндтæ.

Мефодий йе 'рфгуытæ фелхынцъ кодта. Йæ маст рафыхт, йæ цæстытæ цæхæр акалдтой. Самко никуыма федта йæ хæлары ахæм хуызы.

– Уый, æвæццаæгæн, дæлимон æрæмысыд æмæ йæ бацагъта дæ зæронд фыды хъусы! Самко! Цыма цы загътаис дæ фыдæн, мæнæ дын ацы бел дæ къухы куы ныссагътаид уæртæ дзы дæ цуры лæууæг сыхаг Мартыны амар, зæгъгæ, дын ахæм къоманды куы скодтаид, уæд?

– Цытæ дзурыс? Æдылы фæдæ?! Мæ фыд никуы бакæндзæн афтæ, – фæтæрсæгау кодта Самко. – Стæй мæхæдæг дæр ницæйы тыххæй сразы уаин ахæм хъуыд-даг бакæныныл.

– Æз та дын зæгъын, бакæндзынæ, куыддæр дæ нуазæндон байгом уа, афтæ. Ды зоныс, Мартын Подгайский куыд расыгтæнаг уыд, уый, амонин дын æй нæ хъæуы. Ныр Хуыцауы фæрцы аздæхт ног фæндагмæ æмæ фæиу Хуыцауы зæрватыччытимæ. Æмæ дæхæдæг æвдисæн, – мах хæдзары, кæнæ сымахмæ, – æндæр æй никуал фендзынæ, стæй йæхæдæг дæр æмбары, тынг хъæддых лæууын нæма фæразы йæ ног фæндагыл, уый. Æмæ дæ бон фидарæй зæгъын у, йæхи бауромдзæн, зæгъгæ, йæ тæккæ фарсмæ сымах арахъ уæй кæныныл куы схæцат, уæд? Ноджы ма йын уыцы карз носты тæф сыхагæй сыхагмæ йæ фындз куы цæва, уæд?

Æфсонмæ-æфсонты сымахмæ цæудзæн кæм ссад балхæнынмæ, кæм цæхх, йæ зæронд фæндагмæ нал раздæхдзæн, зæгъгæ, йæ зæрдæ даргæйæ, фæлæ уæддæр цæудзæн, æдылы фыс æргæвдæнмæ куыд цæуа, афтæ. Дæ фыд ын уæздан зæгъдзæн, иу нæм баназ, ды йын рауадздзынæ æмæ „нæ“ нæ зæгъдзæн. Мартынæн йæ бон

нæ бауыдзæн уæ фæндонæ сæрты ахизын æмæ уал фыццаг бон иу агуывзæ, дыккаг бон-дыууæ. Дарддæр фылдæрæй – фылдæр. Мартын нуаздзæн æмæ нуаздзæн æнæфсисæй æмæ та фæстæмæ йæ гаччы сбæддзæн, ногæй суыдзæн фыдрасыггæнаг, цы уыд, уымæй тынгдæр æмæ та дзы рауайдзæн хъæддаг сырды. Хуыцауы рухсæй йыл цы тынтæ баныдзæвд, уыдон ахуысдзысты, низæй сæйæгау, та ныллæмæгъ уыдзæн æмæ фосау æнамонд сæфтæй фесæфдзæн, раст мæнæ ахæм нывы хуызæн: зæрватыкк сбæндæн Хуыцаумæ тæхыныл æмæ йын нал бантыст, мæгуырæг: æрхаудта æмæ фæхæдмæл.

Чи йæ бабын кодта? Чи у аххосджын? Ды! Ды, Самко, ды! Æмæ ахæм æнамонд хабар æрмæст Мартыныл нæ сæмбæлдзæн. Мартыны бынтондæр фесафдзынæ, фæлæ ма цал æмæ цалы раппардзынæ сæфты фæндагмæ?! Дæхæдæг зоныс, Подгайский дæр расыггæнагæй нæ райгуырды, йæ мады гуыбынæй арахъ нæ рахаста йемæ. Уыди ахæм рæстæг дæр, æмæ æппындæр куынæ нызта, арахъы ад куынæ зыдта, стæй сахуыр. Æмæ кæм сахуыр? Нуазæндонæ! Бирæ ахуыргæнинæгтæ ссардта йæхицæн уым фæлитой дæлимон!.. Мах хъæу Градовы афæстаг азты, Хуыцауæй разы, ахæм дæлимонæ скъола нæ уыди. Ныр ды расыггæнæн скъола байгом кæнынмæ хъавыс, дæлимонæн æххуысæн? Æмæ цыма уæд зæронд Давидимæ мах истæмæн хъуыди дæу тыххæй нæ сæртæ зылын?! Дæуæн зонд амонын?.. Цыма загъдæуа! Сахуыр дæ кодтам, уæдæ цы!

Самко мæгуырæг, фыр диссагæй йæ сæрмæ фæлæбурдта йæ дыууæ къухæй:

– Хъус ма, Мефодий, ма мын дзур уыдæттæ, ма мæ æфхæр! Никуы уыдзæн уый. Æз никæмæн рауадздзынæн арахъы агуывзæ, нæдæр Мартынæн, нæдæр æндæр

искаеман. Уæд фæлтау мæ цонг бахуыскъ уæд æмæ мын йæ рæбынæй ахауæд! Фæлтау мæхи амардзынæн, ды цытæ радзырдтай, уыдон бакæныны бæсты.

Уый адыл Самко ацыд йæ хæдзармæ. Мефодий ногæй райста бел æмæ дарддæр йæ куыст кодта. Самкомæ та сæ хæдзары æнхæлмæ касти ног маст. Йæ зæронд фыд уæдмæ банымадта, арахъæй цас æфтиаг æрбассивдзысты, уыдæттæ. Йæ фырт куыд схъæздыг уыдзæн, куыд бонджын суыдзысты, уыцы хабæрттæ иууылдæр зæрондæн уыдысты хыгъд. Уæдæ цæмайæ афтæ хъæздыг кæнынц, æнæхъæн зылды цы дзуттæгтæ цæры, уыдон, арахъ куына уæй кæниккой, уæд? Уалынмæ дын, арвы цæфау, фырт цæхгæр иннæрдæм куы ныззилид. Кой дæр нæ уадзы арахъы хабар. Ныр Самкойы басæттынай къæдзæх афæлдахын, æнхæлдæн æмæ фенцондæр. Фыд цæхæр акалдта. Самкойæн йæ хуыз фæцыд, ныффæлурс фыртæссæй, фæлæ нуазæндонны кой æмгæрон не ’руагъта.

Бирæ фыдæлгъыстытæ йын фæкодта йæ фыд, æмæ, йæ дзыхы дон бакæнагау, хъыпп, сыпп не скодта. Фыд ын алыхуызон уайдзæфтæ фæкодта, æнæхицауæй, магуыргурæй амæлдзæн, йæ ныййарджыты фæстæ куы баззайа, уæд, зæгъгæ, фæлæ къæртт, цъула нæ хаудта лæппу. Суанг ын бафидис кодта, бирæ азты дæ хæссын, мæ комдзагæй цæрыс æмæ дæ дарддæр нал у мæ бон дарын... Æмæ йын фыдæнæн цына ныздзырдта.

– Уæдæ мæм кæд нæ хъусыс, коммæ нæ кæсыс, уæд дæ бар дæхи, дæ уæлæ магуыры хызын бафтау æмæ дунейыл къæбæргур фæзил! – ралгъыста фыд йæ иунаг рынчын лыппуйы.

– Самкойы зæрдæ сæнкъуыст йæ фыды карз ныхæстæй. Сæ хъаугъамæ уыцы сахат мидæмæ бахызти мад. Сæ дыууæйы дæр бæргæ сабыр кодта, фæлæ йæ къухы не

'фтыд. Чи зоны, æмæ ма йæ лæджы æрсастанд, фæлæ фыртыл йæ бон не сси: цавд дурау бадти, æнæулафгæ. Уый адыл æм йæ ныййарæг дæр мæсты кæнын байдыдта.

Мады фæстæ мидама бацыдысты сæ дыууæ чызджы дæр, семæ хистæр чызджы курæг йе 'мбалимæ. Æндæр хъæуггæгтæ уыдысты уыдон æмæ сæм бафтыдысты абæрæг кæнынмæ, Петрачтæм цы ис ног хабарæй, зæгъгæ. Уазджытæ дæр фесты зæронд лæджы фарс, йæ фæндтæ йын банымадтой хорзыл æмæ сæхи худæгæй схастой „Самкойы æдылыдзинадыл“.

– Кæд æмæ Самкойы нæ фæнды, уæд ма мæнæ мæн бафтау уыцы куыстыл, – зæронд Петрачмæ афтæ бадзырдта йæ сияхсаг. – Æз уыцы хъуыддаг рæвдз сараздзынæн. Хæзнадон дзы рауайын кæндзынæн. Æрмæст нуазæндонимæ дзидзайы дукани дæр байгом кæнут. Махмæ нæ хъæуы ахæм дæр нæй. Æмæ фендзыстут, æхцайы гуппæрттæ нæм куыд ныссæххæтт кæндзысты, уый. Æз дæр бафтауин „къусбарыл“ мæ хай – иу дæссæдз туманы бæрц. Мæ фидауæггаг æхцайæ сæ бауромут уæхицæн, Евæйæн лавар кæнынмæ кæй хъавут, уыцы æхцатæй. Уæд цæрдзыстæм иумæ, Самко та базайдзæн, куыд царди, афтæ йæ дыргъдоны, – бамбарын кодта йæ зæрдæйы фæндтæ сияхс. Фыццаг уал уыцы ныхæстæ ракодта хъазыны æфсон, йæ фæндыл сразы кæнынмæ хъавыд каисы, стæй дын лæппуйы зæрдæ æцæгæй дæр куы бахъазид уыцы хъуыддагмæ. Мойганæг чызджы зæрдæ дæр куыннæ барухс уыдаид, уæдæ цæргæ сæхи хæдзары базайдзысты, æфсинмæ цæуын æй нал бахъæудзæн, зæгъгæ. Мад та, цавæрфæнды мад куы уа, уæддæр йæхи амондджыныл банымайдзæн, йæ чызг йæхи хæдзары куы æрцæра æд мой, уæд.

Уымæ гæсгæ дын мады цæстытæ дæр куы феррти-

виккой, йæ чызг йæ хæдзарæй никæдæм ацæуинаг у, уый базонгæйæ. Фыд дæр разыйæ баззади сияхсы фæндонæй. Сæ исбон баззадаид æнæхъанæй, нæ йæ бахъуыдаид чызгæн хай бакæнын æндæр хæдзармæ. Афтæ сæ хъуыддаг рауад сеппæты фæндон, Самкойæ фæстæмæ.

Сиахс ма йæ ацæуыны хæдразмæ æфсоны фарст акодта Самкойы:

– Цæй куыд? Дæ фыдмæ байхъусдзынæ? Æви æз бавналон хъуыддагмæ?

– Æз мæ ныхас загътон, магуыргур дæр фæзилдзынæн уыцы хъуыддагыл сразы уæвыны бæсты, – кæуынхъæлæсæй загъта Самко, – Мæ дыууæ зæнгыл дæр тыххæйты лæууын, фæлæ фæлтау къæбæргур зилдзынæн, цæйнафæлтау уыцы „хæйрæджы хойрагæй“ махи дарыныл сразы уон. Æз æнхъæл дæн, ды дæр не сразы уыдзынæ: Æппæтхъомысджын Хуыцауы уый нæ бафæнддзæн. Нæ Хуыцауыхай апыхцыл кæндзæн уыцы фæндтæ æмæ сæ ницуал рауайдзæн.

– Фæлæ уал, фæндзыстæм, нæ зондджын пахуым-пар! – хинæйдзаг худт бакодта фидæны нуазæндонны хицау æмæ йе ’мбал лæппутимæ йæ фæндаг адардта сæхи хъæумæ.

– Дыккаг бон зæронд Петрач бамидæг Мефодимæ, Самкомæ йæ маст ссыд, афтæмæй. Лæг бамбæрста, йæ фырты смæстджын кæнынæй раст кæй нæ бакодта, уый, фæлæ, фыддæрагæн, Самко йæ ныхмæ кæй зондæй ныллæууыд, уый мастæй. Зæронд лæг зыдта, Ондрачики кусæг йæ уды удхæссæг кæй уыны нозтæй. Мефодий йæ нозтæй фæцух кодта канд Подгайскийы нæ, фæлæ Ондрачикæн йæхи дæр, стæй йе ’ннæ кусæг Андрейы æмæ Самкойы дæр. Бахъавыди ма суанг Петрачæн йæхи дæр нозтæй фæхибар кæнынмæ, нозт адæймагæн

зиан у, уый дәр ма әгъгъәдыл нә нымайгәйә, фәлә ма худинаг кәны ләджы, стәй тәригъәд дәр у.

Петрачән уыцы әхсәв йә хуыссәг фәлыгъд. Нә йә фәндыд йә дзырд фәстәмә райсын, Самкойы йә хәдзарәй атәрдзән, зәгъгә, кәй басомы кодта, уый. Иннәрдыгәй та – дә хъәбулы йә райгуырән хәдзарәй фәсур – уый сәрмә нә хаста (цы зәгъдзысты адәм), стәй цыфәндыйә дәр фыды зәрдә куыд хъуамә бакома әгъатыр ми бакәнын.

Знон йә фырмастәй уыдәттә не 'мбәрста, фәлә абон ахъуыды кодта йәхиуыл, йә зәрдә йәм сдзырдта әндәр әнкъарәнтә. Тынг фәсмонгондәй асагъәс кодта әмә әрцыд ахәм хъуыдымә: хъуыддаджы ницы уыдаид къуылымпыйагәй, Ондрачики кусәг нә уәвгәйә, уәд. Ныр әм дзы хорз бадәтдзән, йә бахәццә йә зын!

Цәугә-цәуын Петрачән йә маст тынгәй тынгдәр фыхти. Әмә Мефодийы зәххы гәппәлмә куы бахәццә, стәй ма йә хәлдзәгәй кусгә куы байәфта, уыцы хәлбурць хабәрттә кәй аххосәй әрцыдысты, уый, уәд йәхи бауромын йә бон нал баци.

– Цавәр әнамонд хъуыды ныссагътай цымә мә фырты сәры? – срәмыгъта Петрач, салам радтын ма тыххәй йә къухы бафтыд, афтәмәй. – Уый хъуаг ма кодтам?! Цавәрдәр әнәхәдзар, әнәхъола дзәгъәлдзуаг ма нын нә базмәста нә хәдзәрттә! Кәрәдзимә нә схәрам кодта! Чи дә? Кәцәй әрхаудтай махән ам уынаффәтә кәнынмә? Цы дә хъуыддаг, цы гуыбынниз дә тилы харчевнә аразын, әви нуазәндон, уыимә? Цәмә гәсгә ардауыс мә фырты мә коммә нә кәсыныл?!

Зәронд дзуттагән йә хъусыл куы ауад уыцы хәләба, уәд сәм хәстәгдәр бацыд әмә лыстәг ныккасти арыгон чырыстон ләппумә. Давиды раджы фәндыд

фенын, цыма Мефодий йæхи куыд дардзæн, истæмæйтты йæ азымы куы баппарой, йæ зæрдæхудты æнæхъуаджы куы бацауой æцагæлæттæ уæд. Ныр мæнæ æрцыд ахæм сахат.

Дзуттаг тынг хорз зыдта, загъдгæнæгæн Мефодий цас хæрзтæ фæци, уый: йæ фырты йын сахуыр кодта кæсын, фыссын. Йæ сахуыр кæныныл ма Давиды дæр бафтыдта Самкойæн нымайын æмæ базарады кусæджы чингуытæ бацамоныныл. Мефодий йæм акасти хорз сыхаджы цæстæй. Ныр уыцы гуырымыхъ лæг Мефодийæн „йæ хæстæ фиды æрмæджы æхцайæ“. Йæ дзыхæй калы амæй ай карздæр, мастдæр ныхæстæ, знагыл нæмгуытæ згъалагау.

Дзуттаг бандзыг фырдиссагæй, афтæмæй касти Мефодийы цæстæнгасмæ, лæппу та лæууыд, цыма уыцы масты цæхæртæ æппындæр нæ хъусы, ницы бар æм дарынц, уый ау. Зæронд дзуттаг рафыхт фырмæстæй. Æмæ йæ фæндыд, Мефодий, цæргæсау, йæхи куы ныццавид загъдгæнæгыл æмæ йемæ куы схæцид фыддзыхæй. Фæлæ дзы уыдæттæ нæ рауад. Мефодий æнцæд лæууыд, цыма хъусгæ дæр нæ кæны уыцы фыдæлгъысты ныхæстæ. Петрач ын фæкомкоммæ йæ цæсгоммæ. Цæстæнгасæй кæрæдзиуыл андзæвыдысты, уый адыл Петрач ныхъхъус.

– Хорз. Дæ зæгъинагтæ æгайтма иууылдæр загътай, дæлимон дын де ’взагыл кæй бавæрдта, уыдон? – æнцадæй, худгæбылай йæ бафарста лæппу.

– Уыцы нуазæндонны тыххæй фæлитой дæлимон мæнæй дардта хæс: чысыл мæстытæ йын не скодтон æмæ дисы бацыдтæн, уый бæрц рæстæг мæ æнæмæтæй куыд уадзы, зæгъгæ. Мæ зæрдæ дæр мæхиуыл фæкъæпп кодта, кæд, миййаг, Чырыстийы хъуыддæгтыл цас

æмбæлы, уый бæрц нæ кусын, зæгъгæ. Ныр мæ уд æрæн-
цад. Уымæ гæсгæ ныр дзурдзыстæм дæу тыххæй. Дæли-
мон дын цыдæриддæр де 'взагыл бавæрдта, уыдон ра-
калдтай мæ цуры иууылдæр. Ууыл нал фæдзурдзыстæм,
фæлæ ма зæгъ дæхи ныхæстæ, мæ сыхаг Петрач: цы
маст зоныс мæнæй, æвзæрæй цы бакодтон дæ фыртæн?

– Дзуттаг фырцинай ныррухс уыцы дзуаппай.
Адæргæй йæ къухтæ кæрæдзиуыл асæрф-асæрф кодта
æмæ йæхи мидæг зæрдиаг арфæтыл фæхæцыд Мефо-
дийæн. Подгайский та, йæ бел раджы аппæрста, цавдду-
рау лæугæ баззад йæ мидбынаты. Æмæ йæ фырдиссагæй
зонгæ дæр нæ кодта, зæронд Петрачы цавæр ныхæстæй
бафхæрдæуа, цы йæ схуындæуа, цы дзы загъдæуа?!

– Æмæ цы зæгъынмæ хъавыс уæддæр мæ ныхмæ? –
Ногæй та йæ сабырæй бафарста Мефодий.

– Æнцад, æнæмаст фарста кæй сæвæрдта лæппу,
уымæй къуыммæ бæргæ батардта зæронды. Фæлæ та
уый ногæй бахъавыд загъд райдайынмæ. Æмæ уæд
бамбæрста, йæ мæстджын карз къæрцныхас кæй рауад
лæмагъ никайы дзы басаста, никайы дзы срæмудзын
кодта мæстæй. Æмæ йæ фæнд йæ хъуыры фæбадт.

Фæстагмæ Давиды 'рдæм азылд æмæ загъта:

– Самкойы нæ фæнды. Тæрсгæ кæны, Подгайский,
миййаг, махмæ цæуын куы байдаи æмæ та йæ райдиа-
ны гаччы куы сбада. Цыма куыддæр нуазæндон байгом
кæнон, афтæ уайсахат адæм расыггæнджытæ фестдзы-
сты æмæ нозтæй бæрц нал æмбардзысты... Ныхас та
ууыл у, æмæ кæйдæр тыххæй цæмæн халон æз мæ
хъуыддаг. Махмæ ма цæуæд Подгайский, æндæр ма
дзы исты ис? Стæй нæм уæндгæ дæр не 'рбакæндзæн –
æз æй мæхæдæг не 'рбауадздзынæн мæ хæдзармæ.

Фæстаг ныхæстæ Петрач йæ фырмæстæй кæй

загъта, уый бәрәг уыд йæ хъæлæсыуагæй дәр, уадз æмæ фæхъыг уа мæгуыр Подгайскийæн.

– Мæныл мæт ма кæн, Петрач, – сдзырдта Мартын, санчъех æм хæстæгдәр æрбалæугæйæ. – Æнæуи дәр дæ хæдзары мæ къах нæ уыздæн, хæйрæджы ахстон кæм аразыс адамы мидæмæ сайынаен æмæ сын сæ туг цъирынæн, уыцы хæдзары. Дæхæдæг мæ дæхи дзыхæй куы хонис, уæддәр дæ къæсæрæй мæ къах нæ бавæрин. Фæлæ уæвгæ та æз никуы фæрох кæндзынæн дæ фыртты, мæнæн æмæ мæ хуызæттæн кæй батæригъæд кодта æмæ мах бынсæфт кæнын кæй нæ бакуымдта, уый тыххæй. Кæмдæриддәр куы уа, кæдæмдæриддәр куы ацауа, йæ фæдыл кæддæриддәр æрвитдзынæн арфæтæ æмæ йын кувдзынæн. Хуыцауæй арфæгонд уæд. Подгайскийы хъæлæс фæсыкк, ныккуыдта мæгуырæг. Йæ зæрдæ суынгæг, йæ хъыджы уый бæрц кæй бацыд Петрач, æмæ йæ фидиссагыл, уый онг æгадыл кæй банымадта, уый тыххæй: ома, алчи дәр дæ ратæрдзæн йæ хæдзарæй, алчи дәр дыл рахгæндзæн йæ дуар, мидæмæ дæ ничи бауадздзæн. Петрач æнцад касти кæуæг лæгмæ, цыма йæ доны цæппæрстæуыд, уыйау.

– Цы кæныс, мæ хур? – баппæрста йæ ныхас Подгайскийы мад.. – Дæумæ гæсгæ тынг стыр мæгуыйрады хос у, ахæм хорз фырт дын кæй райгуырды, уый? Æмæ хъуамæ æмбарай де стыр азым, кæд æмæ дын Мефодий дæ фырты сахуыр кодта æвзæрдзинад уынын, адамæн сæфты мадзал чи рауайдзæн, уый уынын, уæд Мæнæн иунæг у мæ фырт æмæ мæ цин, ме скаст уый уыд, цалынмæ мын нуазаг хæдзæрттимæ нæ базонгæ, уæдмæ. Уеппæт дәр федтат, цы зын мын скодта, цы тухæнтæ мын бавзарын кодта, уый. Стæй дæхæдæг æвдисæн, науæд та дæ ус, цал хатты мæ бамбæхстат мæ расыг

фыртæй, цал хатты ма бахъахъхъæдтат фыдбылызæй. Æмæ ныр нæ Хуыцаухай Мартынæн куы баххуыс кодта, хæрзгæнæг адæймагимæ йæ куы базонгæ кодта æмæ уый руаджы куы фервæзт, уæд ахæм адæймаг дæ дзыхы радавинаг у? Дæ загъды аккаг у, бырæттимæ кæй амæрзай, уый аккаг?! Æппындæр нæ! Æгайтма йæ бон баци сæфт адæймаджы цъыфдзастæй сласын æмæ йæ хæрзуагыл сæварын! Мæ уд дæр ма йæ фæхъхъау фæуæд уыцы Мефодийæн, махæн ахъаз чи фæци.

Бакæс ма ныр ма фыртмæ, байхъус ма йын йæ хъæрзынмæ. Æмæ кæд дæ риуы зæрдæйы бæсты дур æвæрд ис, уæд байгом кæн дæ нуазæндон.

Зæронд ус йæ ныхас куы фæци, уæд бацыд йæ фыртты цурмæ æмæ йæ сабыр кодта.

– Ма ку, ма хъæбул. Хуыцау дын баххуыс кæндзæн! Зæронд нæма бадæ, нæма байрæджи кодтай хорз лæг суæвынмæ. Хуыцауы зæрдæхудты мацæмæй бацу, æндæр. Банцай, мауал ку, сист æмæ цом акусæм!

Мартын байхъуыста йæ мадмæ, сыстад æмæ райста бел. Мефодий дæр бавнæлдта къахынмæ, сыджыты стыр къуыбæрттæ иуварс калдта хуымæй.

Цы гæнæн ма уыд Петрачæн? Фæстагмæ æрæмбæрста, цы кæнынмæ хъавыд, уый пайдайы хос кæй нæ уыд йæ алыварс адæмæн æмæ йын алывыд ныдздзырдтой. Фæлæ уæддæр нæ састы. Нæ ныууагъта йæ фæнд. Ацыди æхсæнады уынаффæдонмæ сæндуцæн саразыны тыххæй бар райсынмæ. Æмæ йын нæ радтой гæххæтт.

„Ницы кæны, – ахъуыды кодта йæхинымæр, – искæимæ баныхас кæндзынæн æмбалады æмæ иумæ скъæрдзыстæм сæн“.

Æмбал уайтагъддæр ссардта. Æмæ байгом кодта сæндуцæн. Алæмæты рæсугъд чылауитæ цас калдтой фыцгæ

агмæ, марг дзы рауадзыны тыххæй, адæймаджы сæры зонд чи цæуын кæны, ахæм нозт. Уыцы адджын дыргъ уæвгæ та Хуыцау рауагъта адæмæн хæрынæн, сæ буарæн пайдайæн, марг уадзынæн нæ, фæлæ.

Æвирхъау тæссаг хъуыддаг! Хæдзары къуымты алцы чи æхсыны æмæ алцыппæт æлгъаг чи кæны, уыцы мыстытæ фесафынæн марг ракурыны тыххæй азилын хъæуы дохтырæй, эпидстанцæйæ, пъæлицæйæ алкæуыл. Фæлæ маргджын нозт адæмæн уæй кæныны тыххæй æрмæстдæр патент райс æмæ дæ зæрдæ цас зæгъы, уый бæрц заманай дыргъæй скъæр арахъ, сæн æмæ æндæр нозтытæ æмæ сæ уæй кæн арæх-уæрæхыл...

Ууыл куыд ничи хъуыды кæны! Куыд никамæ кæсы диссаг уыцы æвирхъау хабар!!!

5 СÆР

Зымæг ралæууыд. Æрхæццæ урсыкъуыри, цæрвтæ-къахæн дæр. Петрачы хæдзар йа-мардзæйæ йæхи цæттæ кодта чындзæхсæвмæ. Мадæн кæрон нæ уыд йæ куыстытæн. Фыдæн йæ сæр зылди фыр бираæ хъуыд-дæгтæй. Евæ йæхæдæг та нал хъæцыд уыцы бонмæ. Самкойы мæт никæйуал уыд. Йемæ бинонтæй дзургæ дæр ничи кодта суанг фæззæгæй ардæм, цыма гуырд дæр нæ уыд, афтæ. Æгæр – мæгуыр ма йын дзуапп дæр ничи лæвардта йæ саламæн. Сæ кæстæр хо ма йæ иунæгæй нымадта хионыл.

Чызг тынг зæрдæрыст уыд. Чи йæ куырда, уымæн æй нæ радтой йæ ныййарджытæ, сæ зæрдæмæ нæ фæцыд лæппу æмæ уый ракурынвæнд скодта æндæр чызджы. Самкойы хо та цыма бынтон иунæг уыд, æнæкъона, æнæ хицау, афтæ йæ зæрдæмæ рухсы цъыртт никацæй уал калд æмæ уымæ гæсгæ æргомздæхт фæци, бинонтæ кæуыл сыстырзæрдæ сты, кæмæ фæных сты, уыцы магуыр æфсымæрырдæм. Хо йæм арæх уади, лæппу кæм цард, уыцы чысыл къуыммæ.

Ондрачикыл сахуыр Самко хъæдын уидгуытæ амайын æмæ гъе уыцы куыст зæрдæбынæй кодта. Кæй куыста, уыцы æхца та лæвæрдта мадмæ мыдадзын цырагътæ æмæ цæхх æлхæнынæн. Æвдалон рæстæг та цыди зæронд Давидмæ.

– Ахуыр кæн æрмæст, – фæдзæхста йын дзуттаг, – базаргæнæджы куыст дæ йæхæдæг ссардзæн, раджы уа, æрæджы уа, уæддæр. Уæд дæ бахъæудзысты ацы зониндзинæдтæ.

Изарыгæтты Самко кæддæриддæр бадти Ондрачиктæм æмæ-иу уым бынтон ферох кодта, ацы дунейыл зыбыты иунæг у, уый. Уыцы кæйдæр хæдзары æдзухдæр æнæмæтæй бадти, дзæнæты бадагау. Уым æмбæрстой Хуыцауы рæстдзинад. Æмбæрстой Мадымайрæмы зæрдæйы цин, цы зарæг кодта, уымæ гæсгæ. Йæ зарæг та мæнæ ахæм уыд: „Мæ зæрдæ зары Хуыцауыл æмæ бацин кодта мæ уд Мæ ирвæзынгæнагыл“ (Як. 1:46-47). Ондрачикы хæдзары чидæриддæр уыд, се ’ппæты зæрдæты дæр æцæг райгуырди Чырысти æмæ ам бинонтæ сæ царды мидæг фыццаг хатт Цыппурсы бæрæгбон – Чырыстийы райгуырæн бон сбæрæг кодтой, куыд хуыздæр æмбæлы, афтæ.

Уыцы зымæг Подгайскимæ дæр æрыздæхт йæ биной-

наг. Лæг æм йæхæдæг ныффыста писмо, балæгъстæ йын кодта, æрцу, зæгъгæ æмæ ус æрцыд. Фырцинай магуырæг, ницуал зыдта, куыд хуыздæр ын æгасцуай зæгъа, цæмай йæ хуыздæр барæвдауа. Сылгоймаг йæхæдæг дæр тынг цин бакодта, суанг ма кæугæ дæр фæкодта фырцинай. Уыргæ дæр æй нал кодта, уый хуызæн расыгæнаджы усмæ ма ацы зæххыл исты амонд кæсы, уый.

Ныр хъуыддаг разылд бынтон æндæрырдæм. Æфсины зæрдæ барухс, сывæллæттæ – фыры хъулты хуызæн, цингæнаг, хæдзар – хæрзæфснайд, сыгъдæг, хæрззылд. Мартын йæ мадимæ хорз бафæллоу кодтой зымæгваг хор самал кæныныл.

Ус дæр чысыл цыдæртæ фембырд кодта, магуырæг, йæ мыздæй æмæ уайтагъд бафыста сеппæт хæстæ дæр. Æфсинæн, сывæллæттæн æмæ лæгæн балхæдта цыдæр дарæстæ. Сæ къухнийы мигæнæнай цыдæриддæр хъæуы, уыдæттæ. Æмæ зæгъæн куыд нæй, афтæ дзæбæх сфидыдта сæ хæдзар! Уæвгæ та цымæ тынг раджы уыд уыцы магуыр хæдзар цæссыг, маст æмæ магуырдынады ахстон? Ныр афæдз æххæст нæма рацыд, æмæ адæймаджы уыргæ дæр нæ кæны, хæдзар йæ хуыз скалдта, уый. Диссаг нæу уый, уæдæ?! Æмæ цæй фæрцы? – бафæрсдзæн исчи. Æрвонгдынады фæрцы! Адæймаг фæфæсмон кодта йæ æнæуаг цардыл. Æрæмбæрста, æрвонгæй, расыгæй цы хъауджыдæр ис, уый. Йæхи ратыдта дæлимоны расыг дзыхæй æмæ æрбазылд Хуыцауы амынд рæствæндагмæ. Уый адыл æм æрыздæхтис йæ ус дæр æмæ уыимæ бинонты амонд дæр.

Мартын изæрыгæтты ныр æдзухдæр бадти йæ бинонты æхсæн. Æмæ иу ахæм изæр йæ сæры зилдух кодтой алыхуызон хъуыдытæ: „Куыд æдылы уыдтæн, мæ сæр мын рачынд. Ахæм цин, ахæм æхсызгон цард,

әнәхъән бинонты амонд цы хуызы ивтон нузәән-
дәттыл, әнәхайыры хәйрәджы әнамонд хойрагыл!
Хуыцауәй разы, әгайтма мә фервәзын кодта мә Хуы-
цауыхай бынсәфтәй!“

Ныр раджы ферох кодта Мартын йә расыггәнаг
әрдхәрдты. Йә алыварс ныр әмбырд кодта әндәр
адәмты. Цыдысты йәм хәстәджытә, хиуәттә, зонгә-
тә, сыхәгтә, бәрәгбәтты та-иу сә чысыл хәдзары
базмәлән дәр нал уыд адәмәй. Ахәм заман Мефодий
әрбацауджытән касти исты чингуытә, стәй-иу уыдо-
ны фәдыл ныхас бацайдагъ, алчи дзырдта йә хъуыды.
Уалынмә Мефодийы хонын байдыдтой әндәр хә-
дзәрттәм дәр.

– Мәнмә гәсгә, Мефодий, зәрватыччытә әмбырд
кәнын байдыдтой атәхынмә, – иу ахәм әмбырды
йәм бадзырдта Самко. – Ды уәд хъәды загътай, нә
хъәубәстә иууылдәр әмбырдәй хъуамә Хуыцауы бал
суәм. Сәрәвәрән та йын хъуамә мах скәнәм әз әмә
ды. Ныр әвәццәгән, әмә хъуыддаг уымә цәуы.

– Зын загъән у, Самко. Хуымәтәджы нә загъдә-
уыд: „Тынг къуындаг у царды кулдуар, карды комау
нарәг та цардмә фәндаг, әмә се уый биратә нә арынц“.
Фәлә ницы кәны. Тыхсгә ма кән. Адәмән амондзыс-
тәм раст фәндаг. Әмә уыцы фәндагыл Йесойы фәстә
кәд ничи ацәуа, уәддәр мах нәхәдәг цәудзыстәм Йә
фәдыл. Уый алкәмән дәр загъта: „Цу Мә фәдыл“. Ды,
ды дәхәдәг цу Йә фәдыл. Фыццаджыдәр дәумә хауы
Чырыстыйы сидт, стәй та иннәтәм.

Къуырийы дәргыы Ондрачиктә хәдәрмаг фәла-
стой Мефодийы хәдзарән: уалдзәгмә йә хъавыдысты
аразын райдайын. Мефодий алцыдәр цәттә кодта
рагацау... Обау ракалдтой, йә бынат зәххы әмхуызон

слэгъз. Агуыридур пас бахъæудзæн, уый дæр цæттæ уыд. Къæйдуртæ дæр уæдæ бындур æрæварынан æфснайдæй лæууыдысты. Æмбæрзæн дур рагагъоммæ арцамадтой Ондрачикы кæрты. Хъæдæй фæластой михтæ дæр ма, Мефодийы зæххы алфамблай бруйæн.

Иу сæумæрайсом Ондрачиктæ райстой хъыг хабар. Сæ чызг Анна, йæ лæгимæ Америкы чи цард, уый æрбафыста, йæ сæрыхицау ахъаззаг рынчын фæци æмæ йын дохтыртæ амонынц æвæстиатæй йæ райгуырæн хæдзармæ сæмбæлын, цалынмæ бынтон нæма бакуырм, уæдмæ. Æмæ лæджы рынчындонæй куыддæр рафыстой, афтæ рараст сты Америкæй.

Æвæдза, куыд зын уыдаид, чи зоны, бинонтæн, ахам писмо раздæр райсгæйæ, уæд. Фæлæ ныр кувынмæ куы фæцарæхстысты, уæд æнцонæй загътой:

– Хуыцауы фæндиаг уæд рынчын! Кæд æмæ нын иунæг кадджын Хуыцау саккаг кодта йæ бавзарын, уæд ын бафæраздыстæм, фæкæсдыстæм æм, æндæр цы ганæн ис.

Æмæ Урсыкъуыри куыддæр ралæууыд, Петрачтæ сæ чындзæхсæв кæдмæ снысан кодтой, уыцы æмгъуыд, Ондрачиктæ дæр хуынд кæдам уыдысты, уый, раст уыцы бонты æрбалæууыдысты сæ америкдзаутæ: сияхс рынчынай, сæ чызг дæр фæндагыл фæрынчын, афтæмæй хъæрзгæ, нæтгæ. Доркайы ма цæй чындзæхсæвы мæт уыд, нал æй æвдæлд сæ хæдзары куыстытæй, æххæсгæ дæр сыл нал кодта, магуыраг... Æмæ сæм Мефодий нæ уæвгæйæ, уæд цы ми кодтаиккой фыртыхстæй, уый зонгæ дæр нæ кодтой. Сæйрагдæр та, сæ бон баулафын никæмæ уыд æххуысмæ.

Мефодий Аннаы дыс бафтыдта, сæ зæрæдтæн зæрдиагон æххуыстæ кæй кæны, уый тыххæй. Æмæ

Доркæ уайтагъд фæрæвдз хабæрттæ дзурынмæ. Кæрæ-
дзийæн дзырды бар нæ лæвардтой Доркæйы æдте мад
æмæ фыд дæр, Хуыцау сын сæ хæдзарæн цы æххуыс
бакодта, цæй амондджын гуырды сæм баппарста
кусæгæн, уый тыххæй. Аннæйы лæг Иосиф дæр ард
хордта, сомы кодта, ахæм æххуырстыл кæй никуы
амбæлд, уый тыххæй. Уымæ сияхс афтæ:

– Йæ хъæлæсы уаг мын цыдæр зонгæ у, цыма йæ
кæддæр кæмдæр фехъуыстон.

– Чи зоны! Йемæ дæр сæмбæлдаис искаæцыран,
стæй иу хатт нæ, фæлæ цалдæр хатты. Мах æй нæхæдæг
дæр нæ зонæм, кæцон у, кæцæй нæм æрхауд, уый. Йæхи
кой никуы ракодта. Фæлæ цы хабæрттæ дзырдта,
уыдонæй бæрæг у, ацы рухс дунейыл бирæ кæй федта
æмæ бирæ кæй зоны, уый.

– Уалынмæ æрхæццæ хуыцаубон дæр – Петрачты
чындзæхсæвы бон. Зæронд Давид бадти йæ халагъуды,
пецмæ йæхи тавгæ, йæ цардыл хъуыдыгæнгæ. Йæ рудз-
гуытæ, йæ дуар æхгæд уыдысты, фæлæ фæндырдзагъд
æмæ хъæлдзæг ныхас мидамаæ бæлвырд хъуыстысты.

Уалынмæ дуар байгом æмæ мæнæ æрбахызти Ме-
фодий дæр.

– Æгас цуай, мæ хæлар! – бацин кодта зæронд. –
Бæрæггæнæг мæм æрбауадтæ цы? Куыд сты уым уæ
хæдзары хъуыддæгтæ?

– Хуыцауæй разы! Ныр фæрæвдздæр сты. Дохтыр
зæрдæ бавæрдта Иосиф уалдзæгмæ фæдзæбæх уыдзæн,
зæгъгæ. Йæ ус Аннæ дæр йæ хуыссæнæй стгæ дæр ма
скодта, уыйас хъæддых нæма у, фæлæ уæддæр.

– Хъус ма, Мефодий; мæнæ ныр дæ хæдразмæ бад-
тæн æмæ ууыл хъуыды кодтон: Куыд уыдзæн цымæ дæ
хъуыддаг? Ондрачиктæн кæд сæ бæлццæттæ сæ хæдза-

рыл сэмбэлдысты æмæ тагъд сæ низтæй фервæздзысты, уæд ма сæ хъомгæсæй уæлдай æххуырсты сæр кæм хъæудзæн?

– Раст зæгъыс, иу кусæджы бахъæудзæн суæгъд кæнын. Æмæ сæм æз баззайдзынæн æрмæст уалдзæджы онг. Фæлæ, æвæдза, ныртæккæ дæр уыйас æхсызгон нæ хъæуын уыцы хæдзары. Ныр дæр сæм минут дæр бæргæ нал фæлæууин; фæлæ аразынмæ бавнæлдтон, стæй ма ма ис цыдæр æндæр хъуыддæгтæ.

– Куыд? Ацæуай, ома? – фæхъæр кодта зæронд, – цæмæн хъуамæ ацæуай? Уæд мах та цы фæуыдзыстæм æнæ дæу? Иннæтæн ма, чи зоны, ницы у, фæлæ зæронд Давид æнæ дæу цы фæуыдзæн?

– Æмæ дын афтæ зынаргъ дæн, миййаг? Æцæгдæр ма уарзыс? – зæронды йæ хъæбысы æрбакодта Мефодий айфыццаджы хуызæн, Давид ын йæ магуырди-нæдты кой куы ракодта, уæды хуызæн.

– Ныууадз дæ хорзæхæй! Кæд æмæ мын ма зæронд туг æрбахъарм кодтай, уæд ма зæрдæ куыннæ хъуамæ уарза дæу?

– Агъуысты сыбыртт нал райхъуыст.

– Дæ зæрдыл ма лæууы, ма хæлар Давид, фæззæджы дын цыдæр радзурынмæ хъавыдтæн, уый?

– Цыдæртæ мын цыма радзуринаг уыдтæ? О, нæма ма фæрох. Æмæ дæм рагæй куы æнхъæлмæ кæсын, кæд уыдзæн?

– Ницы, фæлæ дын радзуринаг дæн, цæмæн дæ бауарзтон, уый.

– Мæн? Мæнмæ гæсгæ адæмы æппæты дæр уарзыс мæн хуызæн, Чырысти куыд фæдзæхста, афтæ.

– Раст у, уымæн æмæ Йесо Йесо Чырысти загъта: „ирвæзиндзинад æрцæудзæн дзуттагтæй“. Фæлæ дæ æз

уарзын æрмæст уый тыххæй нæ, æппæты дæр кæй уарзын. Æз дæ уарзын æндæр хуызы. Уый дæр мын иу дзуттаг бафæдзæхста, бирæ хæрзтæ кæмæй зонын, ахæм.

– Цытæ дзурыс? – бадис кодта зæронд лæг. – Ницы дын æмбарын дæ ныхæстæн. Бæлвырддæр ма мын зæгъ куыд æмæ цы?

– Кæд дæ уырны, уæд æнæ Хуыцау, æнæ Чырысти бирæ фæцардтæн. Фæлæ никуы æнхъæл уыдтæн, мæ уд æнæмæлгæ у, стæй куы амæлон, уæд мæ мæ царды тыххæй дзуапп дæттын бахъæудзæн, уый дæр нæ зыдтон. Цардтæн, адæм æппæт куыд цæрынц, афтæ. Стæй базонгæ дæн иу дзуттагимæ, мæ царды æцæгдзинад мын, мæ армы тæапæныл æвдисæгау бæлвырдæй чи равдыста, ахæм дзуттагимæ. Æмæ мын бацамыдта, Чырыстийы цы мадзалæй ссарон, уый. Сахуыр мæ кодта Хуыцауы Фыртты уарзын æмæ мын бамбарын кодта, мах, ома, адæм сеппæт дæр хъуамæ уой Хуыцауы хъæбултæ... Абон æгас нал у уыцы лæг Хуыцау æй айста Йæхимæ.

– Иудей уыди, зæгъыс, уыцы лæг? Чырыстийы дын чи базонын æмæ бауарзын кодта, уый? – дисгæнгæ бафарста Давид.

– О, иудейтæн сæ тæккæ иудейдæр. Евангели амонæг дзутты æхсæн. Цæргæ та æрмæстдæр уый тыххæй кодта, цæмæй сæхирдыгон адæмæн фехъусын кæна, Чырысти Ирвæзынгæнæг æрцыд зæгъгæ. Æмæ сын бацамыдта тæригъæдтæй аирвæзыны фæндаг. Стæй афтæ дæр ма загъта, Ирвæзынгæнæг кæй царди Йæхи адæмы æхсæн æмæ та ногæй æрцæудзæн ардæм, ныр æрмæст йæхи адæммæ нал, фæлæ æппæт дунейы дзыллæтæм æмхуызонæй.

– Цытæ мын дзурыс, цытæ?! Уый дзуттаг нæ уыд! Уый чырыстон лæг уыди!

– Чырыстон йæ динмæ гæсгæ уыд бæргæ, тугæй та

дзуттаг æмæ йæ сæр бæрзæндты хаста, дзуттаг кæй уыд, уымæй. Арфæ кодта Хуыцауæн. Йесо Чырыстийы руаджы Хуыцауы æцагдзинады рухсы тынтæ æппæт дунейыл кæмæй рапырх сты, уыцы адæмыхаттæй кæй райгуырд йæхæдæг, уый тыххæй.

– Амондджын адæймаг уыд, фæлæ йæм цы хъуыды æрцыд, уый сæххæст кæнын йæ бон нæ баци æмæ хъыг кодта. Уæд æз бавдæлдтæн æмæ йын зæрдæ бавæрдтон, йæ бæллиц ын цыфæнды зынай дæр кæй сæххæст кæндзынæн, уый тыххæй. Баууæндыди мыл æмæ Хуыцауæй разы, дзырд нæ фæсайдтон.

– Æмæ цавæр фæндон уыд уагæр? – цымыдисæй афарста зæронд, йæ æрыгон хæлармæ дисгæнгæ бакæсгæйæ. Лæппу абон ныхас кодта цыдæр æндæр хуызы, цыма Ондрачикы æххуырст дæр нæ уыд, уыцы æдылы зæхкусджыты æхсæн чи схъомыл æмæ сын табугæнæгау чи кодта, уый.

– Уагæр цавæр фæндон, цавæр фæдзæхст уыд, зæгъгæ, куы бафæрсай, мæ хæлар, уæд бынтон æнахуыр... Лæппуйæн ацы дунейыл уыд зыбыты иунаг зынаргъ адæймаг, æппæтæй фылдæр кæй уарзта, æппæтæй стыр-дæр аргъ кæмæн кодта, цæстæй йæ нукуы фенгæйæ, гъе ахæм адджын адæймаг. Æмæ хъыг дæр иууыл кодта, кæй йæ нукуы федта. Фехъусын кæнын ын уыд йæ зæрды ирвæзыны хабар, фæлæ йæ бон нæ баци: нæ зыдта кæм æй ссара, кæм ын фехъусын кæна йæ зæгъинаг...

– Æмæ йæ ссардтай, æви нæ?

– Ссардтон æй, фæлæ...

– Уыцы цъусдуг агъуыст, арвы æрттывдау, ныррух æмæ мидама байхъуысти кæйдарты цъæхахст, хъæрæмахст. Мефодий æмæ Давид фæгæппытæ кодтой сæ бынаттæй.

– Ёдте кæмдæр цыдæр бæллæх æрцыд! – йе ’нгуыл-дзæй æдтæмæ ацæмьдта дзуттаг.

– Мæнмæ дæр афтæ кæсы, æдте цыдæр ссыгъд! Хæрз-бон уал, æз азгъорон, – айгом кодта дуар Мефодий.

– Кæдæм? Сыгъдмæ?

– Уæдæ ма кæдæм? Уым, æвæццагæн, сеппæт дæр ныррасыг сты æмæ дзы чидæр цырагъ афæлдæхта, уыдо-нимæ магуыр Самко дæр бады æмæ уымæн тæрсын.

– Ма ацу! – уырæдта йæ Давид, фæлæ лæппу арæ-мыгъта æмæ уæртæ фезгъоры.

– Чындзæхсæвы æцæгдæр æрцыд цыдæр бæллæх. Сиахсы æрдхæртты зарды æрæфтыд фынгмæ стыр кæх-цы мидæг члауийы арахъ судзгæ – судзын бахæссын. Фынджы кæрон æй куы æрæвæрдтой, уæд кæхц фæкъул æмæ арахъ, пиллон арт уадзгæ, акалдис фынгыл æмæ сиахсыл. Цæсты фæныкъуылдмæ лæппуйæн йæ дарæс ныггуыпп ласта, пиллон арт суагъта стъолæмбæрзæн дæр. Бæстæ фæдис сси, чи дуармæ ныццафта, чи рудз-гуытæй гæпп кодта... Сиахсы цъахахст арыдта бæстæ йæ буары рыстæй æмæ фыртарстæй, зондхъуаг цыма фæци... фынгмæ сгæпп кодта, стæй æргæпп кодта, ратул-батул байдыдта зæххыл йæ арт аххуыссын кæны-ны тыххæй, фæлæ æххуысмæ ничиуал арæхст. Чындз ма йæм бæргæ багæпп кодта æмæ йæ къухтæй архайдта арт ахуыссын кæныныл, фæлæ ма йын йæхи тыхамæлттæй иуварс раппæрстой чызджытæ.

– Чидæртæ фæлæбурдтой фынгыл дон калынмæ, расыг уадзжытæй та ма иу чидæр арахъхъы авг доны æфсон ныззылдта фынгмæ æмæ тæгæлтæ фæхауд, арт ноджы тынгдæр ныггуыпп ласта.

– Уыцы сахат Мефодий дæр бахæцца фæдисмæ. Йæ къухы байста цавæрдæр стыр дарæс хуылыдзæй, багæпп

кодта пиллонкалгæ сияхсмæ æмæ йæ уыцы хуылыдз бызгъуыраей æнгом æрбатыхта, афтæмай арт ахуыссын кодта лæджы буарыл. Фæлæ агъуысты ницы амал уыд уымæн. Адæм, цъæхахстгæнгæ æдтæмæ сæхи аппæрстой. Бæзджын фæздæгæй сулæфæн нал уыд, сæ амондмæ гæсгæ хуынд уазджытæн бантыст уынгмæ раирвæзын.

– Чындз фæсур, афтæмай йæ чидæртæ рахастой сæ цæнгтыл. Сиахсы æдтæмæ раласта Мефодий æмæ йæ уым иннæты бар бакодта. Йæхæдæг фæстæмæ багæпп ласта мидæмæ, ахгæдта рудзгуйтæ, æртыдта рудзын-гæмбæрзæнтæ судзгæ судзын æмæ сæ йæ къæхты бын сæууæрста. Арт йæ пиллон æвзæгтæй лæбурагау кодта Мефодимæ. Æмæ фæлæууыд тынг цырды. Акæстытæ ма кодта агъуысты къуымты æмæ ма дзы ауыдта арахъы дыууæ стыр авджы. Раскъæфта сæ æмæ федте, йæ фæдыл уаты дуар æнгом бахгæнгæйæ. Мефодимæ фæдисы батындзыдтой зæронд Петрач æмæ, чи нæма барасыг, уыцы уазджытæй чидæртæ æд доны ведратæ.

– Кæдæм?! – фæхъæр кодта Мефодий.

– Донæй арт нæ ахуыссын кæндзыстут. Чи акалд, уыцы арахъ цалынмæ басудза, уæдмæ йын уæ бон ницы бауыдзæн. Стæй фендзыстæм. Хуыцауæй разы, æгайтма мын мæ Хуыцауыхай феххуыс кодта уыцы стыр дзаг æвгтæ раппарын. Науæд сыл арт куы андзæвыдаид, уæд æвгтæ тæгæлтæ фæхаудаиккой æмæ... тынг зын зæгъæн у, цы стыр бæллæхтæ æрцыдаид ацы кæрты, уый, утæппæт арахъ æмхуызонæй куы ныгтуыпп ластайд, уæд.

– Зæгъæн ис, тынг æнамонд рауад чындзæхсæв. Чи дзы уыд, сеппæтæн дæр сæ дарæстæ кæмдæрты асыгъдысты гæппæлгай. Фæлæ сияхс! Мæгуыр сияхс! Фыртæригъæдæй йæм бакæсæн нæ уыд, афтæ басыгъд йæ буар, сырх таппуз рахаста æмхуызонæй.

– Ахæм стыр амонд ма сæм касти, æмæ арт агъуыстæй æдтæмæ нæ рарæмыгъта, фæлæ йæхимидæг фæздæджы хуылфы бамынаг, уæлдæф æм кæй нал хæцца кодта, уый фыдæй. Уый хыгъд мидæгæй уаты цыдариддæр уыд, иуыл быны сыгъд бакодтой, æртхутæг фестадысты. Æгайтма уæддæр сæ хæдзар æнæхъанæй нæ басыгъд.

– Ницуал сæм баздаид, сияхс дæр ма сфизонæг уыдаид, Ондрачикы кусæг нæ уæвгæйæ, уæд, – дисгæнгæ дзырдтой адæм.

– Бирæ рæстæг фæцæттæ кодтой ацы чындзæхсæвмæ. Ноджы фылдæр рæстæг та йæ кой нæ фесæфдзæн.

– Къуырийы размæ Петрачы ус сæ сыхæгтæн афтæ радзырдта:

– Ондрачиктæ фездæхтысты дини ’рдæм, æмæ ныр сæ хæдзар рынчынтæй байдзаг. Уыйас ахъызгæнæг нæу, æвæццагæн, дин дæр ницы æххуыс кæны!

– Ныр Петрачтæн сæхи хæдзар, зæгъæн, ис, бабын. Фæлæ усæн йæ бон ской кæнын дæр нæ уыд, уый дини аххосæй у, ахæм фыдбылызтæ сын Хуыцау æвзарын кæны, уый. Хуыцауы тыххæй æм ныхас дæр ницы хуызы уыдаид. Уымæн æмæ сæ чындзæхсæвмæ Хуыцауы, миййаг, не ’рбахуыдтой йæ арфæтимæ, фæлæ далимонны æд арахъ. Сфыхтой йын бас æмæ цы, сæ бас æгæр тæвд дæр ма рауад, басыгъта сеппæты дæр.

– Уæлдай тынгдæр басыгъта сияхсы, ног бинонты æхсæн æрцæргæйæ, йæ каисимæ æгас хъæубæстæн „хæйрæджы хойраг“ уæйгæнæн дукани байгом кæнынмæ чи хъавыд, уый. Тынг зынтæ бавзæрста, æвирхъау рыстытæ йæ сыгъд буар, æхсæвæй-бонæй иудадзыг хъæр кодта фыртыхстæй. Йæ бинонтæ йын цына кодтой, дохтыры амындай, æнæуи алы зæронд уыстыты конд хостæй, – æппындæр ын ницы æххуыс кодта.

– Уыцы сыгъды хабартты фæстæ æртыккаг бон Мефодий бацыд йæ хицаумæ, Ондрачикмæ æмæ дзы куырда:

– Æртæ боны мæ суæгъд кæн, Петрачтæм уыдтæн. Æмæ сæ рынчын кæнæ мæлгæ акæндзæн, науæд та йæ зонд фæцæудзæн йæ æвирхæу рыстытæй, æндæр исты хуызы йæм куынæ базылдæуа, уæд. Йæ цуры мæ абадын фæнды.

– Æгайтма! Ацу йæм. Кæмæйфæнды дæр æм ды хуыздæр сарæхсдзынæ. Дæ куыст дын мæхæдæг бакæндзынæн стыр æхсызгонæй, кæд рынчынæн дæ бон исты æххуыс фæуын бауыдзæн, уæд. Тæригъæд та куыннæ у, йæ æрыгон цард куы аскъуына, миййаг, уæд хъыгаг.

– Мефодий ацыд. Петрачтæ æмхуызонæй бацин кодтой, цæмæ æрбацыд, уый сын куы бамбарын кодта, уæд. Сеппæтæй æхсызгондæр та уый фæци дохтырæн, Мефодий куыд хæд-зонд æмæ хæрзарæхст у, уый уайтагъддæр чи бафиппайдта, уыцы дохтырæн. Æмæ лæппуйæн бамбарын кодта рынчыны уавæр. Бинонтæн та бафæдзæхста, æнæ Мефодийы бафæрсгæ рынчынæн куыд ницы дæттой, куыд ницы аразой, афтæ.

– Уыцы фыццаг сахатæй фæстæмæ хъуыддаг фæрæвдз. Рынчын бамбæрста, йæ буармæ йын кæй зылынц æндæр къухтæ, æмæ фæсабырдæр. Æууæндыд йæ дзæбæхгæнæгыл æмæ йæм хъуыста, йæ коммæ касти æнæуæлдай ныхасæй.

– Фæлæ æртæ боны фаг нæ разындысты, Мефодийы Петрачты хæдзары бахъуыд æнæхъæн къуыри бафæстиат уæвын. Ныр Петрачы ус йæхæдæг бацыд Ондрачикмæ, йæ кусæджы ма сæм цалдæр боны ныууадзыны тыххæй:

– Дæ хорзæхæй! Ма фæзивæг кæн, нæ зынаргъ

сыхаг, Ёвæццагæн, æмæ нæм Хуыцау Йæхæдæг æрбарвыста ахæм æвæджиауы кусæджы, зæды хуызæн лæшпуйы, æвдадзы хосгæнæджы, æгас хъæубæстæн дæр арфæйаг. Йæ мызд та къуырийæн цы æмбæлы, уый дæуæн бафиддзыстæм фæлтау.

Ондрачик сразы йæ кусæджы ма сыхæгтæм ноджы-дæр иу къуыри ныуадзыныл, фæлæ мызды кой уæвгæ дæр не суагъта.

– Цавæр хабар у сыхагæй сыхагмæ! Уый æфсы-мæры æххуыс у, æнамонд хабар кæуыл æрцыд, уымæн. Ёмæ æххуысы тыххæй мызд райсын тæригъæд хъуамæ уа! Уый фæдыл мæм, мæ сыхаг, уæлдай дзырд мауал скæн. Хъусгæ дæр дæм нæ бакæндзынæн. Мефодий æхсæв-бон нæ хынцгæйæ, уæ рынчынмæ зылди уарзонæй, йæхи æмхуызон адæймагæн баххуыс кæнын æй фæнды зæрдæбынæй. Уæд ахæм уарзондзинады тых-хæй бонгай куысты мызд хъуамæ райсон? Дæ дзыхæй дæр мауал суадз æхцайы кой. Дæ хорзæхæй! Хуыцауы фæдзæхст уæд уæ рынчын!

Къуырийы фæстæ рынчынæн бæлвырд фенцондæр, йæ бон баци уæләмæ стын, хуыссæны рабадын. Суанг ма йæ хаста чысылгай акусынмæ дæр.

– Дæу фæрцы фервæзтæн, Мефодий, æрмæстдæр дæ иунаг уды фæрцы, – йæ цæссыг калгæ дзырдта Петрачты æрыгон сияхс Ондрачикы æххуырстæн.

– Ды мæ фервæзын кодтай артæй, ды мæ сдзæбæх кодтай низæй.

Бинонтæ уый бæрц бузныг уыдысты Мефодийæ зæрондæй, ногæй, æмæ зонгæ дæр нæ кодтой куыд æмæ йын цы хуызы раарфæ кæной, уый.

– Мæнæн нæ, фæлæ арфæ кæнут Хуыцауæн, – зæрдæбынæй дзырдта Мефодий. – Хуыцауæн табу! Æххуыс-

гәнәг Хуыцау у. Цәй әмә йәм әмхуызонәй скувәм. Стәй нырәй фәстәмә дәр ма ферох кәнәм кувын.

Әмә Петрачты бинонтә хистәрәй кәстәрәй сә царды дәргғы фыццаг хатт скуывтой иумә. Куывтой зәрдиагәй, сә тых сә бонәй.

– Самкойы цинән нал уыд кәрон.

– Әнхәлдән әмә мах зәрватыччытә дәр сфәнд кодтой Хуыцаумә фәтәхын, – йәхинымәр хъуыды кодта ләппу. – Нә бинонты та нын кәрәдзиуыл бәттынц айдагъ хәрд әмә нозт нә, фәлә Хуыцаумә здәхыны әнкъарәнтә.

– Бәрәг у, ацы „зәрватыччыты бал“ дәр рәствәндагма кәй разылд, уый, фәлә куыд зынтәй?.. Хъуына цъымаратә әмә къардиутыл хизгә!

6 СÆР

Зымәг аивгъуыдта әмә раләууыд уалдзәг, раләууыд әмә та аивгъуыдта, цавәрдәр әнахуыр диссаджы маргъау: апәррәстытә кодта, азарыд, зәрдә барухс кодта әмә цәсты фәныкъуылдмә әрбадәлдзәх.

Хор сцәттә сусәны майы хуры судзгә тынтәм, дыууә азы размә куыд уыд, Мефодий Рузанский фыццаг хатт Ондрачикы хәдзармә куы әрбацыд, уәд куыд уыд, раст афтә ныр дәр.

Ондрачикы сияхс раджы адзәбәх. Әмә дын иу хатт фәссихор, сә хәдзары дуармә ләугәйә, куы фәкомкоммә уайд, йә усимә Америкамә куы нәма ацыды-

сты, уæд дзы цы фыдынд обау уыд, уыцы 'рдæм. Обау фæцыдæр, фæлæ дзы йæ бæсты æмлæгъыз зæххыл фæзынди æвзонг дыргъбæлæсты астæу ног хæдзар, тынг стыр нæ уыд, фæлæ аив конд уæрæх рудзгуытимæ. Кæрты алфамблай та рæсугъд бру алымыггаг къудзитæ æмæ дидинджытæй, дардмæ цъæх-цъæхид дардта. Æнæхъæн хъæуы дæр æндæр ахæм хæдзар нæ фендæуыд.

Ондрачыкы сияхс дисы бацыд:

– Чи уыдаид уый æнхъæл, обау акал, цъымара сæхгæн æмæ дзы ахæм галуан ныззил, йæхæдæг æнæхъæн хъæуы фидауц! Мах та уыцы фыдынд къуыбырмæ зынарвæссонæй кастыстæм, цæргæ-цæрæнбонты хъуына цъыма-рамæ смудгæ. Ныр кæсыс! Цы хæдзар дзы аскъæрдта Мефодий! Фæлæ уæддæр мæ зардыл куыд нæ уал лæууы, куыд нæ йæ ахсын, кæй хуызæн у, уый. Ома, йæ цæсгомæй, йæ бакастæй нæ, фæлæ йæ хъалæсы уагæй. Æппындæр нæ рæдийын, кæмдæр федтон æз уыцы адаймаджы!

Ондрачыкы сияхсы дисы бын фæкодта Мефодийы хæдзар. Стæй канд уый нæ, фæлæ æгас хъæубæсты дæр. Æмæ куыддæр уалдзæг æрбалæууыд, кæрдæг базмæлыд, афтæ райдыдта арæзтад дæр. Мефодий æрбахуыдта сисамайджыты æмæ сын йæхæдæг амыдта хорз архитекторы хуызæн. Хæдзары сæр бæрзонд сисын кодта æмæ цары рауади гъæйттæй цæрæнуат. Йæ уæрм дæр скодта цæрынæн бæзгæ. Æмæ адæм алы бон æмбырдтæ кодтой диссагмæ кæсæгау. Иу æмæ йæм дыууæ нæ разынд хæлæггæнджытæ, сæ сæртæ тилгæ:

– Æнæ гæдыныхасæй, мæн дæр бафæндид ахæм бæстыхай саразын. Хæдзар нæ, фæлæ раст рæсугъд хъазæн! Лæг æм кæсынæй не 'фсæды. Æмæ мидагæй куыд рухс, куыд аив æмæ фидауцджын уыдзæн, уый та!

Мефодий дарддæр царди Ондрачыкы хæдзары,

фәлә ныр әххуырсты номыл нал. Йәхәдәг фыста фысыман мызд кәй сәм цәры, уый тыххәй. Сисамайджытә әмә иннә кусджытән хәринаг кодта Подгайскийы ус. Мефодийы нә фәндыд уымәй Ондрачикты сылгоймагты тыхсын кәнын, әнәуи дәр сын сәхи хәдзары бирә змәлд уыд.

Арәздады куыст кодта Мефодий нә, фәлә Петрачтә дәр. Петрач нал байгом кодта нузәндон, стәй байгомгәнинаг дәр нал уыд. Йә зәрды нал уыд дукани байгом кәнын дәр, цәвиттон, әхцайә не 'ххәссыд. Зымәджыдәргы бирә хәрдзтә фәкодта: иуәй уыцы әнәхайыры чындзәхсәвыл бахордта йә бынтә, иннәмәй дәргъвәтин рәстәджы фәлхәстә сыгъд сияхсы сдзәбәх кәныныл. Стәй ма йә ремонтән дәр чысыл фәрәзтә нә бахъуыд. Хуыцауәй бузныг, әгайтма уәддәр базар кәнынән цы агъуыст барәвдз кодта, уый сбәззыд цәрынән. Чындзәхсәвы фынгтә цы уаты әрцарәзтой, уымән та дзыхъхъынногәй кәнын бахъуыд йә цар, йә радзгуытә, йә дуәрттә.

Сыхәгтә бамбәрстой, Петрач Мефодиимә кәй бадзырдта, цәмәй йә хәдзары цәрәнүат скәна канд йәхицән нә, фәлә ма Самкойән дәр, стәй ма йын иу агъуыст та базар кәнынән.

Зәронд Давиды базонән нал уыд, цыма дзыхъхъынног райгуырд. Алырдәм дәр әххәссыд уынаффәмә, бацамонынмә. Адәмы дисы бафтыдта йәхиуыл, цыма йә ивгә бачынд. Раздәр рәстәджы дзы дзырд никәцыран фехъуыстаис, цыбырәй дын салам цы радтаид, әндәр. Ныр әй дзурынай ничуал әфсәста, алкәмән дәр салам ләвәрдта, арфә кодта. Йә цәсгом дәр цыма ферыгондәр, кәд йә сәр бынтон урс фестад, уәддәр.

– Цы йыл әрцыд, цы кодта ацы зәронд, – хъус-хъус

дзырдтой сылгоймагтæ. – Уæд скъуыдтæ æмæ чъизитæй цыд, ныр æм ничи кæсы?! Йæхи рацарæзта сыгъдæг хæдæтты, рæсугъд дарæсты...

Уый – Подгайскийы усы фæрцы: бахуыйын æмæ йæм цахсынæй зилы дзуттагмæ. Ноджы ма йын базылди йæ хæдзармæ дæр: агъуыст чъыраей рацагъта, йæ хуыссæнгæртæм дæр ын базылди, бафснайдта зæронд лæджы хæдзар. Сылгоймагтæ ноджы тынгдæр сæ хъус дардтой, Мефодий дарддæр цы уыдзæн, уымæ. Цалынмæ Ондрачиктæм æххуырстæй куыста, уæдмæ алкæимæ дæр уыди хæлар, цæстуарзон, худæнбылæй салам лæвардта кæддæриддæр кæмæндæриддæр. Ныр бакæсдзыстæм, йæхи хæдзармæ куы балидза, уæд та цымæ йæхи куыд равдисдзæн. Бæрæг нæй, Ондрачикы чызджы куы ракура, уымæй дæр. Ондарчик æнæмæнг тынг бацин кæнид ахæм хъуыддагыл.

Афтæ алыхуызон ныхас кодтой сыхаг сылгоймагтæ æмæ кæмдарты раст дæр уыдысты. Ондрачиктæ бæргæ уаиккой разы сæ раздæры кусæгимæ бахæстæг уавыныл. Уæдæ Петрач дæр „нæ“ нæ зæгъид, йæ дыккаг чызджы йын куы курид, уæд. Фæлæ Мефодий йæхæдæг ууыл нæ хъуыды кодта. Ондрачикæн йæ моймæдзыд чызг бæгуыдæр дзырдта, Мефодий сын сæ Доркаейы Самкойæн куырдта, зæгъгæ.

– Кæд Самко удыхъæдæй уыйас хъаруджын нæу, – йæ раздæры хицауæн йæ хæлары тыххæй афтæ радзырдта Мефодий, – уæддæр Хуыцауы фæндæй базар кæнын куы байдаи, уæд йæ бон суыдзæн йæ усы, йæ бинонты фæдарын. Самко дæр æмæ Дорка дæр уарзынц Хуыцауы æмæ æмзондæй сæ дыууæ иумæ ацæудзысты Хуыцауы амынд фæндагыл æмæ сæмбæлдзысты сæхи фæрнæйдзæг ахстоныл.

Мад æмæ фыд сразы сты. Доркæ йæхæдæг та раджы баныхас кодта Самкоимæ. Æмæ дзы дзырдтагæй ницуал уыд. Æрыгон чызджы дисы уый æфтыдта, æмæ чысыл раздæр æххуыс кæм кодта обау акалыны куыстыты, уыцы бынаты ныр йæхæдæг æнæнхъæлæджы æрцæрдзæн ног амад хæрзаив рухс хæдзары.

Цы ма ваййы уæдæ диссаг?!

– Гъе, афтæ æнакæрон царциатæ. Бæлвырд æгъдауыл æппæт дæр ивгæ цæуы ацы рухс дунейыл, – дзырдтой, кæрæдзи дзыхæй исгæ, сыхæгтæ. Æмæ раст загътой.

7 СÆР

Æмæ ногæй диссаджы рæсугъд сæрдыгон изæр скодта ацы бон. Мæйы рухс, æвзист тынтау, йæхи æрнывæзта бæлæстыл, быдыртыл, хъæдыл, хъæутыл. Хицæн тынтæ дзы фертгывтой зæронд Давиды халагъуды дæр æмæ æрхæццæ сты æнгузы бын бандонмæ дæр, хæдзары хицау æдзух кæм бадти, уырдам.

Зæронд лæг йæхи рацарæзта бæрæгбоны дарæсты æмæ йæ мидбыл худтæй цавæрдæр цин зынди йæ цæсгомыл. Йæхæдæг дæр æй нæ зыдта, абон цæуыл цин кæны, уый. Цæмæн ын афтæ тынг фехсызгон, кæддæр-уæддæр Самкойæн абон йæ дукани байгом кæнын бантысти, уый. Уæвгæ та йын æхсызгон куын-нæ хъуамæ уа, кæд æмæ йын бирæ æххуыс бакодта!

Давид йæхæдæг йæхи не ’мбæрста, цæмæн афтæ тынг бауарзта адæмы, цæй тыххæй? Ныры онг æй æп-

пындар ничи аендафта, уалдай хъарм зарда никамае дардта, никайы хыгыл хыг кодта, никайы циныл цин. Ацагелон куыд вайы, афта йахи дардта. Ныр дын фырцинай кауын дар байдыдта, Дорка йам уым дуканийы уавгайе, куы бацыд, амае йын куы загъта:

– Нае Хуыцаухай Йесо Чырысти дын ахъаз бакан-дзан да бире дзэбэхты тыххай, Самкойан хорздзи-надай цы фæдае, уыдатты тыххай.

Зæронд лæдджы зардае цинай скафыд, æвзонг Самко амае Дорка кæрæдзиуыл афта анувыд кай сты, кæрæдзи кай уарзынц, амондджын кай уыдзысты, уый тыххай, Сæ амондæн сын ахъаз фæци Давид йахæдаг дар.

Самко амае Мефодий дар уалынмае зардабын ар-фæта фæкодтой Давидæн амае ноджы тынгдар бацин кодта зæронд дзуттаг. Аенгузы бын йæ бандоныл бадгайе, йæ сæры ахæм хъуыдытае зылди:

– Иунагай цардтæн амае мае дарын махимае касти, махæдаг мæт кодтон алцауыл дар, уымай махимае кастæн аномонд. Ныр азылдтæн иннардам: æввахс балаууыдтæн адæммае, кæмдарты сын æххуыстае дар кодтон амае мае амонд фæхæстагдар. Ныр бамбар-стон, Хуыцау нын нахи æмхуызон иннае адæмы дар цæмæн уарзын кодта, уый. Уыдоны амонд мах амонд дар у. Адæм кæрæдзийы амондай царынц, уæда цы!

„Адаймагай гуыр д Чырысти адæмы æхсанмае уымæн нае ’рхызт амае Йын кувгае кæной, фæлае æрхызт баххуыс кæнынмае, Йахи уды бирæты тæригæдты сæрвалтау радтынмае“ (Мф. 20:28); – æнæнхæлæджы сындæг сдзырдта зæронд Давид амае, уырдыг слау-гайе, йæ цæстангас ахаста сыгъдаг арвы риуыл, æнæнымæц стъалытæй цæхæр калга арвыл.

– О, Хуыцау, ма рафæлдисæг стыр Хуыцау! Ма ма ныууадз, ма мыл атигъ кæн Дæхи, кæд дæ арфæйы аккаг нæ дæн, уæддæр, Йесо Чырыстийæ ма Ирвæзынгæнæг кæй зæгътон, уый тыххæй. Æххуысхъуаг, лæмæгъ адæймаг дæн æз: Иерусалим нал ис, аргъуан фехæлд, мысайнагтæ ферох сты æмæ Дæ ницæмæй у ма бон æрæмысын. Мах хъæуы нывондаг. Æмæ ма уырны, Йесо Чырыстийæ тынгдæр аккаг нывонд арвæн нæ уыздæн зæххон тæригъæдты тыххæй. Кæд рæдийын æмæ исты тæригъæды цæуын, уæд ма Ды, Иаковы æмæ ма рагон иннæ фыдæлты Хуыцау сараз Дæраст фæндагыл.

Уадз, æмæ уæлæ уыцы мæйы узал æмæ æнкъард тынтæй иуыл йæхи уæларвæй æруадзæд Дæ зæдтæй иу æмæ ма хæрз сæфт фæкæнæд, кæм бадын, уырдыгæй стын дæр куыд нæуал сфæразон, афтæ. Фæлæ кæд ма дин раст у æмæ ницæмæй рæдийын, уæд та Чырыстийы, Дæ Фырты рæстдзинады æмæ Йæ хызæмары фæрцы мæнæн радт ног зæрдæ æмæ ног цард. Мæн уырны, Чырысти Хуыцауы фырт кæй у; ма Ирвæзынгæнæг æрцыд, зонын, Йæ куыст кæны, адæмы ирвæзын кæны зындонай. Æз æнкъарын, сног кодта мæн дæр, бахызти ма зæрдæмæ æмæ цæры ма мидаг.

Зæронд Давид йæ дыууæ къухы йæ зæрдæмæ нылхъывта, йæ цæсгом та афтæ ныррухс, æмæ цыма Хуыцауы фарсмæ бадаг дзуары лæгтæй иу уыд.

Зæронд ныр йæхæдаг йæхиимæ нал дзырдта, фæлæ сидти Хуыцаумæ.

– Æз, куыд Давид, кæддæриддæр Хуыцаумæ: сидтæн „Байгом мын кæн ма цæстытæ, æмæ фенон Дæ закъоны диссæгтæ“. (Пс. 118:18). Ма фыдæлты Хуыцау, – Авраамы, Исаакы æмæ Иаковы Хуыцау, – ма куывд

дæм фехъуысти æмæ мын байгом кодтай Дæ Ныхас. Æз ныццахгæр дæн: нæ зыдтон, стæй мæ зонын дæр нæ фæндыд Дæ Фырты. Ныр бамбæрстон, нæ мæ фæнды Савлы хуызæн уæвын. Ныр æз бамбæрстон, Назаретаг Йесо кæй у Чырысти, Дæ Фырт æмæ Йæ махмæ зæхмæ дæр Ды кæй æрарвыстай.

Лæг ныхъхъус. Йæ былтæ ма мæнг змæлд кодтой. Дарддæр цы дзырдта, уый æдтамæ нал райхъуыст, нал схъæр, сусæггагæй баззади зæронд дзуттаг æмæ æнусон Хуыцауы æхсæн. Лæгæн йæ цæстысыг згъæлди, хæрдмæ армæ кæсгæйæ. Уый – йæ хъыджы цæссыгтæ уыдысты, бирæ азты зæрдæрыстæй, мæгуырæй цы бонтæ фервыста, ууыл масты цæссыгтæ, царæнбон йæ Фыды чи агуырдта æмæ ныр кæдæй уæдæй йæ Фыд кæй æрбахъæбыс кодта, Йæ цингæнаг зæрдæмæ кæй æрбалхъывта, уыцы сывæллоны цæссыгтæ.

Дзæвгар фæбадти, мæгуырæг, зæронд Давид, арф хъуыдыты аныгъуылгæйæ. Нæ фехъуыста æрбацæй йæм хæццагæнæджы къæхдзæфты уынаер, нæ федта, йæ цурмæ хæстаг чи æрбалæууыд, уыцы лæппуйы дæр, зæрдæбынай кæй уарзта æмæ ныртæккæ йæ тых-йæ бонæй кæй тыххæй куывта йæ зæрдæйы мидæг, уыцы лæппуйы.

Уалынмæ кæцæйдæр æрбайхъуыст хъæр. Цавæрдæр расыггæнагмæ уынг фæкасти æгæр къуындæг æмæ домдта фæуæрæхдæр æй кæнын, хæдзæрттæ фæйнæрдæм айсын.. Зæронд лæг æрчыцыдта, йæ сæр иуварсмæ азылдта æмæ уыны – иунæг нæу. Бацин кодта æрбацæйцауæгыл. Мефодий уыди уый. Æрбадын æй кодта йæ фарсмæ æмæ загъта:

– Дæ Хуыцау – мæ Хуыцау дæр у! Дæ Ирвæзынгæнæг – мæ Ирвæзынгæнæг дæр.

– Табу Хуыцауæн! – цингæнгæ сдзырдта Мефодий, зæронд дзуттаг ын йæ хабæрттæ куы ракодта, йæ уд куыд сног, йæ зæрдæ куыд барухс, уыдæттæ йын куы радзырдта, уæд – Табу Хуыцауæн! Табу Йæ æнусон æцæгдзинадæн, æмæ Йыл чи æууæнды, уый нæ фæкъæмдзæстыг уыдзæн. Мæнæ æз мæхæдæг, куывтон Хуыцаумæ, цæмæй мын бацамона дæу..

– Мæн? ныддис кодта зæронд.

– О, дæу, мæ зынаргъ фыды хай. Йесо Чырыстийы абон дæ зæрдæйы рæбынмæ куы бауагътай, уæд дын мæ бон зæгъын у, æмæ дын зæгъгæ дæр хъуамæ кæнон, ацы хъæумæ мæ къах кæй никуы æрбавæрдтаин, ды дзы куынаæ цардаис, уæд. Диссаг дæм ма фæкæсæд мæ ныхас, стæй мыл гуырысхо дæр ма кæн. Ныртаккæ куы куывтай, уæд мæ кой скодтай, Чырыстийы дин дын æз базонын кодтон, Филипп Нафанаилы куыд агуырдта, афтæ. Æмæ æцæг уыд афтæ, Филипп агуырдта Нафанаилы, цæмæй йын Чырыстийы базонын кæна. Æз дæр дæ гъе, афтæ агуырдтон.

– Агуырдтай?.. Ды?.. Мæн?.. Æмæ мæ исты, миййаг, раздæр зонгæ кодтай? Нæ дæ æмбарын. Уæвгæ дæ хъæугæ та цæмæн кодтон, бафæрс дæ, уæд?

– Æз дын æй бамбарын кæндзынæн. Мæнæн уыд ахæм зонгæ, ды йæ кой дæр кæмæн никуы фехъуыстай, афтæмæй дæу йæ царды фæстаг сахаты онг чи уарзта. Иу хатт ма дын дзырдтон, иу дзуттаг мæн кæй æркодта æцæгдзинад бамбарыны хъуыдымæ. Уыцы хæрзгæнджы ном хуынди Рувим Соколов, арфæ кæнынæй кæмæн никуы бафæллайдзынæн, уый. Рувим уыди хъæздыг уырыссаг дзуттаджы фырт. Йæ мад та уыди уыцы диссаджы дзæбæх сывæллон, абоны онг дæр ма дæ цæссыг кæуыл калыс, – дæ чызг Эсфирь.

– Мефодий! – ныхъхъар кодта зеронд æмæ фæкуыддæр.

– Мефодий, ды мæ чызджы зыдтай, мæ зынаргъ хъæбулы? Дæ цæстæй йæ федтай? Йемæ зонгæ уыдтæ? Цы хуызæн, цы æнгæс уыд уæдæ?

– Бæгуыдæр æй зыдтон, фæлæ йæ уынгæ никуы фæкодтон. Йæ хуыз ын федтон æрмæст къамы, чындзы куы нæма ацыд, уæд. Мæлгæ та акодта, æз Рувим Соколовимæ куы базонгæ дæн, уый хæдразмæ.

– Амарди, зæгъыс? Уæдæ йæ æз нал фендзынæн, нæ?

– Фендзынæ йæ: Хуыцаумæ ног царды. Ацы царды та амарди, дæумæ кувгæйæ, дæумæ дзыназгæйæ, мæлгæ – мæлын дæ ном дзургæйæ.

– Æмæ цымæ исты зыдта мæн тыххæй?

– Алцы дæр. Йæ мад ын фæдзырдта дæ бæлвырд хабæрттæ æмæ йæ сахуыр кодта дæу уарзыныл.

– Мæ бинонагæй зæгъыс?

– О,о! Дæ бинойнагæй, Эсфиры мады кой дын кæнын, Бирæ тухитæ бавзæрста, мæгуыраг, цас ын не 'мбæлд, уый бæрц фыдæбæттæ. Уайтагъд бамбæрста йæ рæдыд æмæ ма йæ бæргæ фæндыди дæумæ æрыздахын, фæлæ йæ нæ бауагътой. Сардыдтой йæ, тынг мæсты, тынг хæрам дæм у, зæгъгæ. Æмæ дæуæй иугæр гæххæтт куы райста ахицæн уæвыны тыххæй, уæд æй æцæгдæр бауырныдта. Уый адыл цæргæ баззад, чи йæ асайдта, уымæ. Фæлæ йæм амонд хæстæг дæр нæ бацыд. Мæлгæ та акодта йæ чызджы чындзæхсæвы размæ. Æмæ чызг йæ лæгимæ ацыд Канадæмæ.

– Канадæйы цæргæйæ уал сын Хуыцау æрæмбарын кодта Чырыстийы æцæгдзинад, фыццаг уал лæгæн, стæй уæд Эсфирæн йæхицæн. Уæдмæ саргъуыдтой сæ фырт Рувимыл дæр. Бирæ фыдæбон, бирæ зынтæ бав-

зәрстой сә хъәбулы схъомыл кәныныл әмә сә ных сарәзтой иу хъуыддагмә, цәмәй Рувим сбәзза ләгән, цәмәй суа Евангели амонәг сәхи дзуттаг адәмы әхсән. Әмә сә фәнд сә къухы бафтыд. Йә уроктәм ма йын йә фыд дәр байхъуыста, кәд бирә нал ацард йә цуры, уәддәр.

– Рувим мәнәй әцәг чырыстон куы рауайын кодта, кәд мә номмә әмә райгуырдымә гәсгә чырыстыныл нымәд цыдтән, уәддәр, уәд уый фәдыл уайтагъд йә фыд амард. Әз мә сидзәр хәларимә баззадтән. Әмә йә куыд уарзтон! Ноджы фылдәр та мә уый йәхәдәг уарзта. Куы мә базыдта, әз Венгрийә әрбафтәггаг словакаг дән, уый, уәд мын радзырдта, Венгрийы кәй цәры йә мады фыд әмә дзы йә мад мәлгә мәлын дзырд кәй райста, зәронды (Әсфирән йә фыды) бацагурыны тыххәй.

– Иукәддәр мә арвыста Пенсильванимә, әрыхъуыста уым, дам словакәгтәй бирә цәры, зәгъгә. Нә зәрдә дардтам, уыдоны руаджы кәд нә къухы бафтид зәронд Давиды тыххәй исты базонын. Уый Хуыцауы фәндәй әрцыд нә сәры ахәм хъуыды. Әмә бирә фәцархайдтам бәргә исты бамбарыныл, фәлә ницы уыйас. Уыцы балцы кәддәр әрәджиау сәмбәлдтән Ондрачыкы әрыгон сияхсыл, йә низы хатты тыххәй ныр фәстәмә ардәм йә райгуырән хъәумә чи әрбаздәхт, уыцы ләппуйыл. Нә фембәлд та уыди, Ондрачыкы сияхс куыддәр Америкамә ныщыд, афтә иу чысыл рәстәджы фәстә. Гъе, әмә уымәй цыдәртә базыдтон дәу тыххәй.

Уәд мах бавдәлдыстәм әмә Градовы хъәумә ныффыстам письмо. Әмә бамбәрстам хъуыддаг. Зәронд Давид, Рувимы мады фыд разынди уыцы хъәуы. Рувимы

мы цинан кæрон нал уыд, ныхæстæ дæр нæ ардта, Хуыцауæн куыд раарфæ кæна, уый тыххæй. Рувим сфæнд кодта ацы хъæумæ æрцауын. Фæлæ Хуыцау царды æмæ мæлæты хицау Йæхæдæг у æмæ стæрхон кодта æндæр хуызы. Рувим афтæ æнæвдæлон уыд Хуыцауы хъуыддæгтæй, æмæ йын рацауын нæ бантыст уыцы цафыл. Мингай адæмтæ йыл сæ зæрдæ дардтой, æнхæлмæ йæм кастысты æххуысмæ Хуыцауы фæрцы. Æмæ уыцы бирæ хъуыддæгтæ ныуадзын, адæмы тæригъæды бацауын нæ бафæрæзта. Уæдмæ та йæ æрцахста низ, тыхджын суазал æмæ дæ зынаргъ хъæбул, дæ чызджы лæппу уый адыл амард. Йæ сыгъдæг уд уæларвмæ фацыд, цæргæцæрæнбонты кæдæм бæллыд, уырдаæм.

Æз тынг хорз æмбæрстон, Евангелийы рухс йæ мады фыдмæ кæй нæ фæхæцца кодта, уый йын цас маст уыд, уый. Фæлæ кæд уымæн нæ бантыст, уæд цас диссаг у, йæ бæсты йæ æз куы бакодтаин, уæд? Æмæ æз йæ мæлæты хæдразмæ Хуыцауы номæй басомы кодтон, ме 'ппæт хъарутæй кæй бацархайдзынæн Рувимы мады фыды Чырыстиимæ баиу кæныныл, зæронд Давид кæд ацы зæххыл нал федта йæ чызг æмæ чызджы хъæбулы, уæд сыл уæларвты куыд сæмбæла æмæ семæ æнусмæйы дзæнæты куыд бада, афтæ.

Рувим амарди, Чырыстийы ном мысгæйæ. Мах æй баныгæдтам, фæкуыдтам ыл. Уый фæстæ йын йæ фæдзæхст, куыд йæ хъуыддаг дарддæр хæццагæнæг, рахастон мемæ ардаæм, Градовы хъæумæ.

Æз æнæ зонгæ нæ уыдтæн, утæппæт мастытæ æмæ тыхстытæ чи бавзæрста йæ царды, уыдоны. Давид æнцонтæй мæ коммæ нæ бакæсдзæн, æнæ фыдæбонæй мыл нæ баууаæнддзæн, уый, куы йæм бацауон, загътон, æмæ йын йæ хъæбулы фæдзæхст куы бамбарын кæнон,

уæд дæр. Чи зоны, хъусгæ дæр мæм нæ бакæндзæн, æууæндгæ дæр нæ. Цыдæриддæр у, уæддæр Давид дзуттаг, йæ чызджы хъæбул та чырыстонæй амард. Уымæ гæсгæ мæ демæ архайын дæргъæвæтин рæстæг кæй бахъæудзæн, уый зыдтон.

Æмæ дæм æввахсдæр цæмæй уон, уый тыххæй æххуырсты бацыдтæн дæ сыхаг Ондрачикмæ æмæ Хуыцаумæ куывтон, цæмæй мæм разына зæронд дзуттаджы зæрдæ Чырыстимæ раздахыны фаг хъару. Мæ фæнд фæрæстмæ. Хуымæтæджы кусæгыл цæмæй фæгуырысхо уыдаид дзуттаг лæг? Фæлæ уæддæр æвиппайды чи кæуыл баууæнддзæн, чи кæй бамбардзæн, рæстæг куы нæ рацауа, уæд?

Уæвгæ та тарстæн Ондрачикы сияхсæй Пенсильванийæ йæ хæдзармæ чи æрыздæхт, уый мæ куы бафиппайа, куы мæ базона. Æмæ мæ мæ амондмæ гæсгæ æгайтма нæ базыдта. Фыццаг хатт йемæ куы фембæлдтæн, уæд мын боцъотæ уыд, стæй мæ дарæс дæр æндæр, хуымæтæджы кусæджы дарæс уæд нæ дардтон.

Петрачы чындзæхсæвы мæ бæргæ фæндыди дауæн уыдæттæ радзурын, фæлæ мæ къухы нæ бафтыд. Æмæ уæд сфæнд кодтон Градовы хъæуы ма ноджыдæр бафæстиат уæвын, цалынмæ мæ хæлары мады фыд дадайы дзыхæй Чырыстийы кой нæ фехъусон, йæ Ирвæзынгæнæгыл Æй банымадта, уый нæ бамбарон, уæдмæ.

Ныр загътон мæ загъинагтæ иууылдæр æмæ мæ Хуыцауыхайæн арфæ кæнын, мæ дзырд сæххæст кæныны фаг хъару мæм кæй радта, уый тыххæй, стæй ацы хъæуы дыууæ азы дзæгъæлы кæй нæ фæцардтæн, уый тыххæй дæр. Ныр мæ бон у ардыгæй æнамæтæй сыстын æмæ ацауын: дæ чызджы лæппуйы фæдзæхст дын сæххæст кодтон.

Мефодий бандонай сыстад. Сыстади зæронд Давид дæр, лæппуйы æнæнхъæлæджы ныхасæй, арвы цафау фæци, афтæмæй. Æмæ мидаæмæ хæдзармæ лæппуйы фæдыл бахызт, фын уынаæгау. Мидагæй Мефодий ссыгъта цырагъ, сæхгæдта дуар æмæ йæ риуы дзыппæй систра хуызистытæ, зæрондæн зынаргъ лæварæн. Уыдон уыдысты йæ кæуинаг чызджы æмæ уый лæг Соколовы хуызистытæ, ноджы зæды хуызæн йæ чызджы лæппуйы хуызист, хæлар зæрдæ æвдисæг къам.

– Мæнæ дын адон, мæ зынаргъ сыхаг, дæ хæзнатæ. Мæнæ дын ай та, æвæццæгæн, ноджы ахсджиагдæр лæвар – Ног Фæдзæхсты чиныг, Рувим Чырыстийы хабæрттæ кæцæй амыдта, уыцы чиныг. Кæс æй. Кæронмæ йæ бакæс, æмæ кæд Хуыцауы фæндæй удагас баззайæм, уæд та дæм райсом фæзындзынæн, æмæ дын феххуыс кæндзынæн, кæй бакæсай, уыдоны фæдыл дæм исты фарстытæ куы фæзына, уæд дын сæ бамбарын кæндзынæн.

Мефодий уый адыл ацыд йæ хæдзармæ. Зæронд баззад иунагæй йæ хæзнатимæ æмæ йæ Хуыцауы-хаимæ, фыццаг хатт абон æххæстæй, бæлвырдæй йæ зæрдæмæ чи бахъардта, уыцы уарзондзинадимæ, Хуыцауы уарзондзинадимæ.

Дыккаг бон райсомæй раджы Мефодий Андреимæ ацыд хъæдмæ суг ласынмæ. Уым афæлдæхтой рагон стыр тулдз бæлас æмæ сæхимæ æрхæццæ сты кæддæр изæрæй. Сæ дыууæ дæр тынг бафæлладысты, сæххормаг сты æмæ æхсæвары фæстæ сæхи æруагътой сæ хуыссæнты. Райсомæй аходæн хæрынмæ куыддæр хъавыдысты, афтæ Ондрачик дыргъдоны фембæлди йæ кусæгимæ æмæ йын загъта:

– Хъус ма, знон ам махмæ æрбауад зæронд Давид

æмæ нын ахæм диссагтæ радзырдта, бауырнинаг чи нæу. Æмæ мæ æцагæй уыргæ дæр нæ бакодтой.

– Æмæ дæ цауылнæ уырынц? – хъазгæ æмхасæнты загъта Мефодий.

– Уый уæдæ æцаг у, ды æрмæстдæр зæронд дзуттаджы тыххæй æрцыдтæ ацы хъæумæ, Градовмæ?

– Æцаг у, бауырнæд дæ, æрмæстдæр Давиды тыххæй.

– Нæ мæ уырны! – Диссагæй баззад Ондрачикы сияхс дæр, уыцы минут сæ цуры балаугæйæ.

– Æмæ мæ ды та ныр дæр нæма базыдтай? – Афтæ хъæлдзæгхуызæй йæ афарста Мефодий.

– Нæма базыдтай, зæггыс?... Дæу?

– О, мæн. Хъуыды ма кæныс, Пенсильванийы дæм цы æрыгон лæппу бацыд, уый? Дæ хъæуы æмæ дæ зæронд Давиды тыххæй чи фарста, уый?

– О, Хуыцау, мæнæ цы диссаг ис! – йæ къухтæ кæрæдзиуыл ныццагта æрыгон зæхкусæг. – Ныр æрхъуыды кодтон: дзæгъæл хуымæтæджы мæм нæ кастæ бæлвырд кæйдæр хуызæн. Фæлæ уæд æд боцъо уыдтæ, дарæсæй дæр бæрæгбонарæзт, ныр та?..

– Цы гæнæн ис, ныр дæ зæрдæмæ нал цауын? – бахудти Мефодий.

– Фæлæу ма фæлæу! – сæ ныхасы йæхи фæтгыста Ондрачик. – Уæдæ зæронд Давид куыд радзырдта, кæд уыдæттæ раст сты, æцаг хабæрттæ, уæд раздæр ды никуы бацыдтæ æххуырсты, стæй зæххы куыст хъуаг дæр цыма нæ уыдтæ?

– Афтæ! Раст зæггыс. Мæ ныййарджытæ мын ныуагътой бирæ бынтæ æмæ ницы хъуаг дæн æппындæр.

– Афтамæй уæдæ куыд фæцардтæ мах æхсæн æмæ уый бæрц æгадмæ цæмæн æруагътай дæхи, æххуырсты бацауыны онг, кæйдæр дзуттаджы тыххæй?

– Уым диссагæй æппындæр ницы ис!.. Æз зонын иу ахæм адæймаджы – Паддзæхты Паддзахы Фырты, сымах дæр æй зонут, кæцы ныууагъта паддзахы кадджын бынат, стæй дыууæ азы дæр нæ, фæлæ æнæхъæн 33 азы мах куыст кодта, мах кæй уарзы, уый тыххæй, йæхи æгады бынаты æрæваргæйæ, Уый фæстæ ма дыууæ азы исты нымады цæуынц, иу адæймаджы сæраппонд кæй бафарæзтон уе 'хсæн, уыцы бонтæ? Ноджы мын ам сымахмæ афтæ æнцон уыд, мæ зæрдæмæ афтæ тынг цыдыстут, афтæ мæ уарзтат, загъæн куыд нæй. Стæй уын махæдæг дæр æнæ пайда нæ уыдтæн. Хуыцау йæ зонæг, цы ма мæм æнхъæлмæ кæсы мæ царды? Æххуырсты, чи зоны, æмæ нал бацæудзынæн, фæлæ уæвгæ зонын уый, æмæ ам цы дыууæ азы фæцардтæн сымахмæ кусæгæй, уыдон кæддæриддæр нымайдзынæн мæ царды тæккæ амондджындæр азтыл.

Кусæджы худгæбыл цæсгом фæтар æмæ дарддæр уыдæттыл нал дзырдтой, уалынмæ сæм аходæн хæрынмæ фæдзырдтой. Хæргæ-хæрын та сæм ныхас рауади Доркæ æмæ Самкойыл, ног хæдзары куыд æхсызгонæй æрцæрдзысты, ууыл.

8 СÆР

Уыди Хуыцаубон, сихорафон. Фæззыгон мигъ уырдыгмæ йæхи сабыргай уагъта хæхтæ æмæ фæзтыл. Сыфтæр згъæлди. Тулдзбыны хъæды, Мефодий кæд-

дәр зәрватыччыты хабар кәм ракодта, әмә сывәлләттә йә алыварс әнгом кәм бадтысты, аргъаугәнәгмә кәсгәйә, раст уыцы тәккә ран бадти Самко, фәлә ныр иунәгәй. Мефодий уәд кәдәмдәр ацыд, нал уыди Градовы хъауы. Әмә сывәлләттә дәр нал хъәр кодтой йә фәдыл „Дядя Мефодий!“ Мефодий афардәг. Йә куыст фәци Ондрачикмә, сарәзта хәдзар, әмә ныр рабәрәг, йәхи удән әй кәй нә арәзта, фәлә йә сарәзта, цәмәй Градовы хъауы цәрджытә феней, хәдзар аразән куыд ис әмә йә куыд аразын хъауы, цәрынән дзы әшпәт фадәттә дәр скәнгәйә, уый тыххәй. Сарәзта йә әмә фәцыдәр. Фәцыдәр әвиппайды, ацы хъәумә куыд әвиппайды әрбафтыди, афтә. Бауромын әй никәйы бон уыд, ардыгон нә уыд.

Самко та йә къухтәй аразәнтә скодта йә сәрмә әмә зәрдәбынәй куыдта, Хуыцау хорз әмә йә ничи уыдта (стәй цаләм хатт кәуы ныр!), йә хәлары мысгәйә. Зыдта, ахәм әмбалыл никуал фәхәст уыдзән, уәвгә дәр ахәмтә нәй. Чи әнхәәл уыдаид, уыцы цыбыр дыууә азмә ахәм ивддзинәдтә әрцәудзән?! Куыд амондджын уыдысты ныр Петрачты бинонтә әмхуызонәй: зәрәттә, хотә, сияхс әмә Самко йәхәдәг Доркәимә Мефодийы фидуауцджын хәдзары. Әмә науәд раздәры расыг къупри Подгайсиккы бинонтәй та цы зәгъдзынә! Науәд Ондрачикы хәдзар, алы бон дәр сә алы ныхасы Хуыцауы ном кадджынәй чи ары, уыцы бинонтәй! Кәй бон бацы уыдәттә бакәнын? Ондричикы әххуырсты бон.

„Гъе, уый дын әцәг кусәг, – хъуыды кодта Самко, – стәй әрмәст Ондрачикы әххуырст нә, фәлә Хуыцауы кусәг. Әмә нырма ахәм кусджытән цас бирә кәнинагтә ис Хуыцауы куыстытәй, уый та!“

Самко фæстæмæ фæкаст æмæ йæ зæрдыл æрлæу-уыд: мæнæ ацы ран бадтысты Мефодиимæ. Мæнæ ам сывæллæттæн ракодта зæрватыччыты аргъау. Мефодий йæхæдæг ныр атакти ноджы хъармдæр бæстæтæм, фæлæ фæстæмæ йæхи къухæй конд ахстонмæ никуал æрыздæхдзæн. Сыхæгтæ зыдтой, „цъымарайыл“ арæзт хæдзар амад æрцыд зæронд Давидæн, йæ чызджы фырт ын кæй ныууагъта, уыцы æхцатæй. Давид уым æнцæд æрвитдзæн тйæ фæстаг бонтæ: йæ чызджы хъæбул ын фаг фæрæзтæ ныууагъта цæрынæн.

Мефодий хорз фæнд æрхъуыды кодта, Давиды хæдзары Самко æмæ Доркæйы æрцæрын кæныны тыххæй. Уымæн æмæ зæронд лæг иунæг нал уыдзæн, стæй йæм æрыгæттæ зилдзысты, дзæгъæл æй нæ ныууадздзысты. Фæлæ зæронд Давиды зæрдæмæ нæ фæцыд уыцы фæнд. Йæхицæн бынат нæ ардта, афтæ бæллыд йæ чызджы, йе снахсы æмæ уыдоны лæппуйы ингæнтæ фенынмæ, стæй йæхæдæг сæ хæдфарсмæ ныгæд куы 'рцæуид, уыцы хъуыды йæ сæрæй цух нæ кодта. Кæд уæлæуыл цæргæйæ семæ нæ баиу, уæд та сæм кæд мæрдты бæсты феввахсдæр уайд.

Афтæ æнхъæл уыдысты йæ хъæубæстæ. Фæлæ Самко æндæр хуызы ахъуыды кодта. Уый зыдта, зæронд лæг амардаид, æвæдза, Мефодиимæ фæхицæн уæвгæйæ. Æмæ уый ницы диссаг касти Самкомæ, хабар хорз æмбæрста. Йæхæдæг дæр арæх хъуыды кодта, афтæ: йæ ныййарджытæй фæхицæн æмæ йын уарзон бинойнаг нæ фæци, зæгъгæ, уæд йæ хæлары фæдыл афардæг уыдаид.

Ныр Петрачтæ Ондрачиктимæ иумæ сæ цотæн балхæдтой Давиды хæдзар. Йæ хицау æй уæй та акодта, зæгъæн ис æмбис аргъыл, йæ зæронд халагъуд та балæвар кодта Мартыны мадæн, цæмæй Подгайсикыйы

бинонтан чысыл фенцондар кәна сә фезмәләнтә, науәд сывәлләттә кыуындәджы тухәнәй мәлынц.

Зәронд Давид йәхи рабәлцон кодта әмә йә афәндараст кодтой хәубәстә әмхуызонәй, арфәтә-гәнгә.

– Искуы мийяг, Мефодийыл куы амбәлай... Саламтә йын радт мах номәй, – фәдзәхстой хәуг-гәгтә. – Зәгъ ын-иу, нә йә рох кәнәм, мысәм әй.

„Нә йә рох кәнәм“. Цымә бирә рәстәг? Цымә нырәй фәстәмә дәр нә рох кәндзысты градовәгтә Ондрачыкы кусәджы? Чи зоны!..

Йә ном ын, чи зоны, әмә фәрох кәной, фәлә сә зәрдыл ләудзән әмә иу иннәмән дзурдзән, кәддәр сәм кәй әрбаләууыд иу цавәрдәр кусәг әмә сын кәй айвта сә цард бындзарәй. Йәхәдәг никәйы уал зәрдыл әрләудзән, фәрох ын кәндзысты йә ном дәр, фәлә сә цардәй нал рахаудзән әцәгдзинады рухс, уарзондзинады әнкъарән, ам кәй байтыдта Мефодий, уыцы ахъаззаг миниуджытә.

КРИСТИНА РОЙ

КУСАЕТ